

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOLLA HALİL es-SİİRDÎ'NİN HAYATI ve“el-KÂFİYE Fİ'N-NAHV ve's-SARF” İSİMLİ ESERİ

EMİNE ATLIHAN

Danışman
Dr. Öğrt. Üyesi Osman KAYA

ADİYAMAN-2022

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Molla Halil Es-Siirdî’nin Hayatı Ve“El-Kâfiye Fi’n-Nahv Ve’s-Sarf” İsimli Eseri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16/02/2022

Emine ATLIHAN

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı
Ve“El-Kâfiye Fi'n-Nahv Ve's-Sarf” İsimli Eseri
Emine ATLIHAN
Adıyaman Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
Şubat-2022

Dil, bir milletin duygu ve düşüncelerini ifade etmesine ve diğer milletlerle iletişim kurmasına yarayan en önemli araçtır. Bundan dolayı bütün toplumlar dillerine önem vermiş ve her türlü tahrifattan korumak için onu belli kâideler çerçevesine almışlardır. Bu itibarla Araplar da Arapça gibi zengin ve köklü bir dilin kullanımında meydana gelecek gramer hatalarını önlemek amacıyla denetleyici kâideler koymuşlardır.

Bu kâide çalışmaları gelişerek devam etmiş ve bu alanda dilbilimciler tarafından çok zengin eserler telif edilmiştir. Bu zengin ve faydalı eserlerden biri de Molla Halîl es-Siirdî (ö. 1164/1750) tarafından kaleme alınan *el-Kâfiye fi 'n-Nahv ve 's-Sarf* adlı eserdir.

Bu çalışmada evvela Molla Halîl es-Siirdî'nin yaşadığı dönemi, hayatını, edebî kişiliğini, hocalarını, talebelerini ve eserlerini tanıtmaya çalıştık. Daha sonra, gramer çalışmalarının ortaya çıkış sebebi olan dildeki bozulmalar ve bu bozulmaları önlemek amacıyla yapılan gramer çalışmalarını özetleyip müellifimizin bu çerçevede kaleme aldığı *el-Kâfiye fi 'n-Nahv ve 's-Sarf* isimli eserini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Molla Halîl, el-Kâfiye, İstişâd, Nahiv, Lahn.

ABSTRACT
Master's Thesis
Molla Halil Es-Siirdi's Life And
The Work Titled "El-Kâfiye Fi'n-Nahv Ve's-Sarf" Named Work
Emine ATLIHAN
Adıyaman University
Graduate Education Institute
Department of Basic Islamic Sciences
Department of Arabic Language and Rhetoric
February-2022

A language is the most important tool for a nation to Express the feelings and thoughts and communicate with other nations. For this reason, all societies give importance to their language and to protect it from any falsification they take it within the frame of certain base and rules. In this regard, the Arabs put centroller base and rules in order to avoid grammatical errors in the use of rich and deep-rooted language such as Arabic.

These base and rule works continve growngly and very rich works are copyringted in this field by linguists. One of the rich and useful these works is named the life of Molla Halîl es-Siirdî and his work named *el-Kâfiye fi 'Nahv ve 's-Sarf*.

In this study, we first tried to introduce the time he lived, the life, literary personality, teachers, students and works of Molla Halîl es-Siirdî. Afterwards, we tried to summarize the grammatical studies done in order to prevent the deterioration in language, which is the reason for the emergence of grammatical studies, and to analyze the work of our author named *al-Kâfiye fi 'n-Nahv ve 's-Sarf*, which was written in this framework.

Key Words: Molla Halîl, el-Kâfiye, İstishhad, Syntax, Lahn.

ÖNSÖZ

Arapça, kelime ve üslup bakımından zengin dillerden biridir. Bu dilin gramerinin tesbiti belli merhaleler geçirmiştir. İslam öncesi dönemde Arapların belli yazılı kâideleri olmadığı halde doğuştan gelen tabii yetenekleri ile dilde bozulma olmaksızın gramer kurallarına bağlı konuştukları kaynaklarda geçmektedir. Bundan dolayı o dönemlerde i'raba dayalı "lahn" denilen dil hatalarına rastlamak pek mümkün olmamıştır. Lahn, islâmî dönemlerde Arap olmayanların Müslüman oluşu ve bu dilin fethedilen bölgelerde din ve bilim dili olarak yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. İstişhâd ihtiyacı da, bu dönemlerde Arap dilinin bozulma tehlikesi karşısında yapılan çalışmalar esnasında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Dil âlimleri bu alanda yapılan çalışmalar esnasında bir kelime veya ifadenin lafız ve anlam doğruluğunu ispatlamak gayesiyle sıhhati kesin Arap dilinin aslî kaynaklarından Kur'an-ı Kerîm, Hadîs-i Şerifler veya Arap şiirlerine başvurarak örnekler istişhâd etmişlerdir. Biz de bu tez çalışmamızda Arap dilinin bütün kâide ve dil inceliklerine vâkıf olan doğu medreselerinin önemli âlimlerinden Molla Halîl es-Siirdî'nin hacmi küçük olmasına rağmen nahivde önemli bir eser olan ve medrese eğitiminde önemli yere sahip muhtasar eseri *el-Kâfiye*de istişhâd ettiği âyetleri ele alacağız.

Bu çalışma boyunca konu seçiminden kaynak teminine kadar her türlü desteğini esirgemeyenve kıymetli vakîtlerini ayıran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Osman KAYA'ya, aynı şekilde çalışmamda bana yardımcı olan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Hacı ÇİÇEK ve Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TEMEL'eteşekkürlerimi sunarım.

Adıyaman, Aralık, 2021

Emine ATLIHAN

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Bu tezin amacı; günümüzde pek bilinmeyen ancak Osmanlı dönemi doğu medreselerinde eseri okutulan lügat ve nahiv âlimi Molla Halîl es-Siirdî'nin hayatı ve *el-Kâfiyetu fi'n-Nahv ve's-Sarf* adlı eseri hakkında detaylı bilgi vermektir. Önemi ise Molla Halîl es-Siirdî'nin eseri ve görüşleriyle bilime ve Arap edebîyatına sağladığı katkının ortaya konulacak olmasıdır.

Yapılan araştırmalar sonucunda es-Siirdî hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalar dikkate alındığında müstakil bir tez çalışması saptanamamıştır. Müellif hakkında bazı makalelerin olduğu ancak bu çalışmaların da kapsamlı bir yapıya sahip olmadıkları görülmüştür. Yapılacak bu tez çalışması ile Arap edebîyatında önemli bir yere sahip olan es-Siirdî hakkında kapsamlı bir araştırmanın neticeleri tasvir ve tahlil edilecek, onun Arap edebîyatına kazandırdığı eserleri bilim dünyasına tanıtılacaktır. Ayrıca onun *el-Kâfiyetu fi'n-Nahv ve's-Sarf* adlı eserinde istişhâd olarak kullandığı nahiv usûlü delillerinin detaylı olarak analiz edilmesi bilim çevresine kazandırılan diğer katkılardan olacaktır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xv
GİRİŞ.....	1
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2.ARAŞTIRMANIN AMACI	3
3.ARAŞTIRMANIN METODU	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA HALİL es-SİİRDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM,HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM.....	5
1.1.1.Siyasî Durumu	5
1.1.2.Sosyal Durumu.....	6
1.1.3. İlmî Durumu	6
1.2. MOLLA HALİL es-SİİRDÎ'NİN HAYATI	7
1.3.EDEBÎ KİŞİLİĞİ	8
1.4. HOCALARI	9
1.4.1. Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolatî	9
1.4.2. Sofi Hüseyin el-Karasevî.....	9
1.4.3. Molla Abdurrahman el-Balakî.....	9
1.4.4. Molla Ramazan el-Hazvinî	10
1.4.5. Molla Ahmed el-Hafız	10

1.4.6. Molla Mahmûdel-Halenzi	10
1.4.7. Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnasî (ö.?).....	10
1.4.8. Molla Abdulhadi el-Arvasî	10
1.4.9. Molla Hüseyin el-Hoşabî.....	10
1.4.10. Şeyh Ferruh (Ferec) (Ö.?).....	10
1.4.11. Molla Hasan el-Bizenî (Ö.?), Molla Abdusselam (Ö.?) ve Molla İsmail (Ö.?)	10
1.4.12. Molla Yahya el-Mervezi (Ö.?)	11
1.4.13. Molla Mahmûd el-Behdinî (Ö.?).....	11
1.4.14. Şeyh Ahmed er-Reşidî (Ö.?)	11
1.5.TALEBELERİ	11
1.5.1. Molla Mustafa (ö.?)	11
1.5.2. Molla Abdullah (ö.?)	11
1.5.3. Molla Mahmûd (ö.?).....	11
1.5.4.Molla Fethullah (ö.?).....	11
1.5.5. Şeyh Abdulkahhar Zokaydî.....	11
1.5.6. Diğer Talebeleri	12
1.6. ESERLERİ.....	12
1.6.1. Arap Dili ve Belâgatı ile İlgili Kaleme Aldığı Eserleri	14
1.6.1.1. el-Kâfiye Fi'n-Nahv ve's-Sarf.....	14
1.6.1.2. el-Kâmûsu's-Sanî fi's-Sarf ve'n-Nahv ve'l-Me'ani	15
1.6.1.3. el-Manzûmetu'z-Zumrudiyyetu Nazmu Telhisi'l-Miftah.....	15
1.6.1.4. Risâle fi'l-Mecaz ve'l-İsti'are	16
1.6.2. Tefsir ile İlgili Eserleri	16
1.6.2.1. Basîretu'l-Kulûb fîKelâm-i Allami'l-Ğuyûb I	16
1.6.2.2. Basîretu'l-Kulûb fîKelâm-i Allami'l-Ğuyûb II.....	16
1.6.3. Hadisle İlgili Eserleri.....	17

1.6.3.1. Kitâbun fîUsûli'l-Hadis.....	17
1.6.3.2. Zubdetû mâ fî Fetâva'l-Hadis	17
1.6.3.3. Tabakatu'r-Ricâl	17
1.6.4. Fıkıh ile İlgili Kitapları	17
1.6.4.1.Minhacu'l-Vusûl ila İlmi'l-Usûl	17
1.6.4.2. Risâle Sağire fî'l-Ma'fuvvat.....	17
1.6.5. Kelâmla İlgili Eserleri	18
1.6.5.1. Te'sisu'l-Kavâidi'l-Akâid 'ala ma Senehe min ehli'z-Zahir ve'l-Batin mine'l-Avâid	18
1.6.5.2. Nehcu'l-Enâm (Arapça-Kürtçe).....	18
1.6.5.3. Muhtasaru Şerhi's-Sudûr fî Şerhi'l-Mevti ve Ahvali'l-Kubûr	18
1.6.5.4. Mulahhasu'l-Kavâti' ve'z-Zevacir fî ma Tekellemü 'ala's-Sâğair ve'l-Kebâir	18
1.6.6. Tasavvuf ile İlgili Eserleri.....	19
1.6.6.1. Minhacu's-Sünneti's-Seniyye fî Adâbi Sulûki's-Sufiyye	19
1.6.6.2. Nebzetu Mevahibi'l-Leduniyye fî's-Şetahati ve'l-Vahdeti'z-Zatiyye.....	19
1.6.6.3. Risâle fî Menakibi Şeyh Ahmed	19
1.6.7. Tecvid ile İlgili Eserleri	19
1.6.7.1. Diyâu'l-Kalbi'l-Arûfi fî't-Tecvid ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf.....	19
1.6.7.2. Şerhu ala Manzumeti's-Şatibifi't-Tecvid	19
1.6.7.3. Risâle fî İlmi't-Tecvid.....	20
1.6.8. Diğer İlimlerle İlgili Eserler	20
1.6.8.1. Şerhu ala Kasideti'l Hemziyye	20
1.6.8.2. Kitabu Ezhari'l-Ğusun minMakûlâtı Erbâbi'l-Fûnun	20
1.6.8.3. Mahsulu'l-Mevahibi'l-Ahadiyye fî'l-Hasais ve's-Şemâilî'l-Ahmediyye.....	20
1.6.8.4. Manzume fî Mevlidi'n-Nebi.....	20
1.6.8.5. Risâle fî İlmi'l-Mantık.....	21

1.6.8.6. Risâle fi'l-Vad'	21
1.6.8.7. el-Habiyye fî İlmi Adabi'l-Bahsi ve'l-Munazara	21

İKİNCİBÖLÜM

İSTİŞHÂD ve el-KÂFİYE fi'n-NAHV ve's-SARF

2.1. İSTİŞHÂD	22
2.1.1. İstîşhâdın Tanımı.....	22
2.1.2. İstîşhâdın Kaynakları.....	23
2.2. el-KÂFİYE fi'n-NAHV ve's-SARF	25
2.2. Kelime.....	25
2.2.2. Kelâm.....	25
2.2.3. İsim	25
2.2.3.1. Cins İsim.....	26
2.2.3.2. Alem	26
2.2.3.3. Mu'reb	26
2.2.3.4. Î'rab	26
2.2.3.5. Gayrı Munsarîf	27
2.2.3.6. Merfûat.....	30
2.2.3.6.1. Fâil	30
2.2.3.6.2. Tenâzu'	31
2.2.3.6.3. Nâibul Fâil.....	32
2.2.3.6.4. Mübteda ve Haber	33
2.2.3.6.5. Hurûfu Müşebbehe Bil Fiil'in Haberi	36
2.2.3.6.6. Cinsini Olumsuzlaştıran لا 'nın Haberi.....	36
2.2.3.6.7. Leyse'ye Benzeyen ما ve لا	36
2.2.3.7. Mansûbât.....	37
2.2.3.7.1. Mef'ûlu Mutlak.....	37
2.2.3.7.2. Mef'ûlun Bih	39

2.2.3.7.3. Münâdâ.....	39
2.2.3.7.4. İştîğal	43
2.2.3.7.5. Tahzîr.....	46
2.2.3.7.6. Mef'ûlun Fih	47
2.2.3.7.7. Mef'ûlun Leh	47
2.2.3.7.8. Mef'ûlun Maah	47
2.2.3.7.9. Hal	48
2.2.3.7.10. Temyiz	49
2.2.3.7.11. Müstesna.....	50
2.2.3.7.12. Kâne ve Kardeşlerinin Haberi	52
2.2.3.7.13. İnne ve Kardeşleri	53
2.2.3.7.14. Cinsi Nefy için Olan ﻻ'nın ismini Nasb Etmesi.....	53
2.2.3.7.15. “Leyse”ye Benzeyen Harflerin “Leyse” Gibi Amel Etmesi.....	54
2.2.3.8. Mecerurat.....	55
2.2.3.9. Tervabi'	56
2.2.3.9.1. Na't/ Sıfat	56
2.2.3.9.2. Atıf	58
2.2.3.9.3. Te'kid.....	59
2.2.3.9.4. Bedel.....	60
2.2.3.9.5. Atful Beyan.....	61
2.2.3.10. Mebnî.....	61
2.2.3.10.1. Zamir	61
2.2.3.10.2.İsm-i İşaret	63
2.2.3.10.3. İsm-i Mevsul.....	64
2.2.3.10.4. Ellezî ile Haber Vermek.....	65
2.2.3.10.5. Esma-i Ef'al.....	67
2.2.3.10.6. Esvat.....	67

2.2.3.10.7. Mürekkeb Lafızlar	67
2.2.3.10.8. Kinaye	67
2.2.3.10.9. Zarflar	69
2.2.3.11. Marife ve Nekra	72
2.2.3.12. Müzekker ve Müennes	72
2.2.3.13. Müsenna (Tesniye).....	73
2.2.3.14. Cemi'	74
2.2.3.15. Cemi'Teksir (Mükesser)	75
2.2.3.16. Musagğar	75
2.2.3.17. Mensûb	75
2.2.3.18. Esma-i Aded	75
2.2.3.19. Mastar	77
2.2.3.20. İsm-i Fâil	78
2.2.3.21. İsm-i mef'ûl	78
2.2.3.22. Sıfatı Müşebbehe	79
2.2.3.23. İsm-i Tafdil	79
2.2.3.24. İsmi Zaman ve İsmi Mekân	80
2.2.3.25. İsmi Alet	81
2.2.4. Fiil	81
2.2.4.1. Mazî Fiil	81
2.2.4.2. Muzâri Fiil	81
2.2.4.3. Emir	85
2.2.4.4. Meçhûl Fiil	85
2.2.4.5. Müteaddî ve Lâzım Fiil	85
2.2.4.6. Ef'âl-i Kulûb	86
2.2.4.7. Nâkıs Fiiller	87
2.2.4.8. Ef'al-i Mukarebe	88

2.2.4.9. Ef'al-i Medih ve Zemm (Övgü ve Yergi Fiilleri)	89
2.2.4.10. Teaccûb Fiilleri	90
2.2.4.11. Zû Ziyade	90
2.2.4.12. İ'lâl	90
2.2.4.13. İbdâl	90
2.2.5.Harf.....	91
2.2.5.1. Harf-i Cerler	91
2.2.5.2. Fiile Benzeyen Harfler	92
2.2.5.3. Atıf Harfleri	95
2.2.5.4. Tenbîh Harfleri.....	96
2.2.5.5. Nidâ Harfleri.....	96
2.2.5.6. Onay Harfleri.....	96
2.2.5.7. Hurûf-u Ziyâde	96
2.2.5.8. Hurûf-u Tefsir.....	97
2.2.5.9. Hurûf-u Mastar	97
2.2.5.10. Hurûf-u İstikbâl.....	97
2.2.5.11.Hurûf-u Teşvik.....	97
2.2.5.12. Harf-u Tevakku'(Beklenti)	97
2.2.5.13. Harfâ İstifham	97
2.2.5.14. Hurûf-u Şart.....	98
2.2.5.15. Hurûf-u Red'i.....	99
2.2.5.16. Lâm'lar	99
2.2.5.17. Ta-u Te'nis Sakine.....	100
2.2.5.18. Tenvin	100
2.2.5.19. Te'kid Nûnu	100
2.2.5.20. Hâ-u Sekte	102
2.2.5.21. Vakf.....	102

2.2.5.22. Harfu İnkâr	102
2.2.5.23. Harfu Tezkîr	102
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	104
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

DİA: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Hız.:Hazreti

s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

h. : Hicrî

b. : İbn

ö. : Ölümü

İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı

KSÜ : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

s. : Sayfa

trs. : Tarihsiz

thk : Tahkîk Eden

vb. : ve Benzeri

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca kişiler arasındaki dinî, siyasî, kültürel, ekonomik vb. etkileşimler dilde bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu etkileşimler sonucu ortaya çıkan problemlerden biri dilin yapısındaki bozulmalardır. Bundan dolayı âlimler bu problemlerin önüne geçip dilin yapısını koruma altına alma ihtiyacı duymuşlardır. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan biri de Molla el-Halil'in el-Kâfiye adlı çalışmasıdır. Biz de bu çalışmamızın giriş bölümünde bu çerçevede yapılmış olan araştırmaları konu edineceğiz.

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU

İslam'danönceki dönemde Arap dili alanında yapılan çalışmalar hakkında çok fazla bilgi olmamasına rağmen Arap diline ait bilgilerin daha çok sözlü olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu bilgiler Arap dilinin ne derece gelişmiş olduğu hakkında emareler vermektedir. Çocukların şehirden alınıp fasih bir dile sahip olmaları için çölün ortasında yaşayan ve dilleri hatadan uzak en fasih olan Bedevî dilleri konuşma yetisine sahip kabilelere - bunlar içerisinde en fasih olanı Kureyş kabilesidir- göndermiş olmaları Arap dili bilincinin çekirdeğini teşkil etmesi açısından önemli bir husus olduğu bilinmektedir. Ayrıca yanlarında şiir râvîleri bulundurmakla şiirlerinin kaybolmasını önleyen cahiliye dönemi şairlerinin şiirleri sonraki dönemlerde dilbilgisi çalışmalarına büyük katkı sunmuştur. Bundan dolayıdır ki o dönemlerde dilde bozulma anlamına gelen "lahn"dan söz etmek pek mümkün olmamıştır.¹

Burada Lahn'ın lügat ve terim anlamını açıklayacak olursak;

Lahn'ın Lügat Manası:

Lahn (لَحْن) kelimesi lehane/yelhanu (لَحْنٌ/يَلْحَنُ) fiilinin mastarı olup sözlükte meyletmek, üstü kapalı konuşmak, anlamak, yönelmek, dil, beste, dil hatası yapmak, î'rabı terk etmek, tariz, mana ve idrak anlamlarında kullanılan bir kelimedir.²

¹el Cahız, el-Beyan ve't-Tebyin, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs., I, s. 272; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî, el-Müzhir fî 'Ulûmî'l-Luğa ve Envâ'ihâ, Beyrut, trs, I, s. 210; Hüseyin Nassar, el-Mu'cemu'l-'Arabî Neş'etuhû ve Tatavvuruhû, Dârul Mısır, trs., Kahire, s. 22, 23; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhiç ez-Zübeydî, Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn, 2. Baskı, Dârulmaârif, Kahire-Mısır, 1119, s. 11; Ahmet Karadavut, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 7, 1997, s. 327; Mehmet Raşit Özbalkıç, Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 21,22; Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2007/1, s.158; Nevin Karabela, "Arapçada Dil Hataları ve Kısâ'nın Mâ Telhanu fihî'l-Âmme'si Üzerine", Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, 2011/1, s. 95; Kıyasettin Arslan, "Nahiv Kâidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar", Turkish Academic Research Review, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, s. 61,64.

²Ebü'l-Fazl İbn Manzûr İbn Mükerrrem Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî el-Mısırî, Lisânu'l-Arab,3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1994, XIII, s. 379; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, 2. Baskı, Kuveyt, 1419/1998, XXXVI, s. 100-106, Karadavut, s. 325; Karabela, s. 94.

Nahiv Terimi Olarak Lahn:

Bir kelime ya da sözcüğün bilinen doğru kullanımının aksine hatalı olarak kullanılmasıdır. Lahn; kelimenin yanlış kullanılması, nahiv ya da sarfta hata yapılması şeklinde görülebilir.³

İslamî dönemde fetihler sonucu Arap olmayanlar da Müslüman olmuş ve bu dil fethedilen bölgelerde din ve bilim dili olarak yaygınlaşmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Arap olmayanların Arapçayı konuşurken orijinal olmayan yeni eklemeler yaparak hatalı konuşmaları, Kur'an okumaya ve dini öğrenmeye çalışırken bir taraftan Arapça konuşma çabaları, diğer taraftan kendi dillerinin etkisiyle usûlüne uygun konuşamamaları, şehir hayatında bir arada yaşayanların birbirlerinin kültürlerinden etkilenmeleri gibi sebeplerden dolayı Arap dilinde bozulmalar ortaya çıkmıştır. Telâffuz, terkip ya da i'rab hatası şeklinde kendini gösteren bu durum dil çalışmalarını gerekli kılmıştır. Lahn'a صُهَيْبُ بْنُ سِنَانَ التَّمَرِيِّ صَاحِبُ (Resûlullah (s.a.v)'ın arkadaşı Ebû Yahyâ Suheyb b. Sinân b. Mâlik er-Rûmî'nin (ö. 38/659) "asıl zelil olan sensin" cümlesini söylerken إنك لحنان yerine إنك لحنان dediği cümleyi örnek olarak verebiliriz.⁴

Hicrî birinci asırda Kur'an-ı Kerim'i lahn tehlikesinden korumak için başlatılan ilmî çalışmalar hicrî ikinci asırda ilmî faaliyetlerin hız kazanmasıyla birlikte dilbilimciler arasında çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalar, dilin kâidelerini tespit etmek amacıyla henüz dili bozulmamış Arap kabilelerine gidilerek kelime toplamak suretiyle sözcükler oluşturularak yapılmıştır. Daha sonra tefsir, hadîs, dinî ilimler ve Arap dili ve edebîyatı gibi dil ile ilgili bilim dallarında yapılan çalışmalarda müellifler bir kelime veya ifadenin lafız, anlam ve kullanımını veya dilbilgisi kurallarını oluştururken onların doğruluğunu ispatlamak maksadıyla sıhhati kesin olan nazım ve nesirden örneklerle başvurmuşlardır.⁵

Lahn ile ilgili kaleme alınan eserlerin çoğunluğunda öncelikle hatalı kullanım daha sonra doğru olan kullanım zikredilmiştir. Bazı eserlerde ise hatalı kullanıma değinmeden "bu kelime veya ifade şu şekilde kullanılır" şeklinde doğru ifade zikredilmiştir.⁶

³İbn Manzur, XIII, s. 381; Karadavut, s. 326; Karabela, s. 95.

⁴el- Cahız, I, s. 72; Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga, Daru'l Fikr, Dimeşk, IV, s. 239, trs.; ez-Zübeydi, s. 11; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, el-İktirah fî İlmi Usûli'n-Nahv, 2. Baskı, 2006 (1427) , s. 47-48; Karadavut, s. 331, 332; Özbalıkcı, (Kur'an), s.23, 24, 26, 33; Ergüven, s. 155-157, 160; Karabela, s. 94; Hüseyin Avcı, Arapça Lügatlarında Hadîslerle İstişâd (Lisânu'l-Arab Özelinde), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 12; İsmail Demir, "İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişâd", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2015, s. 17.

⁵Karadavut, s. 332, 343; Özbalıkcı, (Kur'an), s.26,32; Ergüven, s.156; Avcı, s. 12-13; Demir, s. 17.

⁶Karabela, s. 94.

İlk dil çalışmaları sistemli bir şekilde hicrî ikinci asırda, Ebû Amr İbn el-Alâ' (ö.153/773), Hamâd er-Râviye (ö.167/783), el-Mufaddal ed-Dabbî (ö.170/786), el-Halîl İbn Ahmed (ö.175/786), Halef el-Ahmer (ö.187/802), Ali İbn Hamza el-Kisâî (ö.189/804), en-Nadr İbn Şâmil (ö.203/818), Ebû Amr eş-Şeybânî (ö.206/821), Ebû Ubeyde Ma'mer İbn el-Müsennâ (ö.216/826), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö.215/830), ve el-Asmaî (ö.216/831) ile başlamıştır.⁷ Bu çalışmalar genişledikçe dil alanında önemli eserler ortaya çıkmıştır. Bu alanda te'lif edilen önemli eserlerden biri de Molla Halîl es-Siirdî'nin Arapça gramer konularıyla ilgiliel-*Kâfiye fin'-Nahiv ve's-Sarf* adlı eseridir. Molla Halîl, bu eserde dil kurallarını anlatırken istişhâd olarak Kur'an ve Arap şiirlerinden örnekler vermiştir.

Bu çalışmada Molla Halîl'in *el-Kâfiye*'sindegeçen gramer konularının âyetlerle istişhâdı üzerinde durulup, incelenerek ele alınmaya çalışılmıştır.

2.ARAŞTIRMANIN AMACI

Arap dilinde i'rab hatası anlamına gelen “lahn”ın yaygın bir şekilde ortaya çıkmasıyla birlikte dil çalışmaları da başlamıştır. Dilciler bir kelime veya ifadenin anlam ve kullanımının doğruluğunu ispatlamak için başta Kur'an âyetleri, Arap şiiri ve Hadîsler olmak üzere Arap dilinin asli metinleriyle istişhâd etmişlerdir.

Konunun önemine binaen yapılan bu çalışmada Osmanlı döneminde doğu medreselerinde gramer alanında okutulan Molla Halîl es-Siirdî'nin gramer kitabı el-Kâfiye'de,istişhâd edilen âyetler üzerinde durulmuştur. Ayrıca dil çalışmaları açısından istişhâdın önemi göz önünde bulundurularak müellifin âyetleri istişhâd ederken takip ettiği yöntem ve konuya dair izahlarına yer verilerek konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

3.ARAŞTIRMANIN METODU

Yapılan bu çalışma öncesinde konu ile ilgili kaynak taraması yapılmış ve elde edilen kitap, tez, makale gibi dokümanlar tek tek incelenerek konuyla ilgili genel bir bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda konu giriş ve iki bölüm halinde ele alındıktan sonra sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

Çalışmanın konusu, amacı ve yönteminin sunulduğu giriş kısmından sonra birinci bölümdemüellifin yaşadığı dönem, hayatı, edebî kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, dildeki bozulmaları önlemek amacıyla yapılan çalışmalardan istişhâdın sözlük ve terim anlamı verilip istişhâtta bulunurken hangi kaynaklara

⁷ Karadavut, s. 343-344.

başvurulduğuele alınıp, daha sonra müellifin Arap gramerine dair kitabı *el-Kâfiye fi'n-Nahv ve's-Sarf* adlı eseri genel hatlarıyla incelenip özelde ise âyetlerle istişhâd edilen gramer kâideleri hakkında gerekli bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise; bu çalışma sonucunda edindiğimiz bilgileri ve konumuzla ilgili yapılan çalışmalardan istifade ederek çıkardığımız sonucu aktarmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA HALİL es-SİİRDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

Bu bölümü, çalışmamıza konu olan Molla Halil es-Siirdî'nin kaleme aldığı ve tezimizin konusuel-*Kâfiye fi'n-Nahv ve's-Sarfadlı* eserinin kaleme alınış sebebinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle müellifin yaşadığı dönemi, hayatını, edebî kişiliğini, hocalarını, talebe ve eserlerinitanımamız gerektiği düşüncesiyle ele almaya çalıştık.

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM

İnsanlık tarihi bir süreçtir; bu sürecin bir sonraki dönemlere daha sağlıklı ve anlaşılır bir şekilde aktarılıp ona göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu aktarım ancak o dönemin yapısının iyi bir şekilde incelenmesiyle olabilecektir. Biz de ilk olarak Molla Halil'in yaşadığı dönemi incelemenin daha doğru olacağını düşünerek birinci bölüme yaşadığı dönemle giriş yaptık.

1.1.1.Siyasî Durumu

Molla Halil, Kürt kültürüne ait aşiret yapısının olduğu bir toplumda yaşadığı görülmektedir. Kürtlerin sosyal yapısını aşiretler, siyasi yapısını ise aşiretlerin üst yapılanması olan Emirlikler oluşturmaktadır. Molla Halil'in yaşadığı dönemde Kürt Beyliklerinin egemen olduğu görülmektedir. Bu Beyliklerden bazıları Bedirhan Bey, Bitlis Emirlikleri, Milli Aşireti, Hakkarî Beyleri'dir.

Bu Beylikler ve Emirlikler Tanzimata kadar kendi yapılarını muhafaza ederken Tanzimatla beraber Kürtler arasında isyanlar çıkmaya başlamıştır. Kürt Beyleri güçlerini soylu olmalarına bağladıkları için başkalarının egemenliğini kabul etmemişlerdir. Bu bakımdan Molla Halil'in yaşadığı bölgede yerel güçler yani Bey ve Emirliklerin etkisinin yanı sıra Bizans, Osmanlı ve İran kaynaklı devletlerin etkisinden bahsedilebilir.

Keldanî, Süryanî, İslamî ve batılı kaynaklarda Esart, Se'erd, İs'ird gibi isimlerle anılan Siirt'in ilk yerleşiminin M.Ö. 3000 yıllarına dayandığı çok eski bir yerleşim yeri olduğu kaydedilmiştir. Birçok medeniyete beşiklik eden Siirt ve çevresi tarihte önemli bir yere sahip olmuştur.

Siirt ve çevresi 1514'teki Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile ilişki içerisine girmiştir. Bu durumdan sonra Siirt, Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde yapılan 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ile Bitlis

vilâyet haline gelmiş ve Siirt bu vilâyete bağlanmıştır. Ancak Molla Halîl'in doğduğu yıllarda Siirt'in siyasî durumunun pek parlak olmadığı, Osmanlı ile İran arasında savaşların başladığı görülmektedir. Savaşlarla beraber bölgede ciddi göçler olmuştur.

Tanzimat Fermanı ile beraber bölgenin siyasî yapısının değiştiği Siirt, kaymakamlar tarafından yönetilmiş ve 1884 tarihinden Cumhuriyete kadar Siirt, Bitlis vilâyetine bağlanmıştır.⁸

1.1.2. Sosyal Durumu

Siirt'in XVIII. yüzyıldaki sosyal yapısı ve nüfus durumuna ilişkin pek bilgi bulunmamaktadır. XIX. yüzyıldaki durumu hakkında ise bölgeyi ziyaret eden seyyahların ve bazı müelliflerin verdiği bilgilerle sınırlıdır. XIX. yüzyılın ilk yarısında 5000 civarında bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilen Siirt'in ikinci yarısında 10000 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Molla Halîl'in vefatı olan 1843 tarihinden birkaç sene öncesine denk gelen bu tarihte bölgenin harabe olduğu belirtilmektedir. Harabe oluşuna Molla Halîl'in istinsah ettiği İbn Arabî'ye (ö.638/1240) ait *el-Envar fima yemnehu sahîbe'l-halveti mine'l-esrar ferağ* kaydındaki " في بلدة اسعرد : İstirt beldesinde" ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadelerden Siirt'in o dönemlerde küçük bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tesbitlerden hareketle Molla Halîl'in yaşadığı dönemde şehrin pek de mamur olmadığı söylenebilir. Ancak Siirt'te Müslüman ve Hristiyanlar beraber yaşamıştır. Bu kültürel yapı içerisinde Arap, Kürt, Keldanî, Ermeniler olmak üzere çeşitli ırklardan insanlar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu kozmopolit yapı Molla Halîl'in yaşamış olduğu dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır.⁹

1.1.3. İlmî Durumu

Molla Halîl'in yaşadığı dönemde Siirt'in ilmi durumu hakkında şunları söyleyebiliriz. Dönemin siyasî ve sosyal konumu göz önüne alındığında bölgenin çok fazla gelişmemiş olduğunu görüyoruz buna rağmen o dönemde yaşayan âlimlerin ilmî açıdan iyi oldukları görülmektedir. Tarih boyunca Siirt, önemli ilim ve devlet adamı çıkartmıştır. Osmanlı

⁸ Metin Tuncel, "Siirt", DİA, İstanbul 2009, XXXVII, s. 173-175; Abdullah, Özcan, Molla Halîl es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsîrinin Tahkik ve Tahlili (Bakara-İsra), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2018, s. 1-2; Öncü, Molla Halîl es-Siirdî'nin "Basîretu'l-Kulûb" Adlı Tefsîrinin Arap Dili ve Belagatı Açısından Tahlili, 1. Baskı, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2019, s. 2-6.

⁹ Özcan, s. 3-4; Öncü, Basîretu'l-Kulûb, s.7-8.

kaynaklarında Tanzimattan önce Siirt'in ilmî durumu hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber Siirtli Müslümanlar ilmî çalışmalarını medrese ve camilerde sürdürmektedir. Molla Halîl de torunu Şeyh Abdulkahhâr (ö.1324/1906)'ın ifade ettiği gibi yaklaşık 30 yıl medreselerde müderrislik yapmıştır. Molla Halîl'in yaşadığı döneme en yakın olan 1316/1898-99 Maarif Salnamesi'ne göre Siirt merkezde bulunan Mahmudiyye, Sâlihiyye, Rahîmiyye ve Fahriye medreselerinde 25 talebe ilim tahsil etmiştir. Molla Halîl adı geçen medreselerden Fahriye medresesinde müderrislik yapmıştır.¹⁰

1.2. MOLLA HALÎL es-SİİRDÎ'NİN HAYATI

Halîl bin Hüseyin es-Siirdî el-Ömerî el-Kurdî eş-Şâfî, Bitlis'in Hizan ilçesinin Süttaş (Kulpik) köyünde doğmuştur. Nesebi Hz. Ömer'e dayandığından Ömerî, doğum yerine nispetle Hizanî ve hayatının büyük bir kısmını geçirdiği şehre nispet edilerek de es-Siirdî gibi isimlerle anılmıştır. Şâfî bir aileye mensup es-Siirdî'nin doğum tarihi hakkında farklı tarihler verilmekle birlikte torunlarından Molla Fudayl Sevgili (ö.1412/1992)'nin büyük dedelerinin hal tercümesi hakkında kaleme aldığı yazma eserde 1164/1750 tarihi geçmektedir.¹¹

İlk dinî bilgilerini babası Hüseyin b. Hâlid (ö.?)'den alan Molla Halîl, doğu medrese geleneğinde yaygın olduğu üzere sadece bir tek medrese ve âlimden değil, birçok âlim ve değişik medreselerden ilim tahsil etmiştir. Daha küçük yaşta babasıyla *Marifetname*'nin sahibi büyük mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1194/1780) hazretlerini ziyaret etmiş ve onun hayır duasını almıştır. Oğlundaki kabiliyeti fark eden Molla Hüseyin onun yetişmesinde

¹⁰ Özcan, s. 5-6.

¹¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınevi, İstanbul, trs., I, s. 409; Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyyetü'l-Ârifin, Esmâ'ü'l-Mü'ellifin ve Âşârü'l-Muşannifin, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, trs., I, s. 357; Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, Terâci'mu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabîyye, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993, s. 683; Pakiş, Molla Halîl es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 6; Hayreddin ez-Ziriklî, el-A'lâm, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, II, s. 317; Ömer Pakiş, "Molla Halîl Siirdî", DİA, İstanbul 2005, XXX, s. 250-251; Nejdet Karakaya, Bir Dilci Olarak Molla Halîl es-Si'irdî, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006, s. 19; Adnan Memduhoğlu, "Molla Halîl es-Siirdî ve Usûlü'l-Fıkh Adlı Elyazma Eseri", Ahmet Erkol-Abdurrahman Adak (Ed.), İbrahim Hakkı Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri: 1 Ocak 2008-İstanbul, (s. 294-295) Beyan Yayınları, İstanbul, 2008; Macit Sevgili, "Zokayd Medrese ve Tekkesinin Veysel Karanî Yöresindeki Etkileri", Mehmet Bilen-Şevki Efe (Ed.), Uluslararası Veysel Karanî ve Mânevî Kültür Mirâsımız Sempozyumu: 20-21 Mayıs 2011 - Bitlis, Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü, (s. 194), Ankara, 2012; Cüneyt Gökçe, Molla Halîl es-Si'irdî, "Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 34, 2015, s. 77; Bülent Akot, "Molla Halîl es-Siirdî ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 47, 2016, s. 1006; Özcan, (Bakara- İsrâ), s. 9; Ahmet Tekin, "İbnu'l-Hâcib ile Molla Halîl es-Si'irdî'nin el-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 3, 2018, s. 889; Mahmut Tekin, "Molla Halîl ve Onun El-Kâmûs'us-Sânî fi'n-Nahvî ve's-Sarfî ve'l-Meânî Adlı Eserin Kaynakları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 65, 2019, s. 1393; Adnan Memduhoğlu, "Molla Halîl es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, 2019, s. 610; Serkan Tekin, "Molla Halîl'e (1754-1843) Göre Mesih/İsa'nın Nüzulü", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2020, s. 238; Lokman Şan, "Hz. Osman Mushaflarında "Za" ve "Dâd" Harfleri (Molla Halîl Siirdî'nin Yaklaşımı Çerçevesinde)", Artuklu Akademi, Cilt: 7, Sayı: 1, 2020, s. 127.

büyük çaba sarf etmiştir. Gerekli olan ilk eğitimini kendisi verdikten sonra onu, yetiştirmeleri için bölgedeki hocalara vermiştir. Önce kendi hocası Sofi Hüseyin Karasevi (ö.?)’ye teslim etmiştir. Molla Halîl burada bir yıl içerisinde Kur’an-ı Kerîm’i hıfzetmiştir. Daha sonra Hizan âlimlerinden el-Balâki (ö.?)’den Şâfiî fıkıh kitabiel-*Envar*’ı okumuştur. Bunun dışında Molla Ramazan (ö.?)’dan sarf ve nahiv, Molla Abdulhadi el-Arvâsî (ö.?)’den mantık, Şeyh Ferruh (ö.?)’tanakâid ve birçok haşiye okumuştur. Daha birçok âlimden ilim tahsil eden Molla Halîl, icazetini almış ve talebe yetiştirmeye devam etmiştir.¹² XIX. yüzyıl başlarında Hizan’da Meydan Medresesi’nde müderrisliğe başlamış ve yaklaşık on yıl burada İslamî ilimler okutmuştur. Bundan sonra babasının isteği üzerine Siirt’e yerleşerek burada Fahriye Medresesi’nde yaklaşık otuz yıl hocalık yapmıştır. Bu zaman zarfında birçok eser telif etmiş ve başta oğulları Mahmud, Mustafa, Abdullah olmak üzere birçok âlim yetiştirmiştir.¹³

Tasavvufla da ilgilenen Molla Halîl, Kâdirî tarikatına mensup Şeyh Seyyid Ahmed er-Raşid (ö.?)’e intisap etmiştir. Siirt’te vefat eden Molla Halîl’in vefat tarihi ile ilgili de farklı tarihler zikredilmekle birlikte kaynakların çoğu 1259/1843 tarihini temel almıştır. Kabri şehrin doğusundaki tepenin üzerinde bulunan Şeyh Süleyman Kabristanı içindedir. Molla Halîl’in soyu günümüzde hala devam etmekte olup “Sevgili” soyadıyla tanınmaktadırlar. Siirdî’nin birçok torunu, Siirt’in Kurtalan ilçesinin Zokayd (Kayabağlar) kasabasına nispetlerinden dolayı Zokaydî mahlasını almışlardır.¹⁴

1.3.EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Dini ilimlerin birçok dalında eser telif eden Molla Halîl, ilmi verimliliği ve Arapçaya çok iyi vakıf olmasıyla bilinir. Bundan dolayı yaşadığı bölgede meşhur olan medreselerin icazet silsilesi kendisinde birleşmekte ve kendisine “أستاذ الكل في الكل: Muhitindeki tüm âlimlerin her alanındaki hocası”, “أستاذ الأساتذة: hocaların hocası” denmektedir. Telif ettiği 26 eserin

¹² Bursalı, s. 409; Pakiş, (Metot), s. 7-8; Pakiş, DİA, XXX, s. 250-251; Karakaya, s. 19; Memduhoğlu, Usûlü’l-Fıkh s. 295-296; M. Sevgili, s. 195; Gökçe, s. 77-78; Akot, s.1007; A.Tekin, s. 889-890; Abdullah, Özcan, Osmanlı Döneminde Tefsir, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, II, s. 224; M. Tekin., s. 1393; Memduhoğlu, Mülâhaza, s. 611-612; Şan, s. 128.

¹³ Bursalı, I, 409; Pakiş, (metot), s. 9-10; Pakiş, DİA, XXX, s. 251; Memduhoğlu, Usûlü’l-Fıkh, s. 296; M. Sevgili, s. 196; Gökçe, s. 78-79; Akot, s.1007; A.Tekin, s. 890; Özcan, II, s. 225; M. Tekin, s. 1393; Memduhoğlu, Mülâhaza, s. 613; Şan, s. 128.

¹⁴ Bursalı, I, 409; Pakiş, (metot), s. 9-10; Pakiş, DİA, XXX, s. 251; Memduhoğlu, Usûlü’l-Fıkh, s. 296; M. Sevgili, s. 196; Gökçe, s. 78-79; Akot, s.1007; A.Tekin, s. 890; Özcan, II, s. 225; M. Tekin, s. 1393; Memduhoğlu, Mülâhaza, s. 613; Şan, s. 128.

“*Necmu’l- Enam*” dışında kalan 25 eseri Arapça olarak kaleme almıştır. Eserlerin büyük bir kısmını nesir şeklinde kaleme almıştır.¹⁵

Molla Halîl, yaşadığı zaman dilimi içerisinde telif ettiği eserlerle bölgedeki ilim hayatının şekillenmesinde öncü rol oynamış, her türlü ilmî yeniliğin canlı kalmasını sağlamıştır. Günümüzdeki modernistlerin aksine Kur’an ve sünnete bağlı kalmış, naklin rehberliğinde işleyen akli esas alarak geleneğin çizgisinden ayrılmamış ve bu bakış açısıyla eserlerini kaleme almıştır. Ayrıca dilliliği, muhakeme yeteneği ve usûlî bakışı güçlü olan Molla Halîl; dil, kelâm, usûlu’l-fıkıh ve tefsir alanında yazdığı eserlerle kendi dönemindeki ilmi çevrelerin dikkatini cezbetmiştir.

Molla Halîl’in dikkat çeken bir diğer özelliği ise eserlerini kaleme alırken medrese öğrencilerini merkeze alarak onların istifade edebileceği tarzda şekillendirmesidir. Bunun dışında sosyal hayata yönelik halkın dini anlayışına tesir edecek tarzda eserler de kaleme almıştır. Ancak *Nehcu’l-Enam* ve *el Kâfiyetü’l-Kübra* dışındaki eserleri, o dönemde medreselerin âlet ilmi üzerine daha fazla durmaları, maddi imkânların yetersizliği ve bölgenin büyük ilim merkezlerine uzak olması gibi sebeplerden dolayı beklenen ilgiyi görmemiş ve bölge sınırlarının dışına çıkmamıştır.¹⁶

1.4. HOCALARI

1.4.1. Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolatî

Molla Hüseyin (ö.?), Molla Halîl’in babası ve kendisinden ilk ilmihal bilgilerini aldığı hocasıdır. Nesebi Hz. Ömer’e dayanır.¹⁷

1.4.2. Sofî Hüseyin el-Karasevî

Karasevî (ö.?) Molla Halîl’in Kulpik’te kendisinden bir yıl içerisinde Kur’an-ı Kerîm’i tecvidiyle beraber hıfzettığı hocasıdır.¹⁸

1.4.3. Molla Abdurrahman el-Balakî

Molla Halîl’in kendisinden Şâfiî fıkıh kitabı *el-Envar*’ı ve Hafız Şirazi’nin *Divan*’ını okuduğu hocasıdır.¹⁹

¹⁵ Pakiş, (metot), s. 15; Memduhoğlu, (Usûlü’l-Fıkıh), s. 297; Gökçe, s. 81; Akot, s.1007; Özcan, II, s. 225-226; Mahmut Dünder, “Molla Halîl es-Si’irdî’nin İlmî Faaliyetleri”, Turkish Studies, Cilt: 13/17, 2018, s. 98; Memduhoğlu, Mülâhaza, s. 614-616.

¹⁶ Pakiş, (metot), s. 16; Gökçe, s. 81-82; Akot, s.1008; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 614-616.

¹⁷ Pakiş, (Metot), s. 7; Karakaya, s. 19; Memduhoğlu, (Usûlü’l-Fıkıh), s. 295; M. Sevgili, s. 195; Gökçe, s. 77; Dünder, s. 97; Memduhoğlu, Mülâhaza, s. 612.

¹⁸ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 19; Memduhoğlu, (Usûlü’l-Fıkıh), s. 295; M. Sevgili, s. 195; Gökçe, s. 77; Dünder, s. 97; Memduhoğlu, Mülâhaza, s. 612.

¹⁹ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 19; M. Sevgili, s. 195; Gökçe, s. 78; Dünder, s. 97; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

1.4.4. Molla Ramazan el-Hazvinî

Molla Halîl'in Bitlis'te bir süre kendisinden sarf-nahiv dersi aldığı hocasıdır.²⁰

1.4.5. Molla Ahmed el-Hafız

Molla Ahmed (ö.?), es-Siirdî'nin halasının eşidir. Siirt/Tillo'da bir süre kendisinden ders almıştır.²¹

1.4.6. Molla Mahmûdel-Halenzi

el-Halenzi (ö.?), Molla Halîl'in Siirt/Halenzi'de kendisinden *Mesabih* kitabını okuduğu hocasıdır.²²

1.4.7. Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnasî (ö.?)

es-Siirdî'nin kendisinden *Şerhu'l-Muğni*, "*Hüsamkative* kıraat dersi aldığı hocasıdır.²³

1.4.8. Molla Abdulhadi el-Arvasî

Molla Halîl'in Hizan'da kendisinden mantık ilmi kitabı *Mukaddimat*'ın tamamını okuduğu hocasıdır.²⁴

1.4.9. Molla Hüseyin el-Hoşabî

el-Hoşabî (ö.?), Molla Halîl'in kendisinden haşiyeler ve *Şerhu's-Şemsiye*'yi kıraat ettiği hocasıdır.²⁵

1.4.10. Şeyh Ferruh (Ferec) (Ö.?)

Molla Halîl, Şeyh Ferruh'tan akâid ilmine yönelik yazılan *Şerhu Akâidi'n-Nesefi* ve haşiyelerini okudu.²⁶

1.4.11. Molla Hasan el-Bizenî (Ö.?), Molla Abdusselam (Ö.?) ve Molla İsmail (Ö.?)

Molla Halîl Hoşab'da bu üç hocasından *Muhtasarı'l-Ma'ani*'yi ve Molla Hasan'dan *Yusuf ve Züleyha*'yı okumuştur.²⁷

²⁰ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 19; M. Sevgili, s. 195; Gökçe, s. 78; Dünder, s. 97; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²¹ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 19; M. Sevgili, s. 195; Gökçe, s. 78; Dünder, a.g.m., s. 97; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²² Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 19; M. Sevgili, s. 195; Dünder, s. 97; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²³ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 19; M. Sevgili, s. 195; Dünder, s. 97; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²⁴ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 20; M. Sevgili, s. 195; Dünder, s. 97; Gökçe, s. 78; A. Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²⁵ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 20; M. Sevgili, s. 195; Dünder, a.g.m., s. 97; Gökçe, s. 78; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²⁶ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 20; M. Sevgili, s. 195; Dünder, s. 97; Gökçe, s. 78; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²⁷ Pakiş, (Metot), s. 8; Karakaya, s. 20; M. Sevgili, s. 195; Dünder, s. 97; Gökçe, s. 78; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

1.4.12. Molla Yahya el-Mervezî (Ö.?)

Molla Halîl'in Irak'ta kendisinden *Fenari, Kavî-i Ahmed, İsamü'l-Vad, Risâletü'l-İsti'are* kitaplarını haşiyeleriyle beraber okuduğu hocasıdır.²⁸

1.4.13. Molla Mahmûd el-Behdînî (Ö.?)

Molla Halîl'in kendisinden *Minhacü'l-Usûl'u* okuduğu ve ilim icazeti aldığı bölgenin Reisü'l-Uleması ve imadiye müftüsü olan hocasıdır.²⁹

1.4.14. Şeyh Ahmed er-Reşidî (Ö.?)

Molla Halîl'in kendisine intisab edip tasavvuf icazetini aldığı hocasıdır.³⁰

1.5.TALEBELERİ

Molla Halîl, başta kendi çocukları olmak üzere yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Onlardan isimlerini tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1.5.1. Molla Mustafa (ö.?)

Molla Halîl'in en büyük oğludur. Babası gibi o da büyük bir âlim olmuştur. Molla Mustafa, Cizre'de dönemin Cizre beyi olan Bedirhan Bey'in sarayına kadar yükselip onun medresesinde hocalık görevi yapmıştır.³¹

1.5.2. Molla Abdullah (ö.?)

Molla Halîl'in oğlu ve Sâid-i Nursî'ye ders veren âlim Molla Fethullah'ın dedesidir.³²

1.5.3. Molla Mahmûd (ö.?)

Molla Halîl'in oğullarının en küçüğüdür.³³

1.5.4. Molla Fethullah (ö.?)

Molla Halîl'in torunudur. Bediüzzaman Sâid Nursî'nin hocasıdır. Ona “Bediüzzaman” lakabını veren Molla Fethullah'tır.³⁴

1.5.5. Şeyh Abdulkahhar Zokaydî

Şeyh Abdulkahhar Zokaydî, Molla Halîl es-Siirî'nin oğlu olan Molla Mahmûd'un oğludur. Yani Molla Halîl es-Siirî'nin öz torunudur. İlmi icazetini amcasının oğlu Molla Ömer'den almıştır. Siirt'e bağlı Halenze köyüne yerleşip burada irşada başlayan Şeyh Abdulkahhar Zokaydî, Siirt'in doğusundaki Botan bölgesinde irşadını devam ettirir. Şeyh

²⁸ Pakiş, (Metot), s. 9; Karakaya, s. 20; M. Sevgili, s. 196; Gökçe, s. 78; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612.

²⁹ Pakiş, (Metot), s. 9; Karakaya, s. 20; M. Sevgili, s. 196; Dünder, s. 97; Gökçe, s. 78; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612;

³⁰ Pakiş, (Metot), s. 10; M. Sevgili, s. 196; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 612-613.

³¹ Pakiş, (Metot), s. 9; M. Sevgili, s. 196; Gökçe, s. 79; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 613.

³² Pakiş, (Metot), s. 9; M. Sevgili, s. 196; Gökçe, s. 79; Öncü, s. 29.

³³ Pakiş, (Metot), s. 9; M. Sevgili, s. 196; Gökçe, s. 79; Öncü, s. 29.

³⁴ Alparslan Açıkgöç, “Said Nursî”, DİA, Ankara 2018, XXXV, s. 565; Öncü, s. 29.

Abdulkahhardan manevî feyz alanlar arasında Adıyaman Menzil dergâhının kurucusu Seyyid Abdülhakim Bilvanisî (ö.1972) ve Sâid-i Nursî (ö.1960) de vardır. Ayrıca Şeyh Abdulkahhar Zokaydî; irşad ve tedris gibi çalışmalarının dışında hattatlığıyla da tanınmıştır ve dedesi Molla Halîl'in birçok eserini istinsah etmiştir.³⁵

1.5.6. Diğer Talebeleri

Seyyid Fehim Arvasî(ö.?)

Şeyh Hamid et-Tillovî(ö.?)

Şeyh Hasan et-Tillovî(ö.?)

Molla Ahmed el-Hazrinî(ö.?)

Molla Halid es-Salihî(ö.?)

Mollazade el-Eruhî(ö.?)

Molla Hamid en-Nivilî(ö.?)

Molla Bekir es-Sahrî(ö.?)

Molla Hasan(ö.?)

Molla Ömer b. Molla Abdullah(ö.?)

Molla Muhammed b. Molla Arab es-Siirdî(ö.?)

Molla Ali ve Molla Mustafa el-Helenzî(ö.?)³⁶

1.6. ESERLERİ

Es-Siirdî'nin eserlerinin büyük bir bölümü mahtut (yazma) olup bölgedeki şahsi kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunlardan *el-Kâfiyetü'l-Kubra fi'n-Nahvî*, *el-Ma'fuvvat'* ve *Nehcul-Enâm* adlı eserleri istinsah edilip çoğaltılmıştır. Bu üç eser hâlâ medreselerde okutulmaktadır.³⁷

Molla Halîl'in yazdığı eserlerin hepsi aşağıdaki şekildedir.³⁸

Arap Dili ve Belâgatı Alanında Kaleme Aldığı Eserler

1.el-Kâfiye fi'n-Nahv ve's-Sarf (el-Kafiyetü'l-Kubra fi'n-Nahvi)

2.el-Kâmûsu's-Sanî fi's-Sarf ve'n-Nahv ve'l-Me'âni

3.el-Manzûmetu'z-Zümrüdiyyetü Nazmu Telhisi'l-Miftah

4. er-Risâletü'l-'Adudiyyetü'l-Vad'iyye Bima Yuvaddahu Minhu'l-Meram bi'l-Kulliyye

³⁵ Mehmet Saki Çakır, "Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi", Araştırma Makalesi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2019 s. 5-7.

³⁶ Pakiş, (Metot), s. 9; M. Sevgili, s. 196; Gökçe, s. 79; Akot, s.1007; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 613-614; Öncü, s. 30.

³⁷ Pakiş, DİA, XXX, s. 251; Pakiş, (metot), s. 16; Gökçe, s. 82;

³⁸ Pakiş, (metot), s. 17; M. Tekin, s. 1393-1394; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 634.

5. Tavdîhu İstiâreti Ebi'l-Kâsım es-Semerkindî el-Humâm bi Ziyâdeti İrâde ve Tebdîli'l-Kelimât Yektedîhi'l-Makâm
6. Usûlu Muğni'l-Lebib el-Hâcc min Cem'il-Cevâmi' et-Tâc
7. Tercemetu Meşâhiri'n-Nahvîyyîn ve'l-Luğavîyyîn
8. Risâle fi'l-Mecaz ve'l-İsti'are

Tefsir İlimlerine Dâir Kaleme Aldığı Eserleri

1. Basîretu'l-Kulûb fi Kelâm-i Allâmi'l-Ğuyûb I (tam olan tefsir)
2. Basîretu'l-Kulûb fi Kelâm-i Allâmi'l-Ğuyûb II (el-Kehf Sûresine kadar olan tefsir)
3. Şerhu Diyâu Basîreti'l-Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resmi ve Farşı'l-Hurûf
4. Tefsîru'l-Besmeleti's-Şerîfe
5. Muhtasar Şerhi'l-Emânî li's-Şâtıbî limâ fihi mine'r-Rumûzât ve Mebne'l-Me'ânî

Hadîs ve Hadîs Usûlüne Dair Kaleme Aldığı Eserleri

1. Hadîsu'l-Âyâtî'l-Letî Tezharu Kable Hurûci 'Îsa ve'l-Mehdî/Risâletu'l-Mehdî
2. Usûlu Hadîsi'l-Ezher min Muhtasar ve Şerhihi li'bni Hacer
3. Kitâbun fi Usûli'l-Hadis
4. Zubdetu mâ fi Fetâva'l-Hadis
5. Tabakatu'r-Ricâl

Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne Dair Kaleme Aldığı Eserler

1. Kitâb fi't-Talâk 'İnde'l-Ekrâd
2. Ma'fuvvâtü'l-'Ucâb Yehtâcuhâ Zü't-Takvâ ve'Âdâb
3. Mecme'u'l-Mesâil
4. Menâkibu Eimmeti'l-Mezâhibi'l-Erba'a
5. Risâle fi'n-Nezr
6. Risâletu Usûlu'l-Fikhî's-Şafîî
7. Zubdetu Mâ fi'l-Fetâva'l-Hadîsiyye fi'l-Ecvibe ve'l-İ'sâi bi Nahvi'l Fadl ve't-Tefdîl ve Umûr Leyse li Ehad 'Anha Ğina
8. Risâle Saġire fi'l-Ma'fuvvat
9. Minhacu'l-Vusûl İla İlmi'l-Usûl

Kelâm ve Akâid Alanında Kaleme Aldığı Eserler

1. Nehcul-Enâmli Nef'il-'Avâm (Arapça)
2. Nehcul-Enâmli Nef'il-'Avâm (Kürtçe)
3. Risâle fi Akîdeti Cevhereti'İslâm
4. Risâlefi'l-Firaki's-Selâs ve's-Seb'in
5. Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid 'alâ mâ Seahâ min ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-Avâid

6. Muhtasaru Şerhi's-Sudur fî Şerhi'l-Mevti ve Ahvali'l-Kubur
7. Mulahhasu'l-Kavâtî' ve'z-Zevâcir fî mâ Tekellemû 'ale's-Sağâir ve'l-Kebâir

Tasavvuf Alanında Kaleme Aldığı Eserler

- 1.Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fî Adabi Sulûki's-Sufiyye
2. Nebzetu Mevâhibi'l-Leduniyye fî'ş-Şetahati ve'l-Vahdeti'z-Zatiyye
3. Risâle fî Beyâni Şurûti'l-Halve ve Âdâbihâ
4. Risâle fî Menakibi Şeyh Ahmed

Tecvid Alanında Kaleme Aldığı Eserler

- 1.Diyâu'l-Kalbi'l-Arûfî fî't-Tecvid ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf
2. Şerhu ala Manzumeti'ş-Şatibîfî't-Tecvid
3. Risâle fî İlmi't-Tecvid

Diğer İlimler Alanında Kaleme Aldığı Eserler

1. Şerhu ala Kasideti'l Hemziyye
2. Kitabu Ezhari'l-Ğusun min Makûlâtî Erbâbi'l-Fünun
3. Mahsulu'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fî'l-Hasais ve'ş-Şemâilî'l-Ahmediyye
4. Manzume fî Mevlidi'n-Nebi
5. Risâle fî İlmi'l-Mantık
6. Risâle fî'l-Vad'
7. el-Habiyye fî İlmi Adabi'l-Bahsi ve'l-Münazara
8. Divânu'Şi'rbi'Kürdiyye ve'l-'Arabiyye
9. Manzûma fî Âdâb-ı Tehdiyyi'Tâlib İlâ Tarîki's-Savâb
10. Manzûma fî Mevlidi Hayri'l-Beriyye
11. Muhtasaru'l-Minehi'l-Mekkiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Hemziye
12. Risâle fî Vazâif-i A'dâi Cismi'l-İnsân
13. Telmîhu'l-İsâgocî bi'z-Ziyâde Telûhu 'ale'l-Multecî

1.6.1. Arap Dili ve Belâgatı ile İlgili Kaleme Aldığı Eserleri

1.6.1.1. el-Kâfiye Fi'n-Nahv ve's-Sarf

Hamdi Abdulmecid es-Selefi tarafından tahkik edilen bu eser İbn Hacib'in (ö. 646/1249)*el-Kafiye*'sine alternatif olarak okutulmak üzere Arapça gramer alanında yazılmış Molla Halil'in en önemli eserlerinden biridir. Medrese öğrencilerine yönelik yazılan ve 158 sayfadan oluşan bu eserde Arap dilbilgisi kuralları hem düz hem şiir şeklinde açıklanmıştır.

Ayrıca bu eser Ahmed Hilmi el-Koğî isimli bir müstensih tarafından *el-Kâfiyetu 'l-Kubrâ fi 'n-Nahv* adıyla kaleme alınmıştır.³⁹

es-Siirdî bu eserinde parçadan-bütüne metodunu takip etmiştir. Konuları işlemeden önce konuyla ilgili kelime, kelâm, isim, fiil ve harf gibi temel kavramları açıkladıktan sonra konuları detaylandırmış ve bunu yaparken kendine has bir yöntem takip etmiştir. İsim konusunu ele alırken ismin her bir çeşidi için ayrı başlıklar açmış ve bu başlıklar altında konuyu detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca yer yer gerek görmediği yerleri ayrıntılara fazla girmemek için İbn Hacıb'ten olduğu gibi ıktibas etmiştir. el-Kâfiye'nin diğeri bir özelliğı ise ne tam bir şerh ne de özet bir metin olmasıdır. es-Siirdî geniş ve büyük kaynaklarda ancak bulunabilinen nahiv ve sarfa dair birçok ince ve zengin bilgi türünü kitabın hacmini kabartmadan bir araya getirmiştir.

Özellikle okuyucunun ulaşmada sıkıntı çekeceğı ve öğrenmesi gereken bilgileri bir araya getirmiş ve bunu yaparken konuyu fazla dağıtmamak için yer yer güzel ve veciz bir nazım formatında aktarmıştır. Molla Halîl; isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana bölüm halinde yazdığı bu eserinin her bir bölümünü ele alırken âyetve şiir gibi Arap dilinin aslı metinlerinden şâhitler getirmiştir. Molla Halîl, el-Kâfiye'de az şâhit getirme hususundaki açığı ona şerh mahiyetinde yazdığı el-Kâmûsu's-Sânî adlı eserinde daha çok şâhit getirmek suretiyle kapatmıştır.⁴⁰

1.6.1.2. el-Kâmûsu's-Sânî fi's-Sarf ve'n-Nahv ve'l-Me'ani

Molla Halîl'in sarf, nahiv ve me'ani ilminin konularını geniş bir şekilde ele aldığı 380 sayfadan oluşan bu eserin isim, fiil ve harf bölümleri el-Kâfiye isimli kitabının şerhidir. es-Siirdî el-Kâfiye'sine me'ani, bedi', beyan kısımlarını da ilave ederek ve bol bol şâhit getirerek bir öğrencinin Arap dili ile ilgili ihtiyaç duyabileceğı bütün konuları ele alan geniş çaplı yeni bir eser oluşturmuştur.⁴¹

1.6.1.3. el-Manzûmetu'z-Zumrudiyyetu Nazmu Telhisi'l-Miftah

Molla Halîl'in bu eseri Hatib Dımışkî (ö.739/1338)'nin belagat ile ilgili olan "*Telhisu 'l-Miftâh Fi' l Me'ani ve 'l-Beyan*" adlı eserinin ezberlenmesini kolaylaştırmak için manzum hale getirerek yazdığı bir çalışmadır. Bu eser, Molla Halîl'in eserleri arasında zikredilmesine rağmen yapılan araştırmalarda esere ulaşılammıştır.⁴²

³⁹ A. Tekin, s. 880.

⁴⁰ Karakaya, s. 33-57.

⁴¹ Pakiş, (metot), s. 23; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkıh), s. 301; Gökçe, s. 83-84.

⁴² Pakiş, (metot), s. 27-28; Gökçe, s. 85; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 629-630.

1.6.1.4. Risâle fi'l-Mecaz ve'l-İsti'are

Muhammed b. Ebubekir es-Semerkindî el-Leysî (888/1482)'nin *el-Feride fi'l-İsti'areti ve'l-Mecaz* adlı eseri üzerine yazıldığı söylenen bu eser on beş sayfadan oluşmaktadır. Molla Halîl, İsti'are ilminde çok uzun ve düzensiz ibarelerden oluşan birçok eser telif edildiğini, kendisinin ise bu âlimlerin kitaplarının özetini içeren es-Siirdî risâlesini üç bölüme ayırarak birinci bölümde isti'arenin kısımlarını, ikinci bölümde kinayeyi ve üçüncü bölümde ise isti'areyi kinayeye dönüştüren karineyi açıkladığını ifade etmiştir.⁴³

1.6.2. Tefsir ile İlgili Eserleri

1.6.2.1. Basîretu'l-Kulûb fî Kelâm-i Allami'l-Ğuyûb I

Molla Halîl'in bu eseri; sure başlıkları ve âyetleri kırmızı mürekkeple, tefsir kısmı koyu kahverengi mürekkeple yazılmış, dikişleri dağılmış, kahverengi bir deri cilt içinde sayfa kenarları haşiyelerle süslenmiştir. Dirâyet metoduyla yazılan kısa bir tefsirdir. Edebî bir üslupla yazılan bu eser Bakara'dan başlayıp Fatıha ile sona erer. es-Siirdî bu tefsiri Kadı Beydavî (ö.685/1286)'nin anlaşılması güç tefsirinin herkesçe daha iyi anlaşılması gayesiyle onun haşiyelerinden yararlanarak kaleme almıştır. es-Siirdî âyetleri tefsir etmeye geçmeden önce âyetlerin kelime tefsirini yapar; daha sonra gerek gördüğü âyetlerin geniş anlamını verir ve bu anlamların daha iyi anlaşılması için sarf, nahiv, lügat ve belagat ilimlerinden yararlanarak bunları açıklar.⁴⁴

1.6.2.2. Basîretu'l-Kulûb fî Kelâm-i Allami'l-Ğuyûb II

I. cildi 30x20 mm (23x14) cm ebadında, 23 satır, rik'a yazı ve 152 varakadan oluşan bu eserin sure başlıkları ve âyetler kırmızı mürekkeple, tefsir kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Molla Halîl'in birinci tefsiriyle aynı ismi taşıyan bu tefsiri öncekine oranla daha detaylıdır.⁴⁵ Muhtemelen es-Siirdî birinci tefsirde eksik gördüğü bazı noktaları bu eserde tamamlamayı düşünmüştür. Mukaddimesi öncekiyle aynı olan bu tefsirde Kur'an ilimleri, fıkıh, kelâm, hadîs gibi konulara daha detaylı bir şekilde yer vermiştir. Bu eserin dikkat çeken diğer bir yönü ise Kehf Sûresine kadar olup ikinci cildinin yarım kalmasıdır. Müellifin tamamlamaya ömrünün yetmediği düşünülmektedir.⁴⁶

⁴³ Pakiş, (metot), s. 31-32; Gökçe, s. 88-89; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 630.

⁴⁴ Pakiş, (metot), s. 18-19; Gökçe, s. 82; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 617-618.

⁴⁵ Pakiş, (metot), s. 20-21; Gökçe, s. 83; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 618.

⁴⁶ Pakiş, (metot), s. 20-21; Karakaya, s. 23; Gökçe, s. 83; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 618.

1.6.3. Hadisle İlgili Eserleri

1.6.3.1. Kitâbun fîUsûli'l-Hadis

Bu eser İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)'nin *Nüzhetü'n-Nazar* adlı eserinin muhtasarıdır. Hadîsusûlû ile ilgili yazılan bu eserle ilgili bilgilere ulaşılammıştır.⁴⁷

1.6.3.2. Zubdetû mâ fî Fetâva'l-Hadis

Şeyh Fudayl kitabın tam ismini *Zubdetu mâ fî Fetâva'l-Hadis fî'l-Ecvibe ve'l-İtina bi Nahvi'l-Fadli ve't-Taftîl ve Umurin Leyse li Ahadin'anhu Ğina* olarak vermektedir. Eserin İbn Hacer el-Heytemi (ö.974/1567)'nin *el-Fetava'l-hadisiyye* adlı eserinin muhtasarı olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ancak eserle ilgili bilgiler bundan ibaret olup hakkında daha fazla bilgiye ulaşılammıştır.⁴⁸

1.6.3.3. Tabakatu'r-Ricâl

Son dönemlerde yapılan çalışmalar sonucu Molla Halîl'e ait böyle bir eserin olduğu söylenmektedir. Ancak kütüphanelerde böyle bir esere rastlanmamıştır. Adından hareketle hadîs isnadındaki ravilerle ilgili bir tabakat kitabı olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁹

1.6.4. Fıkıh ile İlgili Kitapları

1.6.4.1.Minhacu'l-Vusûl ila İlmi'l-Usûl

Bu eser *Kitab fî Usûli Fıkhî's-Şâfi'i* adıyla anılmaktadır. 90 varakadan oluşan yazma bir eserdir. es-Siirdî eserde İslam coğrafyasında fıkıh usûlü konusunda yapılan çalışmaların özetini vermiştir. Mukaddime kısmında fıkıh, usûlü'l-fıkıh, kitap, sünnet, icma, kıyas, fetva gibi konuları açıklamıştır.⁵⁰

Eser, gerek içerik gerekse sistematîği bakımından İbnu's-Subki (ö.771/1370)'nin *Cem'ul-Cevâmil* adlı eseriyle benzerlik arz etmektedir.⁵¹

1.6.4.2. Risâle Sağire fî'l-Ma'fuvvat

es-Siirdî'nin fıkıha dair bu risâlesi namaza engel teşkil etmeyen hafif necasetler hakkındadır. Molla Halîl, yaşadığı dönemde bazı çağdaşların necaset konusunda aşırı titiz davranırken, bazılarının ise aşırı gevşek davrandığını müşahade etmiş ve bu eseri yazma ihtiyacı hissetmiştir. 38 bölümden oluşan bu risâleye Molla Hüseyin el-Cezerî tarafından *Fethu'l-Celil* isminde bir şerh yazılmıştır.⁵²

⁴⁷ Pakiş, (metot), s. 25-26; Gökçe, s. 84.

⁴⁸ Pakiş, (metot), s. 36-37; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkıh), s. 306-307; Gökçe, s. 90.

⁴⁹ Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 634.

⁵⁰ Öncü, s. 36.

⁵¹ Öncü, s. 36.

⁵² Pakiş, DİA, XXX, s. 251; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkıh), s. 305; Gökçe, s. 89.

1.6.5. Kelâmla İlgili Eserleri

1.6.5.1. Te'sisu'l-Kavâidi'l-Akâid 'ala ma Senehe min ehli'z-Zahir ve'l-Batin mine'l-Avâid

Bu eser Molla Halîl'in kelâm ilmine dair yazdığı 95 sayfadan oluşan bir çalışmadır. Eser itikadî mezheplerle ilgili bilgi vermekle başlar. Hudus delilinden hareketle Allah'ın varlığına ulaşma konusunu işledikten sonra ayan, araz ve ilimle ilgili konuları ele alır. Müellif eserini kelâm âlimlerinin görüşlerini ve akâid ile ilgili kaleme aldıkları eserleri özetlediğini söyleyerek bitirir.⁵³

1.6.5.2. Nehcu'l-Enâm (Arapça-Kürtçe)

Bu eser, doğu ve güneydoğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulan es-Siirdî'nin en temel eserlerinden biridir. Akıcı ve anlaşılır bir dille yazılan bu eser, küçük yaştan itibaren Müslümanlara itikad, ibadet ve ahlâk kurallarını öğretmek amacıyla yazılmıştır. Eser, Allah'ın sıfatları, farz-ı aynlar, peygamberler, melekler, kıyamet alametleri gibi yirmi iki başlıktan oluşmaktadır. Eser, akâid konularıyla birlikte ahlakla ilgili konulara da yer vermiştir. Eserin biri Arapça diğeri Kürtçe olmak üzere iki nüshası vardır. Kürtçe nüshasına Ahmed Hilmi el-Koği tarafından *Rehbe-i Avam* adıyla bir şerh yazılmıştır.⁵⁴

1.6.5.3. Muhtasarı Şerhi's-Sudûr fî Şerhi'l-Mevti ve Ahvali'l-Kubûr

Suyuti (ö.911/1505)'nin *Şerhu's-Sudur fî Şerhi'l-Mevti ve Ahvali'l-Kubur* adlı eserinin özetidir.⁵⁵ Bu eser hakkında daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır.

1.6.5.4. Mulahhasu'l-Kavâti' ve'z-Zevacir fî ma Tekellemü 'ala's-Sâğair ve'l-Kebâir

Molla Halîl'in "*Mürtekeb-i Kebâir*" olarak bilinen büyük günah işleyenlerin ahiretteki durumunun ne olacağı konusuyla ilgili bir eserdir. İbn Hacer el-Heytemî (ö.974/1567)'nin *ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-Kebâir* ile *el-İ'lam bi- Kavâti'l-İslâm* adlı eserlerinin özeti olduğu söylenen bu eserin es-Siirdî'ye ait olduğundan bahsedilmektedir; ancak eserin hiçbir nüshasına ulaşılamamıştır.⁵⁶

⁵³ Pakiș, (metot), s. 34-35; Gökçe, s. 90; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 624-625.

⁵⁴ Pakiș, (metot), s. 30-31; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 623-624; Öncü, s.38.

⁵⁵ Pakiș, (metot), s. 29; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkh), s. 303; Gökçe, s. 86.

⁵⁶ Pakiș, (metot), s. 30; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkh), s. 303; Gökçe, s. 86; Öncü, s. 40.

1.6.6. Tasavvuf ile İlgili Eserleri

1.6.6.1. Minhacu's-Sünneti's-Seniyye fî Adâbi Sulûki's-Sufiyye

Yaklaşık bin beyitten oluşan bu manzum eserde tasavvuf ehlinin uygulamaları ve bunların sünnete uygunluğu konu edinilmektedir.⁵⁷ Eserin içeriği es-Siirdî'nin diğer eserlerine oranla daha özgündür. Sünnete tabi olmak, tevekkül, zühd, cimrilik, kibir vb. konular ele alınmıştır. Eser Seyyid Muhammed el-Fındikî (ö. 1309/1892) tarafından 1340/1921'de istinsah edilmiştir.⁵⁸

1.6.6.2. Nebzetu Mevahibi'l-Leduniyye fî's-Şetahati ve'l-Vahdeti'z-Zatiyye

es-Siirdî'nin hayatını anlatan bütün kaynaklarda *Nebzetun mine'l-Mevahibi'l-Medeniyye* olarak da geçen bu eserin Molla Halîl'e ait olduğundan bahsedilmektedir. Eserin adından anlaşıldığı kadarıyla tasavvufî konuları ele almıştır.⁵⁹

1.6.6.3. Risâle fî Menakibi Şeyh Ahmed

Tasavvuf ilminde bir paya sahip olan es-Siirdî bu eserde tasavvuf konusunda kendisinden icazet aldığı hocası Şeyh Ahmet Raşid'in keramet ve menkıbelerini anlatmıştır.⁶⁰

1.6.7. Tecvid ile İlgili Eserleri

1.6.7.1. Diyâu'l-Kalbi'l-Arûfi fî't-Tecvid ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf

Bu eser Molla Halîl'in tecvid ve tashih'i-hurûf ile ilgili yazdığı bir eserdir. Es-Siirdî, Kur'an-ı Kerîm'i güzel ve usûlüne uygun okumak için bu eseri yazmıştır. Molla Halîl'in manzum olarak kaleme aldığı eserlerden biri de bu eserdir. Eser 500 beyitten meydana gelmektedir.⁶¹

1.6.7.2. Şerhu ala Manzumeti's-Şatibifi't-Tecvid

Molla Halîl doğu medreselerinde tecvid ilminin eksikliğini hissetmiş ve Muhammed b. Fire eş-Şatibi (ö.590/1193)'nin tecvid ile ilgili *Hirzu'l-Emani* adlı eserine bir şerh yazmıştır. es-Siirdî 180 varakadan oluşan bu şerhi medrese öğrencilerine bir hizmet ve ahiret için bir hazırlık olması gayesiyle yazdığını belirtmiştir. es-Siirdî esere besmele ve hamdele ile başlayıp yine hamdele ile son vermiştir. Molla Halîl'in torunu Şeyh Fudayl, bu yazma nüshayı 1976 yılında dedesi Molla Abdülkahhar'ın nüshasından istinsah ettiğini belirtmiştir.⁶²

⁵⁷ Pakiş, (metot), s. 28-29; Gökçe, s. 86.

⁵⁸ Pakiş, (metot), s. 28-29; Gökçe, s. 86; Öncü, s. 40.

⁵⁹ Pakiş, (metot), s. 30; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkıh), s. 303; Gökçe, s. 86; Öncü, s. 41.

⁶⁰ Öncü, s. 41.

⁶¹ Pakiş, (Metot), s. 21; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkıh), s. 300; M. Edip Çağmar, "Molla Halîl el-İs'irdî'nin "Risâletun fî İlmi't-Tecvid" Adlı Eseri", Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2009, s. 155.

⁶² Pakiş, (Metot), s. 33-34; A. Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkıh), s. 306; Gökçe, s. 89-90; Memduhoğlu, (Mülâhaza), s. 619; Öncü, s. 42.

1.6.7.3. Risâle fî İlmi't-Tecvid

Molla Halîl'e ait bu eser, Kürtler ve onların çocuklarının Kur'an-ı Kerîm'i tecvit kurallarına uygun okumaları için Kürtçe manzum olarak yazılmıştır. 230 beyitten oluşmaktadır. Bazı kaynaklarda ise 15 sayfa ve 244 beyit olduğu geçmektedir. Harflerin mahreç ve sıfatları, izhar, ihfa ve med gibi tecvit ilminin hemen hemen bütün konularını kapsayıp, Kur'an'ın resm-i hattını da içeren eser, Tahsin Doskî tarafından hazırlanıp 2010 yılında Erbil'de basılmıştır.⁶³

1.6.8. Diğer İlimlerle İlgili Eserler

1.6.8.1. Şerhu ala Kasideti'l Hemziyye

Şerefuddin Muhammed el-Busîrî (ö.695/1296)'nin Hz.Peygamber (s.a.v.)'e yazdığı ve her mısrasının hemze ile bittiği es-Siirdî'nin bu eseri *Kasidetu'l-Hemziyye fî Medhi'n-Nebeviyye* adlı esere yazılmış bir şerhtir.⁶⁴

1.6.8.2. Kitabu Ezhari'l-Ğusun min Makûlâtî Erbâbî'l-Fûnun

Molla Halîl'e ait olduğu kaynaklarda belirtilen bu eserle ilgili herhangi bir malumata ulaşamadık. Ancak Molla Halîl'in torunu Şeyh Fudayl bu eserin ismine *Kitabu Ezhari'l-Ğusun min Makulat-i Erbâbî'l-Funun ve ma li't-Talibine fîhi Karru'l-Uyun* olarak vermektedir.⁶⁵

1.6.8.3. Mahsulu'l-Mevahibi'l-Ahadiyye fî'l-Hasais ve's-Şemali'l-Ahmediyye

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in şemailini anlatan bu eser 74 bölümden meydana gelir. Müellifin torunu Molla Abdulkahhar tarafından 1300/1883 tarihinde istinsah edilmiştir. es-Siirdî bu eserinde Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) hasaisini vacip, haram ve mübah şeklinde açıkladıktan sonra birinci bölümde Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in saçını taraması gibi konuları, son bölümde ise bir insan olarak diğer insanlar için söz konusu olan şeylerin Peygamber için de söz konusu olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

1.6.8.4. Manzume fî Mevlidi'n-Nebi

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in doğumunu manzum olarak anlatan 85 varaklık bir eserdir. Bu eseri es-Siirdî'nin torunu Molla Abdulkahhar 1285/1878 yılında istinsah ettiğini söylemiştir.⁶⁷

⁶³ Çağmar, s. 153-161; Memduhoğlu, (Mûlahaza), 619-620.

⁶⁴ Pakiş,(metot), s. 33; Karakaya, s. 28; Gökçe, s. 89; Öncü, s. 43.

⁶⁵ Pakiş, (metot), s. 26; Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkh), s. 301; Gökçe, s. 85; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 632-633.

⁶⁶ Pakiş, (metot), s. 26-27; Gökçe, s. 85.

⁶⁷ Pakiş, (Metot), s. 27; A. Memduhoğlu, (Usûlü'l-Fıkh), s. 307; Gökçe, s. 85.

1.6.8.5. Risâle fî İlmi'l-Mantık

İsaguci şerhi türünde olan bu eser es-Siirdî'nin mantık ilmine dair telif ettiği önemli eserlerinden biridir. 9 bölüm ve 37 sayfadan oluşan bu risâle Tasdikî ve tasavvufî malumatları araştıran bir ilimdir.”⁶⁸ şeklinde mantık ilminin tanımıyla başlar. Esuriddin el-Ehberi (ö.663/1265)'nin “İsaguci”si model alınarak yazılan ve İsaguci'den başlayıp muğalata bölümü ile biten eser, dönemin medrese öğrencilerine yönelik yazılmıştır.⁶⁹

1.6.8.6. Risâle fî'l-Vad'

Molla Halîl bu risâlesini de diğer birçok eserinde olduğu gibi medresede ders kitabı olarak okutulmak için yazmıştır. Eser 6 sayfadır. Tam adı ise *er-Risâletu'l-'adûdiyye bi mâ yûdihu minha'l-merâm bi'l-kulliye'* şeklindedir. Molla Halîl bu eserinde vad'ın tanımını yapıp sonra da çok veciz ifadelerle bu ilmin kısımlarını ve konularını açıklamaktadır.⁷⁰

1.6.8.7. el-Habiyye fî İlmi Adabi'l-Bahsi ve'l-Munazara

Molla Halîl'in münazara ilmine dair yazdığı bir eserdir. 11 sayfadan ibaret olan ve medrese öğrencilerine yönelik yazılan bu eser öğrenciler arasında “Habiyye” olarak adlandırılır. Zeynelabidin Âmidî(ö.2020)tarafından basılan bu esere M. Salih b. Ahmed el-Gursî tarafından bir şerh yazılmıştır.⁷¹

⁶⁸ Pakiş, DİA, XXX, s. 251; Pakiş, (Metot), s. 31; Karakaya, s. 27; Gökçe, s. 88; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 632.

⁶⁹ Pakiş, DİA, XXX, s. 251; Pakiş, (Metot), s. 31; Gökçe, s. 88; Memduhoğlu, (Mûlahaza), s. 632.

⁷⁰ Öncü, s. 45-46.

⁷¹ Pakiş, (Metot), s. 32; Gökçe, s. 89; Öncü, s. 46.

İKİNCİBÖLÜM

İSTİŞHÂD ve el-KÂFİYE fî'n-NAHV ve's-SARF

Molla Halîl es-Siirdî, el-Kâfiye fî'n-Nahv ve's-Sarf isimli eserinde nahiv ilminin üç asıl kaynağı olarak kabul edilen Kur'an-ı Kerîm, hadîs-i şerif ve Arap kelâmını delil olarak gösterdiği için bu bölümde öncelikle delil getirme yani istişhâda değinip daha sonra da el-Kâfiye isimli kitabını genel hatlarıyla inceleyip tez çalışmamızı tamamlayacağız.

2.1. İSTİŞHÂD

2.1.1. İstişhâdın Tanımı

Lügat Manası: İstişhâd, شَهِدَ kökünden türemiş bir kelimedir. Mevcut olmak, şahit olmak, kesin haber vermek, bildirmek, hazır bulunmak, görmek gibi manalara gelir.⁷²

İstif'al kalıbından gelen mastarı الاستشهاد ise bir kimsenin şahitliğini istemek, şahitlik hususunda birinin yardımını istemek ve bir şeyi delil olarak ileri sürmek gibi anlamlarda kullanılır. 'el-İhticâc' (الإحتجاج) ve 'el-istidlâl' (الإستدلال) istişhâd kelimesi yerine kullanılan kelimelerdir.⁷³

Terim Manası: الاستشهاد , söylenen bir sözü pekiştiren ve doğruluğunu ispatlayan atasözü, vecize ve temsil niteliğinde bir sözü kullanma anlamında edebî sanattır. Arapça bir kelime veya cümlelerin kullanış vaz'ının sıhhatini, bir kâidenin doğruluğunu, bir âyetten, hadîsten veya hafızası sağlam, fasih konuşan bir Arap'tan sahih bir senetle gelen bir dille ispatlamaktır.⁷⁴

⁷²Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrrem Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî el-Mısırî, Lisânu'l-Arab,3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1994, III, s. 238,239; Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5-6, 1987, s. 165; Mehmet Mahşuk Acar, Şerhu İbn 'Akîl'deki Şâhid Âyetlerin İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2015, s. 1; Demir, s. 17; Abdullah Bedava, "İbn 'Âşûr'un tefsirinde İstişhâd Yöntemi" Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2018/1, s. 313; Şehmus Ülker, "Şerhu İbn 'Akîl'de İstişhâd Yöntemi", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı:23, 2019, s. 810.

⁷³Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrrem Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî el-Mısırî, Lisânu'l-Arab,3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1994, III, s. 239-243; Bolelli, s. 165; Demir, s. 17-18; Acar, s. 1.

⁷⁴ Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî, fî usûli'n-nahv, Mektebu'l İslamiyye, Beyrut, 1987, s. 6; Bolelli, s. 165; Özbalıkcı, (Ku'an), s. 65; Demir, s. 18; Acar, s. 1; Bedava, s. 313, Ülker, s. 810-811; İsmail Durmuş, "İstişhad", DİA, İstanbul 2001, XXIII, s. 397.

2.1.2. İstişhâdın Kaynakları

Nahiv ilminin tespitinde üç asıl kaynak olarak kabul edilen Kur'an-ı Kerîm, Hadîs-i Şerif ve Arap kelâmının yanında dördüncü kaynak olarak da kıyas kabul edilmiştir.⁷⁵

Kur'an-ı Kerîm

Kur'an-ı Kerîm, henüz gramer kâidelerinin tespitine başlanmadan önce Arapların yadırgamadıkları, aksine herkesin hayranlık duyduğu bir üslup ve tarzda edebîyat dünyasına meydan okuyarak gelmişti. O, belagat ve fesahat açısından mükemmel bir dil örneğini temsil etmiş üzerinde herhangi bir şüphe ve tartışma bulunmayan tek kaynaktır; Arapça isti'mallerin aslî kalıplarını gâyet güvenilir bir şekilde muhafaza ederek günümüze kadar taşımıştır. İşte bu bakımdan dilin kâideleri tespit edilirken Kur'an ve onun kıraatleri, kıyasa asıl teşkil eden metinler içinde en muteberi sayılmıştır.⁷⁶

Hadîs-i Şerifler

Arap Dili âlimleri, gramer kâidelerinin konulmasında, lügavi lafızların tespitinde ve kelime isti'mallerinde Kur'an-ı Kerîm ve Arap şiiri kadar hadîslerin de önemli bir yeri olduğunu dile getirmektedir. Hadîslerin Arapça dil yapısına olan tesirinden dolayı Arap dilinin bozulmasını önlemiş ve zenginleşmesini sağlamıştır.⁷⁷

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in insanların en fasihi, en özlü ve tatlı sözlüsü olduğu konusunda bütün bilginlerin ittifak ettiği bir noktadır. Ayrıca az kelimeyle çok mana ifade eden ve belagatte örnek olarak ele alınan hadîslerine “cevami'ul-kelim” denmesi de, onun sözlerinin Arap dilinde örnek olmaya layık olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Fakat bununla birlikte ilk nahivciler Arap dilinin sentaks kâidelerini tespit ederken çalışmalarında birinci derecede Kur'an-ı Kerîm ve cahiliye şiirlerini ölçü alırken bazı zayıf deliller ileri sürerek hadîsle delillendirmeye pek yer vermemişlerdir. Bu hususta dilciler ikiye ayrılmıştır. Bazı dilciler hadîsleri şâhid göstermenin doğruluğunu savunurken bazıları bunun tam tersini savunmuşlardır.⁷⁹

Başını ibnu'd-Daî (ö.680/1281), ez-Zaic (ö.337/949) ve İbn Harûf (ö. 609/1212) gibi nahivcilerin çektiği bir gruba göre, “hadîsler rivâyet edilirken lafızla değil manen rivâyet edilmiştir ve bu hadîsleri rivâyet edenler çokça “lahn” yapmıştır. Bundan dolayı hadîsle istişhâd câiz değildir.” görüşünü savunmuşlardır.

⁷⁵ es-Suyûtî s. 39; Özbalkıç, (Ku'an), s. 52; Acar, s. 2; Bedava, s. 314.

⁷⁶ es-Suyûtî 39; Özbalkıç, (Ku'an), s. 65; Ülker, s. 813.

⁷⁷ Bolelli, s. 165-166; Özbalkıç, (Kur'an), s. 201; Demir, s. 20; Ülker, s. 816.

⁷⁸ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadîslerle İstişhâd Mes'elesi I”, Atatürk; Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 1990, s. 73; Özbalkıç, (Ku'an), s. 204; Demir, s. 20; Bedava, s. 314.

⁷⁹ Bolelli, s. 166; es-Suyûtî s. 43-44; Özbalkıç, (Ku'an), s. 201; Tural, s. 70; Demir, s. 20; Bedava, s. 314; Ülker, s. 816.

Buna karşılık ibn Mâlik (ö. 672/1274) ve ibn Hişâm (ö. 218/833) gibi âlimlere göre ise “eğer râvî nelerin manayı değiştireceğini veya noksanlaştıracığını biliyorsa, kelimenin cümle içindeki yerini biliyor ve lûgat ilminin inceliklerine vakıf ise, onun rivâyet ettiği hadîslerle istişhâd câizdir. Zira cevaz vermeyenlerin zikrettiği hususlar Arap şiiri için de fazlasıyla söz konusudur.” diyerek buna şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu iki görüş arasında eş-Şâtibî (ö. 790/1388)’nin öncülük ettiği orta bir görüş vardır ki bunlara göre ise, “lafzıyla nakle itina gösterilen hadîslerle istişhâd edilmesinde bir sakınca yoktur.”⁸⁰

Şairlerin sözleriyle istişhâd

Arap dilinde şairlerin sözleri de istişhâd olarak kullanılmaktaydı. İlk olarak istişhâd’ın Abdullah b. Abbas (ö.68/687-88) tarafından Kur’an’ın bazı garip kelimelerini açıklamak maksadıyla şiirden şâhit getirmek suretiyle başladığı bilinmektedir.⁸¹

Arap edebîyatında şiirleriyle istişhâd edilip edilmemesi açısından şairler dört tabakaya ayrılmıştır. Buna göre Klasik Arap Şiiri olarak bilinen cahiliye dönemi şiiri sonraki nesillere sözlü olarak aktarılmıştır. Bu dönem şairlerine “Muhadramûn”, İslam’ın ilk döneminde yani Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde yetişenlere “Mutekaddimûn” ve yeni şairlere de “Müvelledûn” ve “Muhdesûn” denilmiştir. Lûgat, sarf ve nahiv gibi ilimlerde ilk üç gruptaki şairlerin şiirleriyle istişhâd câiz görülmüştür. En son 150 yılına kadar devam eden bu döneme “ihticac (istişhâd) asrı” adı verilir. Bu dönemde şiirleriyle istişhâd edilen en son şair h.150 yılında vefat eden İbnu Harme’dir.⁸²

Kıyas

Dilciler nahiv kâidelerini belirlerken, nakille sabit olan hususlara benzerlerini hamletmek suretiyle nakledilmeyenleri de içerecek şekilde genel kurallar koymuşlardır. Bunun sebebi, kâidelerin kapsamına giren her hususun nakledilmesinin neredeyse imkânsız olmasıdır. Bu yöntemle Arap dili sadece nakle bağlı kalmadan kıyas yoluyla kurtularak alanı genişletilmiştir. Örneğin nâib-i fâil, fiilin kendisine isnat edildiği isimdir. Öyleyse fâil gibi merfu olmalıdır şeklinde kıyasen-şâhit göstermek suretiyle-fâilin hükmü ona verilmiştir. Bu sebeptendir ki kıyasın nahiv açısından önemi dilciler tarafından göz ardı edilmemiştir.⁸³

⁸⁰ Bolelli, s. 166-172; Tural, s. 70-71; es-Suyûtî s. 44-46; Özbalkıç, (Ku’an), s. 201; Demir, s. 20-22; Bedava, s. 314-316; Ülker, s. 816.

⁸¹ Özbalkıç, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5, 1989, s. 370; es-Suyûtî s. 48; Bedava, s.316.

⁸² Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn”, DİA, İstanbul 2005, XXX, s. 395; Murteza Bedir, “Mutekaddimûn”, DİA, İstanbul 2006, XXXII, s. 186; Rahmi Er, “Müvelledûn”, DİA, İstanbul 2006, XXXII, s. 227; Kenan Demirayak, Arap Edebiyatı Tarihi-1 Cahiliye Dönemi, 1. Baskı, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2009, I, s. 96-97; Demir, s. 23-24; Bedava, s. 317; Ülker, s. 818.

⁸³ Özbalkıç, (Ku’an), s. 59-61.

2.2. el-KÂFİYE fi'n-NAHV ve's-SARF

Bu bölümde Molla Halîl'in el-Kâfiye adlı eserinde yer alan nahiv ve sarf konularını tek tek ele alıp ayrıca âyetlerle şahit getirdiği konulara yer vermeye çalışacağız.

2.2. Kelime

Molla Halîl, eserine kelimenin tanımını yaparak başlamaktadır.

Kelime: Mürekkep olmayan müfred bir mana için konulan lafızdır. Bir manaya konulmayan lafızlar kelime değildir. (kapı-mapı gibi.) Müfred bir manadan kasıt, kelimenin mürekkep olmaması demektir. Tesniye-cemi' olması kast edilmemektedir. Kelime, lafzının bir parçası, manasının bir parçasına delalet etmeyen şeydir. Zeyd dendiğinde z/y/d harfi Zeyd'e delalet etmeyeceği gibi. Mürekkep ise; lafzının bir parçası manasının bir parçasına delalet eden şeydir. Ğulamu Zeyd gibi. Zeyd ve ğulam mürekkeptir, müfred değildir. Ğulamu Zeyd kelâm olmuştur.

Kelime; isim, fiil ve harften oluşmaktadır. Bu kelimeler hem tek başına bir manaya delalet eder hem de etmezler. Tek başına bir anlam ifade edip etmemesi bakımından isim, fiil, harf olarak üçe ayrılır. Müellifimiz, tek başına anlamı olan ve olmayan diye kelimeyi ikiye ayırmış ve ilk olarak ikincisini yani harfi zikretmiştir.

الثاني: İkincisi yani tek başına bir manaya delalet etmeyen kelime harftir.

الأول: Birincisi yani tek başına bir manaya delalet eden ve zamanlardan biriyle bağlantılı olan veya olmayandır.

الثاني: Yani birincinin ikincisi isimdir. Birincisi fiildir. Bununla her birinin taksimi belirlenmiştir.⁸⁴

2.2.2. Kelâm

Kelâm, isnad sebebiyle hakikaten veya hükmen iki kelimeyi içeren lafızdır. Hakikaten veya hükmen iki kelimedenden birinin diğerine isnad edilmesidir.⁸⁵

2.2.3. İsim

İsim: Üç zamandan biriyle bağlantısı olmayan tek başına bir anlam ifade eden sözcüktür. İsmın özelliklerindendir; التاكيس, harfi cer ve tenvinin gelmesidir. O ismin müsnedin ileyih olması ve tam muzâf olması gerekir.⁸⁶

⁸⁴ Molla Halîl es-Siirdî, el-Kâfiye fi'n Nahv ve's-Sarf, Mektebetü Diyarbakır, 2011, s. 5.

⁸⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 6.

⁸⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 7.

2.2.3.1. Cins İsim

Bir şey için konulmuş ve hakikaten ona benzeyen herşeye verilen isme cins isim denir. Cins isim, ismul ayn ve ismul ma'na diye ikiye ayrılıyor. İsmul Ayn; kendisiyle var olan isimdir. رجل راکب gibi.İsmul ma'na; anlam açısından başka şeye ihtiyaç duyan isimdir. علم gibi sıfat anlamı taşıyan bir kelimenin başka bir şeye tahsil eden kişiyle ortaya çıkar.⁸⁷

2.2.3.2. Alem

Alem, vaz'ı vadih ile başkasını kapsamadığı halde muayyen bir şey için vaz edilen isimdir.⁸⁸

2.2.3.3. Mu'reb

Mu'reb, Mebnî asl'a benzemeyen mürekkebi lafızdır. Bunlar; mazî fiil, emir fiil ve harflerdir. Mebnî asl: Aslından mebnî olanlar; mazî, emir, cümle ve harflerdir. Mu'reb'in hükmü, amillerin lafzen veya takdireni sonunun değışmesidir.⁸⁹

2.2.3.4. İ'rab

İrab, kendisi üzere gelen manalara delalet etmesi için mu'rebin ahirinin değıştiğı hareke veya harftir. İrab'ın çeşitleri; ref, nasb ve cerdir. Ref: Fâillik alametidir. Nasb: Mef'ûlluk alametidir. Cer: İzafet alametidir. Amil ise, kendisiyle î'rab'ı gerektiren manalardan birinin meydana geldiğı şeydir. Bir kelime î'rab'ı müfred munsarîf, cemi' mükesser munsarîf ise; ref durumunda damme, nasb durumunda fetha, cer durumunda kesra ileidir. Cemi' müennes sâlim ise; damme ve kesra ileidir. Gayrı munsarîfların î'rab'ı ref durumunda damme, nasb ve cer durumunda fetha ileidir. Mütekellim يى sından başka bir kelimeye muzâf olan ذومال فوك, هنوك, حموك, أبوك, أخوك gibi kelimelerin ref hali vâv, nasb hali elif, cer hali ye ileidir. Müsenna isimler, zamire muzâf olan كلاً ve insanîlafızlarının ref hali elif ile nasb ve cer hali ya ileidir. Cemi' Müzekker Sâlim, وأخواتها وأولو, عليون وعشرون gibilerin ref hali vâv, nasb ve cer hali ya ileidir.

Takdirî î'rab ise; lafızda görünmesi imkânsız olandır. غلامي ve سعادى عسا gibi mutlakan yani üç halde de -ref, nasb, cer- müfred, müsenna ve cemi'de cevaz verenlerin anlattığı gibi gelir. Ya da قاضٍ gibi telâffuzunun ağır geldiğı yerlerde taktiren gelir. قاضٍ kelimesinin ref ve

⁸⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 8.

⁸⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 8.

⁸⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 9.

cer durumunda olduğu gibi. Çoğul vâv'ından sonra mütekellim ya'sı gelince 'ya' şeddelenir. Ref durumutakdirî olur. ⁹⁰مسلموٰی dir. Lafzî'rabtakdirî'rabın dışındakilerdir.

2.2.3.5. Gayrı Munsarîf

Gayrı munsarîf kendisinde dokuz illetten iki illet veya iki illet yerine geçen bir illet olan isimdir. Kesrâ ve tenvini kabul etmeyen kelimelerdir. Bunlar:

عدل, وصف, تأنيث, معرِفة, عجمة, جمع, تركيب, النون زائدة من قبلها ألف, وزن فعلٍ

Hükmü kesrâ ve tenvin kabul etmemesidir. Ancak zaruret durumunda veya kelimeler arasında uyum sağlamak için munsarîf olur. Molla Halîl bu duruma أغلاّٰ gibi kelimeleri örnek verdikten sonra gayrı munsarîf kelimeleri tek tek ele alıyor.

ثلاث :Adl, ismin asli sigasından hakikaten veya takdiren çıkan isimdir. Sülâse , meslese مثلث , uhare أخر ve cumea جُمع gibi. Sülâse selâse kelimesinden çıktığı için buna adıl denir.

Meslese, uhare, cumea da sülâse gibihakikaten adıl'dır.⁹¹

Bir kelimenin başka bir kelimedenden çıkarıldığına delil yoksa adıl tahkikidir. Ben'i temime göre فعّال kalıbından olup sonunda ر harfi olmayan kelimeler gayrı munsarîftır. Hicaz lehçesine göre قَطَام kesre üzere mebnîdir.⁹²

الوصف: Vasfın şartı aslen sıfat olmasıdır. Sıfat olması vasfa zarar vermez. Yani vasfın gayrı munsarîflık sebebi olmasına zarar vermez. İsmiyyetin vasfiyyet üzerine galip gelmesi vasfiyyetin dışındaki bir mananın ona galebe gelmesi vasfın gayrı munsarîf illeti olmasına zarar vermez. Bundan dolayı أربع kelimesi munsarîf olmuştur. مررتُ بنسوةٍ أربع. Dört kadına uğradım cümlesindeki أربع bir sıfat değil sayıdır. Nahiv itibariyle sıfat olmuştur. Aslında sıfat olmadığı için gayrı munsarîf değildir. أرقم ve أسود کelimeleri gayrı munsarîftır. Kelepçe için kullanılan أدهم de gayrı munsarîftır. أسود kelimesi siyah anlamındadır. Aslı sıfattır. Fakat daha sonra yılan cinsine isim olarak verilmiştir. Artık cins isim olmuştur. Kendisinde vasf aslı ve vezni fiil olduğu için gayrı munsarîftır. Ancak alem isim olsaydı gayrı munsarîflığa zarar verirdi. Yılan için kullanılan أفعى kelimesinin gayrı munsarîf olması, doğan kuşu için kullanılan أخیل kelimesinin gayrı munsarîf olması, kuş için kullanılan أخیل kelimesinin gayrı munsarîflığı zayıftır. أفعى eziyet veren, tiksindiren bir kelimedenden أفعوة çıktığından böyle düşünülmüştür.

⁹⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 9, 10.

⁹¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 11.

⁹² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 12; Molla Halîl es-Siirdî, el-Kâmûsû's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'Me'ânî, Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır, 2012, I, s. 77.

أَجْدَلْ kelimesi güçlü, kuvvetli anlamındaki جَدْل den, أَخِيلْ kelimesi ise ben, siyah noktaanlamındaki الخال kelimesinden türediği düşünülmüştür.⁹³

التأنيث بالتاء: Ta-u te'nis'in şartı özel isim olmasıdır. Fatıma, kelimesi tam te'nis ve alemiyet (iki illet) olarak gayrı munsarîf olmuştur. Te'nisi Manevî de Te'nisi Lafzî gibidir. Yani şartı alem olmasıdır. Manevî te'nisin gayrı munsarîflıkta etkisinin kesinleşmesinin şartı üç harf üzere zâid olmasıdır veya orta harfî harekeli olmasıdır veya ucme yani yabancı bir dilden Arapçaya geçmiş olmasıdır. Örneğin Hind kelimesinin munsarîf olması câizdir. Bir müzekker,manevî müennes ile isimlendirilirse şartı üç harf üzere zâid olmasıdır. Öyleyse قَدَمْ kelimesi munsarîftır. قَدَمْ eğer bir erkeğe özel isim olarak verilse üç harften fazla olması gerekirdi. Ancak akrep kelimesi gayrı munsarîftır. عقربmanevî müennestir.⁹⁴

المعرفة: Marifenin şartı alem yani özel isim olmasıdır. Gayrı munsarîflık illeti sayılabilmesi için marife olması gerekiyor.⁹⁵

العُجْمَة:Ucme'nin şartı geldiği yabancı dilde özel isim olması veya orta harfî harekeli olması veya üç harf üzere ziyade olmasıdır. Yabancı ve orta harfinin harekeli olması birinci şart, yabancı ve üç harften fazla ikinci şarttır. نُوحْ munsarîftır ve ucmedir. Ancak orta harfî harekeli değil ve üç harften fazla olmadığı için şartlar uymuyor. شَتْرُ ve إِبْرَاهِيمُ gayrı munsarîftır. Şartları taşıyorlar.⁹⁶

الجمع:Cemi'nin şartı muntehel cumu sigasında olmasıdır. Sonunda kapalı 'te' olmamalı. مَسَاجِدُ iki illet yerine geçen tek illetle gayrı munsarîftır. Ama قَرَارَنَةٌ kelimesi munsarîftır. حَضَائِرُ özel isim olduğundan sırtlan için gayrı munsarîftır. Çünkü حَضَائِرُ kelimesi cemi'den nakl edilmiştir. Bundan dolayı gayrı munsarîftır. سَرَاوِيلْ kelimesi gayrı munsarîf olduğunda çoğunlukla böyle kullanılır ve سَرَاوِيلْ kelimesi yabancı bir kelimedir denilir.Kendisiyle aynı vezinde olan çoğullara katılan yabancı bir isimdir. سِرْوَالَةٌ kelimesinin takdiren çoğuludur. سَرَاوِيلْ kelimesinin munsarîf yapılmasında hiçbir problem yoktur.

جَوَارٍ gibi kelimeler ref ve cer durumunda olduğunda قَاضٍ gibidir. Nasb halinde şöyle denilir. جَوَارِي 'ya' üzerine fetha iledir. İttifakla gayrı munsarîftır. İrabı lafzendir.⁹⁷

التركيب: Terkinin şartı alem isim olmasıdır. İzafet ve isnad ile olmamasıdır. بَعْلَبَكْ gibi iki illetle gayrı munsarîf olmuştur. İki illeti, özel isim olması ve terkip yani iki kelimenin bir araya gelerek tek kelime olmasıdır.⁹⁸

⁹³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 12; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 78-80.

⁹⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 12.

⁹⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 12.

⁹⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 13.

⁹⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 13,14.

⁹⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 14.

الألف و النون: Elif ve nun bir isimde olursa şartı özel isim olmasıdır. عمران gibi. Elif nun ve özel isim olduğundan iki illetle gayrı munsarîf. Ya da sıfatta olursa, فَعْلَانَةٌ vezninde olmaması gerekir. Denildi ki فَعْلَى'nın mevcut olmasıdır. Yani müennesinin فَعْلَى olmasıdır. Bundan dolayı رَحْمَن kelimesinde ihtilaf edildi ancak سَكْرَان ve نَدْمَان kelimesinde ihtilaf edilmemiştir.⁹⁹

وزن الفعل: Veznu fiilin şartı fiile mahsus olması yani fiilden menkul alem bir isim olmasıdır. شَمَّرَ ve ضَرَبَ gibi veya müennesinde ta'yı kabul etmeksizin veznu fiilin evvelinde fiile eklenen bir harf ziyadesi olmasıdır. Bu bakımdan أَحْمَر gayrı munsarîftır يَعْْمَلُ munsarîftır.¹⁰⁰

Nekra yapıldığındaki durumu ise; bir kelimenin başına كَل ve رُبَّ getirilerek nekra yapılmasıdır. كَل زَيْد gibi. Zeyd'le bütün kişileri kast ediyor. İkinci olarak alemin sahibinin şöhret bulduğu vasfı kast edilirse o zaman da kelime nekradır. لِكُلِّ فِرْعَوْنَ مُوسَى (Her Firavun için bir Musa vardır.) örneğinde olduğu gibi.¹⁰¹

Adl semâi, veznu fiil ise kıyasîdir. Bundan dolayı birbirlerine zıttır. Yani hem adl hem veznû fiil aynı kelimedede olup gayrı munsarîf olamaz. Onun için bir isimde alemiyetle beraber sadece biri bulunur. Ya adl olur ya da veznû fiil olur.¹⁰²

İmamı Sibeveyh (ö.180/796)nekra kılındıktan sonra aslî sıfatına itibar ettiği için alem olan أَحْمَر ve benzerlerinde Ahfeş'e muhalefet etmiştir.Aynı yerde birbirine zıt olan iki şeyi itibar etmek gerektiği için hatim حَاتِم sıfat manası olan isim ve benzerlerini gayrı munsarîf yapması Sibeveyh'e gerekmez yani Sibeveyh bunu yapmış olmaz.¹⁰³

أَحْمَر kelimesi veznu fiil ve sıfattır. Özel isim yapsak alem olur. Alem ve veznû fiil olarak gayrı munsarîf olur. Ancak أَحْمَر kelimesi nekra olsa كَل أَحْمَر gibi; Sibeveyh, “alemligi gider sıfatı asliye ortaya çıkar” diyor. Dolayısıyla veznû fiil ve sıfatla gayrı munsarîf olur. İmamı Ahfeş, “أَحْمَر kelimesi alem olduğu zaman kendindeki vasfiyyet tamamen bitmiştir. Dolayısıyla artık gayrı munsarîfolmaz.” diyor.¹⁰⁴

Söz konusu edilen bu bölümde anlatılan bütün gayrı munsarîflar اَل takısı veya izafetle kesra ile mecrur olur.¹⁰⁵

⁹⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 14.

¹⁰⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 15.

¹⁰¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 15; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 100.

¹⁰² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 15; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 100-101.

¹⁰³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 15; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 102; Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, el- Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye Molla Câmi, Şifa Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 123,124.

¹⁰⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 15; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 102.

¹⁰⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 15; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 103.

2.2.3.6. Merfûat

Merfûat:Fâillik alametine şamil olan şeydir. Fâillik alameti damme, vâv ve eliftir. Lafzen, takdiren veya mahallen merfuattandır.¹⁰⁶

2.2.3.6.1. Fâil

Fâil; fiil veya şibih fiilin kendisi tarafından yerine getirilmesi bakımından kendisinde isnad edildiği ve kendisinden önce getirildiği şeydir. Fâil; fiil veya şibih fiilin kendisi tarafından değilde kendisi üzerinde vakîolmayacak. Yani nâibul fâil olmayacak. (لا وقوعه عليه)

Esas olan fâilin fiilini takip etmesidir. Çünkü ondan bir parça gibidir. Bundan dolayı ضرب غلامه زيد cümlesi câiz olur. Örneğin; şöyle söylemek câiz değildir. ضرب غلامه زيداً

ضرب غلامه زيد cümlesinde زيد'e dönen bir zamir olduğu için cümlede fâilin fiilden sonra gelmesi esası da söz konusu olduğundan burada her ne kadar غلامه önce geldiyse de غلامه da ki 'ة' rütbeden (mana bakımından) önce gelmiştir. Önce gelmesi de câizdir. Esas olan fâilin fiilden sonra gelmesi olduğu için burada buna dikkat çekiyor. ضرب غلامه زيداً diye söylemek câiz değildir. Çünkü burada زيد fâil değil ve 'و' zamiri merciinden önce gelmiş ve böyle kullanım câiz değildir. Zamir hem lafzen hem de rütbeden kendinden sonra gelen زيداً kelimesine gitmiştir ve câiz değildir.

Fâil ve mef'ûlde lafzî'rab ve karine bulunmazsa veya fâil muttasıl bir zamir olursa veya mef'ûlu 'إلا' dan sonra vakî olursa veya 'إلا' manasından sonra olursa fâilin takdimi vacip olur. Misal قتل موسى عيسى böyle bir cümlede 'و'rabtakdirîdir ve karine de yok. Musamı fâil İsa mı fâil belli değil. Bu durumda fâilin önce gelmesi vaciptir.¹⁰⁷

Fâil, نصرته fiilinde olduğu gibi muttasıl zamir olunca fiilden ayrılamayacağı için fâil-i takdim vaciptir. ما ضرب زيد إلا علياً mananın anlaşılması için fâil öne gelir. إنما ile başlayan cümleler içinde fâil öne gelir. إنما ضرب زيد علياً Bazen de mef'ûlun fâilden önce gelmesi gerekir.Fâile mef'ûl zamiri bitiştiğinde (ضرب زيداً غلامه) veya إلا veya (ما ضرب علياً إلا) veya (إنما ضرب علياً إلا زيد) manasından sonra vakî olduğunda (ضرب علياً إلا زيد) veya fiile mef'ûlu bitiştiğinde fâil fiile bitişik olmadığı halde fâilin sonra getirilmesi gerekir.¹⁰⁸

Fiil Cümlesinde Fiilin Hazfı

Fiil cümlesinde evla olan fiilin açıktan zikredilmesidir. Ancak fiilin hazfedildiğini gösteren bir karinenin olduğu bazı durumlarda fiil cevazen veya vucuben hazfedilir. Örneğin

¹⁰⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 16; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 104.

¹⁰⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 16; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 105-111.

¹⁰⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 16-17; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 112-114.

gibi sorulan bir soruya زيد diye cevap verilir. قَامُ زيد denilmesi gerekmez. Çünkü maksat sözü kısaltmaktır. Konuşmada önemli olan az sözle çok şey kast etmektir.¹⁰⁹

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ ابْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ □

“Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.”¹¹⁰

Müellifimiz yukarıdaki açıklamasına şahit getirdiği âyetleri şöyle açıklar: Âyette geçen كَلَامُ kelimesi fâildir. Fiili ise إِنَّ şart edatından sonra mahzûf olan اسْتَجَارَكَ fiilidir. Bu örnek âyette fiil hazfedilmiştir. Çünkü şart edatları fiillerin başında kullanılır ve bu edatlardan sonra zahiren veya takdiren bir fiil gelir. Bu edatlardan özellikle إِنَّ ve إِذَا dan sonra eğer bir isim olursa o isimden önce manaya uygun bir fiil takdir edilmelidir. Çünkü bu edatlar isme değil, fiile gelir. Bu fiili tefsir ederek anlaşılabilirliği ortadan kaldıran ise, ikinci اسْتَجَارَكَ fiilidir.¹¹¹

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹¹²

İkinci âyette ise وَلَوْ şart edatından sonra mahzûf bir تَبَّت fiili vardır. Çünkü وَلَوْ den sonra mazî fiilin gelmesi onun özelliklerinden biridir. Ancak bu fiilin hazf olunmasında herhangi bir anlaşmazlık ortaya çıkmadığı ve صَبَرُوا fiili bu anlamı karşıladığı için fiil cevazen hazf olmuştur. Ayrıca hurûf-ı müşebbehe bi’l-fiilden “أَنَّ”, “لَوْ”, şart edatından sonra gelirse وَأَنَّ ve ona ait cümle mastar te’vilinde merfu olur. Bundan dolayı “Müberra, Zecac ve Kufeliler “لَوْ” den sonra hazf edilmiş bir “تَبَّت” fiili vardır.” demiştir.¹¹³

2.2.3.6.2. Tenâzu’

İki fiil kendilerinden sonra açık bir isimde tenâzu’ ettiğinde (çekiştiğinde) ki bu çekişme fâilde olur. Örnek: ضَرَبَنِي وَاكْرَمَنِي زيد ve tenâzu’ bazen mef’ûllukte olur. Misal ضَرَبْتُ وَاكْرَمْتُ زيداً. Fâillikte vemef’ûllukte muhtelif olarak olur. Yani iki fiilin gereği farklı olduğu halde ضَرَبَنِي وَاكْرَمْتُ موسى Basralılar ikincisini amel ettirmeyi tercih eder. Kufeliler ise birincisini tercih eder.

¹⁰⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 17; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 115.

¹¹⁰ Tevbe: 9/6.

¹¹¹ Muhyiddin Dervîş, İrâbü’l-Kur’ân ve Beyânuhu, Daru’l İrşad Lişuunil Camiyye, Beyrut, trs, IV, s. 59-60; Osman Aşçıoğlu, “Arap Dilinde Şart Kipi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: IV, Sayı: 4, 1992, s. 190; Mehmet Çelen, Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme, 2. Baskı, Kalem Yayınları, İstanbul, 2006, s. 154; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 17; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 116.

¹¹² Hucurât: 49/5.

¹¹³ Dervîş, IX, s. 260; Çelen, s. 158; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 17; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 117, 118;

Cümle iki fiil bir açık isim olarak gelmiştir. Her fiilin fâile ihtiyacı olduğu için bu gibi cümlelerde fiiller arasında çekişmevardır. Bu çekişme arasında kalan açık isme tenâzu'denir.

Eğer ikinci fiile amel ettirilirse fâili birinci fiilde zahir ismeuygun bir şekilde zamir olarak hazf etmeden getirilir. ضربني و أكرمني زيد

İmamı Kisaî'nin aksine birinci fiilin fâilinin mahzufolduğu görüşündedirler. İzmar kable zikirden (önce zamir sonra isim) kaçınmak için bu şekilde yapıyor.

Ferrai muhalefet etse de câiz olduğunu kabul ediyor ve “iki ref ortaktır yani زيد iki fiilin de fâilidir” diyor.

Eğer fiil mef'ûl'den mustağni ise (ihtiyaç duymuyorsa) mef'ûlu hazf edilir. Eğer ihtiyaç duyulursa mef'ûl açık isim olarak getirilir. İkinci fiile amel ettirilirse mana tamam olamayacağı için iki mef'ûl almak zorundadır. حسبني منطلقاً و حسبتُ زيداً منطلقاً gibi.

Eğer birinci fiile amel ettirilirse ikinci fiilde fâili zamir olarak getirilir. Tercih edilen görüşe göre de mef'ûlzamir olarak getirilir. Ancak bir mani olursa açık isim olarak gelmelidir. حسبني و حسبتهما منطلقين الزيدان منطلقاً

İmrul Kays'ın şu sözü delil getiriliyor. “Birinci fiile amel ettirmiştir. Öyleyse, birinci fiil amel eder” diyorlar.

كفاني - ولم أطلب - قليل من المال

قليل kelimesini كفى fiili, fâil olarak almak ister, لم أطلب mef'ûl almak ister. damme olduğu için fâil birinci fiilde amel etmiştir. Ancak burada قليل kelimesi mana bakımından mef'ûl olamayacağından tenazû' değildir.¹¹⁴

2.2.3.6.3. Nâibul Fâil

Fâili zikredilmeyen her mef'ûlun fâilin makamına gelmesidir. Nâibul fâilin şartı, fiilin sigasının فَعَلَ ya da يُفَعِّلُ veznine dönüştürülmesidir. علمتُ bâbından ikinci mef'ûlnâibul fâil olmaz, أعلمتُ bâbındanda üçüncü mef'ûlnâibul fâil olamaz. Mef'ûlun leh ve mef'ûlun meah da nâibul fâil olamaz.

Mef'ûlun bih, fâilin yerine geçebilecek başka mef'ûllerle bulunduğu zaman içlerinden mef'ûlun bih belirlenir. زيدٌ ضرب يوم الجمعة أمام الأمير ضرباً شديداً في داره dediğinde teayyun eder. Eğer cümlede mef'ûlun bih bulunmazsa, mef'ûllerin hepsi fâilin yerine geçmede eşittir. أعطيت bâbında geldiğinde birinci mef'ûlunnâibul fâil olarak alınması ikinci mef'ûlün alınmasından daha uygundur.¹¹⁵

¹¹⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 17-18; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 118-126.

¹¹⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 18-19; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 127-131.

2.2.3.6.4. Mübteda ve Haber

İsim cümlesinde mübteda ve haber olmak üzere iki asıl öge vardır. Mübteda ya lafzî amillerden mücerred hakikî veya takdirî bir isim olur veya nefy veyahut daistifhamedatından sonra gelerek zahir ismi ref edici müştak bir sıfat isim olur.¹¹⁶ Molla Halîl, bu açıklamadan sonra şu âyetleri istişâd eder.

أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامِ مِسْكِينٍ
فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

*Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*¹¹⁷

Birinci âyetin işaret ettiği mübtedanın hakikî veya takdirî bir isim olmasıyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Mübteda, *فَإِنَّ* örneğinde olduğu gibi lafzî amillerden soyutlanmış bir isim olabildiği gibi, âyette geçen *أَنْ تَصُومُوا* örneğindeki gibi lafzî amil almış masdar te’vilinde bir isim de olabilir.” diyerek âyette geçen *أَنْ تَصُومُوا* örneğini şâhit getirir. Âyetin takdirî *صِيَامُكُمْ* kelimesinde olup haberi ise *خَيْرٌ* kelimesidir.¹¹⁸

فَإِنْ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَنْ لَمْ تَنْتَهَ لِأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا
Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.¹¹⁹

Müellifimiz, ikinci âyette geçen *أَنْتَ أَرَاغِبٌ* ismini ise müştak bir ismin şibh-i fiil gibi amel ederek zahir bir ismi veya munfasıl zamiri ref edip kendisine fâil veya nâib-i fâil alması durumuna şâhit getirmiştir. Buna göre âyette geçen *أَرَاغِبٌ* ismi fâil olarak mübtedadır ve şibh-i fiildir. *أَنْتَ* munfasıl zahirinde amel ederek kendisine fâil almıştır. Ancak *أَنْتَ* fâil olursa cümlede müsnedi ileyh zikredilmiş olup müsned bulunmamış olur. Bu ise nahivde kabih görülen bir şeydir. Bundan dolayı *أَنْتَ* haber konumunda kabul edilir. Müellifimiz ise böyle bir kullanımın olduğunu âyeti şâhit getirerek ispatlamıştır. Diğer taraftan eğer şibhi fiil müfred olmayıp tesniye veya cemi’ olsaydı böyle bir kullanım mümkün olmayacaktı.¹²⁰

¹¹⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 19; Abdülkerim Bingöl, Molla Halîl es-Siirdî ve el-Kâfiyetu’l-Kubrâ Adlı Eseri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2011, s. 42; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 131-132.

¹¹⁷ Bakara: 2/184.

¹¹⁸ Derviş, I, s. 262; İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyat, Hamid Abdu’l-Kadir, Muhammed Ali en-Neccar, el-Mu’cemu’l-Vasît, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982, I, s. 28; Çelen, s. 180; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 19.

¹¹⁹ Meryem: 19/46.

¹²⁰ Derviş, VI, s. 108; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 19; Zeynep Atay, Arapça Dilbilgisi Nahiv, 8. Baskı, Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 274.

Haberin Tanımı

Haber, müsnedün bih olup anlatılan sıfata zıt ve lafzî amillerden soyutlanmış isimdir. Mübteda da asıl olan takdimdir. Yani mübtedanın önce gelmesi haberin sonra gelmesidir. Bu bakımdan زید داره في cümlesicâizdir. Ancak صاحبها في الدار şeklinde kullanmaktan imtina edilmiştir. Mübteda, herhangi bir vecih ile hususîleştiğinde nekra olur ve marifeye yakın olur. Haber bazen cümle olabilir. زید أبوه قائم أو قام أبوه gibi. Haber cümle olduğunda âid zamir lâzımdır. Bazen âid zamir hazfedilir. Zarf olarak gelen haberde nahivcilerin çoğunluğuna göre cümle bir fiil ile tevil edilmiştir.¹²¹

Haberin Başta Gelmesinin Vacip Olması

Müfred haber kendisi için sadri kelâm olan bir manayı içerdiği zaman أين زید؟ gibi. Veya haber mübtedayı tashih edici olduğunda رجل في الدار gibi. Veya mübtedada haberin birmutaallakı için bir zamir yani habere dönen bir zamir olduğunda haberin öne geçmesi vaciptir. على الثمرة مثلها زیداً gibi.

Veya haber, أنْ den haber olduğu zaman yani أنْ nin isminden ve haberinden meydana gelmiş mübtedanın haberi olduğu zaman haberi takdimi vaciptir. عندي أنك قائم gibi. Bazen haber teaddüd eder, yani atıfsız birden fazla olabilir. زید عالم عاقل¹²² gibi

Mübtedanın Başta Gelmesinin Vacip Olması

İsim cümlesinde mübteda, bazen cevazen bazen de vucuben tekaddüm eder. Mübteda başta gelmesi gereken bir edat ise veya mübteda ve haber tahsiste musavi ise أفضل منكم أفضل veya haber fiil veya mahsur ise mübtedanın takdimi vaciptir.¹²³

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كُتُبٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ ۖ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ ۖ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) “Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!” demelerinden dolayı sana vahy olunanlardan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın Allah ise her şeye vekildir.¹²⁴

Molla Halîl’in yukarıdaki açıklamasına şâhit getirdiği bu âyette hasır edatı, “sen ancak uyarıcısın” hükmünü, haber olan نَذِيرٌ kelimesine ait kılmış; böylece haberde hasır

¹²¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 19-21; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 135-137.

¹²² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 23.

¹²³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 23.

¹²⁴ Hûd: 11/12

meydana gelmiştir. Bu şartın gerçekleşmesi de mübtedanın vucuben tekaddum etmesine sebep olmuştur. Bu açıklamadan sonra müellif isim cümlesinin bir başka özelliğine geçer.¹²⁵

Haberin Başına ف'nin gelmesi

Mübteda şart manası içerdiğinde haberin başına ف'nin gelmesi sahih olur. Eğer mübteda şart manası taşıyıp haberle hükmetmeyi kastediyorsa haberin başına ف'nin gelmesi vucubidir. Mübtedanın şart manası taşıması ise iki şekilde olur: Mübteda mevsul isim olup sılası fiil cümlesi kılındığında, ya da sılası fiil cümlesi ile te'vil edilmiş zarf olduğunda.¹²⁶

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*¹²⁷

Müellifimizin yukarıdaki açıklamasına şahit getirdiği bu âyet, mübtedatın şart manası taşıdığından haberinin başına ف'nin vucuben geldiği hususa işaret etmektedir.

Burada السَّارِقُ ismi mevsul hükmündedir. Sılası (فَاقْطَعُوا) fiil cümlesi olarak geldiği için, mübteda olan السَّارِقُ şart manası taşımakla beraber haberle hükmetmeye (ellerin kesilmesi) sebebiyet vermiştir. Çünkü ellerin kesilmesine sebep olan durum, hırsızlık yapması şartıdır. Ancak eğer şart manası içermekle birlikte manaya delaleti kastedilmiyorsa bu durumda şart anlamına gelmez.¹²⁸

Mübtedanın Hazfî

İsim cümlesinde asıl olan mübtedanın zahiren zikredilmesidir. Ancak bazı durumlarda mübteda cevazen veya vucuben hazfedilir. Cümlede medh, zem veya terahhum gibi başka bir şey kastedildiğinde kastedilen mananın anlaşılması için mübteda vucuben hazfedilir.¹²⁹

وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ
*Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakup dedi ki: "Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır."*¹³⁰

Müellifimizin şahit getirdiği bu âyette geçen فَصَبْرٌ manen kendinden öncekinin sıfatıdır. Ancak ondan kat' edilerek i'rab açısından mâ kabline muhâlif olarak ref edilmiş ve mahzuf bir mübtedanın haberi kılınmıştır. Kat' edilmesinin amacı, cümle okunduğunda onu işitende

¹²⁵ Dervîş, IV, s. 323; Muhammed et-Tayyib el-İbrahim, İrabü'l-Kur'an'il-Kerim'il-Müyesser, 1. Baskı, Beyrut, 2001, s.222; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 23; Prof. Dr. Hüseyin Tural, Arapça Gramer ve İ'rab Teknikleri, 2. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2017, s.194.

¹²⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 23, 24; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 178, 179.

¹²⁷ Mâide: 5/38.

¹²⁸ Dervîş, II, s. 470, el-İbrahim, s. 114; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 24; Kadir Erbil, Arapça Dilbilgisi Nahiv, Ravza Yayınları, İstanbul, 2012, s. 126.

¹²⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 24; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 183, 184.

¹³⁰ Yûsuf: 12/18.

farklılık ve dikkat çekmeyi arttırmak ve kastedilen mananın anlaşılmasını sağlamaktır. Ayrıca haberin mastar şeklinde gelmiş olması mübtedanın hazf edildiğine delildir. Eğer mübteda zahiren zikredilmiş olsaydı onun bu vasfı ve sonradan ref edilerek haber kılındığı anlaşılmazdı. Âyetin takdiri:

صَبْرٌ جَمِيلٌ veya صَبْرٌ جَمِيلٌصَبْرٌ gibi bu kullanım nahiv kurallarına muhâlif gibi görülse de müellif böyle bir kullanımın olduğunu ispatlamak için bu âyeti şahit getirmiştir.¹³¹

2.2.3.6.5. Hurûfu Müşebbehe Bil Fiil'in Haberi

إِنَّ ve kardeşlerinin haberi bu harfler dahil olduktan sonra müsned olur. إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ gibi. İnne ve kardeşlerinin durumu, haberin mübteda üzerine takdimi konusu hariç mübtedanın haberinin durumu gibidir.¹³²

2.2.3.6.6. Cinsini Olumsuzlaştıran لَا'nın Haberi

Cinsi nefy için olan لَا'nın haberi, لَا dâhil olduktan sonra müsneddir. لَا غلامٌ رجلٌ ظريفٌ فيها

لَا'nın haberi كَانَ gibiumumîfiillerden olduğu zaman genellikle hazf edilir. لَا إلهَ إِلَّا الله Beni Temim kabilesi لَا'nın haberini zikretmezler.¹³³

2.2.3.6.7. Leyse'ye Benzeyen مَا ve لَا

مَا ve لَا dahil olduktan sonra bu harfleri müsnedin ileyhi olurlar. مَا زَيْدٌ قائماً - لَا رجلٌ أفضل منك

La hiçbir anlamı veren cinsi nefy anlamında değildir. Ancak nefy, nehiy ve istifhamdan sonra gelen nekralarhiçbir anlamı verir. مَا hem marife de hem de nekrada amel eder. Vise her zaman nekrada amel eder. Cinsini olumsuzlaştıran لَا bütün cinsleri olumsuzlaştırır. Ancak ليس'ye benzeyen لَا'da böyle bir durum yoktur. لَا'dan sonra gelen ismin hepsini nefy etmez. لَا'nın ليس gibi amel etme durumu çok azdır. لَا'nın ليس'ye benzerliği az olduğu için ameli de azdır. ليس hali nefy eder, مَا da hali nefy eder. Dolayısıyla مَا'nın ليس'ye benzerliği kuvvetlidir.

Beni Temim ليس'ye benzeyen مَا ve لَا'yı amel ettirmemiştir. “مَا ve لَا'dan sonra gelen kelime mübteda ve haber olarak merfudur” derler. Ehli Hicaz amel ettirmiştir. Kur'an-ı

¹³¹ Derviş, IV, s. 462; el-İbrahim, s. 237; Tural, s. 207; Zübeyt Nalçakan, Arapça ve Türkçe'de İsim Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2008, s. 39; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 24; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 183-186; Şeymus Ülker, Arap Dilinde İsim Cümlesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2013, s. 24.

¹³² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 25.

¹³³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 25; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 196-198.

Kerîmehli Hicaz'ın kıraati üzere olduğu için özellikle ما'yı ismini ref haberini nasb yaparken görürüz.¹³⁴

2.2.3.7. Mansûbât

Mef'ûlluk alametini taşıyan lafza mansub denir. Mansubluk alametleri fetha, kesra, elif ve ya'dır.¹³⁵

2.2.3.7.1. Mef'ûlu Mutlak

Mef'ûlu Mutlak, herhangi bir şeyle kayıtlı olmayan demektir. Yani herhangi bir harf-i cerle kayıtlı değildir. Başında harf-i cer yoktur. Diğer mef'ûllerde harf-i cer kullanılır. Örneğin Mefalun fih de 'في' vardır. Mef'ûlun lehde 'له' vardır. Mef'ûlun meahda 'و' vardır.

Mef'ûlun bihde başkasıyla ilgili kayıtlanma durumu vardır. Neyi, kime sorularının cevabıdır. Mef'ûlun Mutlak: Kendi anlamında olan mezkûr fiilin fâilinin yaptığı işin ismidir. Mef'ûlun mutlakla fiil aynı anlamdadır. Mef'ûlun mutlak, te'kid, nev'i ve aded için olur. جلس جلساً, جلساً و جلساً, جلساً و جلساً gibi.

Birincisi tekid için olan mef'ûlun mutlak tensiye ve cemi' olmaz. Fiilin mastarıdır ve kardeşlerinin aksine (aded ve nevi) daima müfreddir. Yani kardeşlerinin tensiye ve cemi'si gelebilir. Mef'ûlun Mutlak fiilin lafzından farklı olabilir. جلساً قعدتٌ جلساً gibi. Bazen fiil, bir karine bulunduğu için cevazen harf edilir. Yolculuktan gelen birine خيرٌ مَقْدَمٌ (hoş geldin) demek gibi. Cümlelerin aslı قدمتُ قدوماً خيراً مَقْدَمٌ'dır.

Bir karine bulunduğu Mef'ûlun Mutlak'ın fiili semâi olarak vucuben hazf edilir. حمداً عجباً و شكراً سقياً و رعيّاً حبيّةً و عَفْراً جدّاً gibi.

Bazı yerlerde mef'ûlun mutlak'ın fiili kıyasen ve vucuben hazf edilir. Mef'ûlun mutlak, habere dâhil olmadığı bir ismin başına gelen bir olumsuzluk edatından veya olumsuzluk anlamından sonra olumlu olarak geldiği zaman fiili kıyasen ve vucuben hazf edilir. ما أنتَ إلا سيراً

Mef'ûlun mutlak, kendisinden haber olmayan isimden sonra mükerrer olarak bulunduğu zaman mef'ûlun mutlak'ın fiili kıyasen ve vucuben hazf edilir. زيدٌ سيراً سيراً gibi.

Mef'ûlun mutlak, önceden geçen bir cümlelerin mezmunun eserini açıklayıcı olarak geldiği zaman kıyasen bir kurala bağlı olarak ve vucuben hazf edilir.¹³⁶

¹³⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 25; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 199-201; el-Câmî, 179-181.

¹³⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 26.

¹³⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 26,27; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 204-216; el-Câmî, 181-189.

Mef'ûlu Mutlakı Nasbeden Fiilin Vucuben Hazf edilmesi

Mef'ûlu mutlakı nasbeden fiilin vucuben hazfedildiği durumlardan biri de geçen cümlelerin manasını içeren masdarı açıklamak için vakî olan mef'ûlun mutlak fiilinin (mastarın amilinin) vucuben hazfedildiği husustur.¹³⁷ Molla Halîl mef'ûlün mutlak ile ilgili bu açıklamasına şu âyeti şâhit getirir.

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَأْقَ فَمَا مَنَا بَعْدُ وَإِنَّا فِدَاءٌ حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ ۖ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ
(Savaştaki) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihâyet onları

çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.¹³⁸

Açıklamaya şâhit getirilen bu âyette geçen mastar olup kendilerini nasbeden fiilleri mahzuftur. Âyette geçen şart edatı manasında olup kendinden önce geçen “nihâyet onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde” cümlesinin hükmünü “bedelsiz” ya da “fidye karşılığı” ifadeleriyle açıklamıştır. Mahzuf fiili açıklayan fiilleri zikredildiği için, nasbeden fiil vucuben hazfedilmiştir. Âyetin takdirî: İِمَّا تَقْتُلُونَ وَ إِمَّا تُقْتَلُونَ şeklinde.¹³⁹

Mef'ûlun mutlak, mef'ûlun mutlak anlamına gelen bir ismi ve sahibini içeren bir cümleden sonra ilâç olarak benzetme için bulunduğu zaman mef'ûlu mutlak fiili hazf edilir.

مررتُ بزيدٍ، فإذا له صوتٌ حمارٍ مررتُ بزيدٍ، فإذا له صراخٌ صُراخِ الثَّكَلِيّ
benzetme için gelmiştir.¹⁴⁰

Bir kelimemef'ûlu mutlak olmaktan başka ihtimali olmayan bir cümlede olur ise, cümlelerin mazmunu vakî olan mef'ûlu mutlak fiili kıyasen ve vucuben hazf edilir. Bu mef'ûlun mutlak te'kid linefsihi diye isimlendirilir. اَلْفُ دِرْهَمٍ اَعْتَرَفَاً gibi.

Mef'ûlun mutlak kendisinden başkasına ihtimali olan bir cümlelerin içeriği durumunda olduğu zaman da yine fiili kıyasen ve vucuben hazf edilir. Bume'f'ûlun mutlak te'kid liğayrihi diye isimlendirilir. Cümlelerin başkasına söylenmiş ihtimali vardır. زيدٌ قائمٌ حقاً gibi.¹⁴¹

137es-Siirdî, el-Kâfiye s. 27; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 216,217.

138 Muhammed: 47/4.

139 el-İbrahim, s. 507; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 27; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 217, Nalçakan, s.67; Kutbettin Ekinci, Kur'an'da Hazf, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 101; el-Câmî, 189-190; Doç. Dr. Mehmet Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef'ûl-ü Mutlak”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, 2015, s. 19.

140es-Siirdî, el-Kâfiye s. 27; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 218.

141es-Siirdî, el-Kâfiye s. 28; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 219-221.

Münâdâ kendisi ile merfu olduğu şey üzere mebnî kılınır. Yani münâdâ olmadan önce ne üzere merfu ise onun üzere mebnîdir. Eğer münâdâ müfred ve marife olursa yani muzâf ya da şibih muzâf olmazsa mebnî olur.

Münada, lam-ı istiğase ile mecrur olur. Zorluk ve sıkıntılı durumunda yardım istemek anlamındadır. Harfî cer olan lam fethalı okunur. يَا لَزَيْدٍ gibi. Başında ‘lam’ olmadığına münada istiğase elifi bitişiğinde fethalanır. يَا زَيْدًا gibi.

Müfred, Marife ve Müsteğas münadanın dışındaki münadalar mansub olur.

يَا عَبْدَ اللَّهِ - يَا طَالِعًا جَبَلًا - يَا رَجُلًا (لِغَيْرِ مَعْنَى)

Mebnî münadanın müfred olan tabileri (te’kit, sıfat, atfı beyan ve nida harfi olan يَا’nın başına gelmesi câiz olmayan matuf gibi müfred olan tabileri) münadanın lafzî üzerine ref olabilir. Tabiler münadanın mahalline hamlen de mansub olabilir. يَا تَيْمُّ أَجْمَعُونَ أَجْمَعِينَ.

İmam Halîl bin Ahmed matuf konusunda ref okumayı tercih etmiştir. يَا سَلِيمَانُ وَ الْحَارِثُ. Matuf olduğu için müstakil münada hükmündedir. “Bundan dolayı merfu olması daha uygundur” demiştir. Ebu Amr ise nasbı tercih eder. “مُستاكِل المُنَادَا هُكْمُ فِي الْحَارِثِ.” değildir. يَا سَلِيمَانُ وَ الْحَارِثُ çünkü başında ال takısı vardır. Nida harfinin başına gelmesi mümtenedir.” der.

يَا olmaz çünkü يَا harfi de marife yapar. ال takısı da marife yapar. Tabi olan kelime mahalline tabi olur. Mahalline hamlen mansubtur.

Ebul Abbas “Eğer matuf yani ال takısı almış aslı sıfat olan özel isim olursa ve ال takısının atılması câiz ise İmam Halîl’in dediği gibi ref okunur. الْحَسَنُ gibi. Eğer böyle olmazsa yani başındaki ال takısının atılması câiz olmazsa Ebul Amr’ın dediği gibi nasb okunur. النَجْمُ gibi.” demiştir.

Mebnî münadanın muzâf olan tabileri mansub olur. Bedel ve matuf münada nasıl î’rablanıyorsa öyle î’rablanırlar. Başka bir alem’e (özel isme) muzâf olan ibn kelimesinin mevsufu olan alemin fetha olması tercih edilir.

يَا زَيْدَ ابْنِ عَمْرٍو bu şekilde okunması tercih edilmiştir.

يَا زَيْدُ ابْنِ عَمْرٍو

Lamı tarif ile marife olan bir isim nida edildiğinde yani münada olduğu zaman ya أَيُّهَا ya ya da يَا هَذَا الرَّجُلُ ya ya يَا هَذَا الرَّجُلُ şeklinde okunur.

الرَّجُلُ kelimesi nida ile kastedilen olduğu için nahivâlîmleri bu kelimenin ref olmasını uygun görmüşlerdir. الرَّجُلُ kelimesinin tabilerinde ref olmasını lüzumlu görmüşlerdir. Çünkü o tabiler muğrebin tabileridir.

Araplar hususî olarak يَا اللَّهُ dediler. Nida harfinin ال takılı bir kelimenin başına fasılasız gelebilmesi ال takılı o kelimededen hazf edilen bir şeyin yerine gelmiş olmasıdır ya da ال takılı o

Bazen ise terhim yapılan münada başlı başına isim kılınır. Müstakil bir isim olur. يا
حار- يائمي يا كرا¹⁴⁸.

Nida Harfinin Hazfî

Nida harfî, nida harfî kendisine dâhil olmadan önce nekra olan isme, işaret ismine istiğase ve mendub isme geldiğinde hazfîcâiz değildir. Bunlar dışında kalan âlem isimde ise ister اللهم lâfzında nida harfine bedel olarak şeddeli bir “م” harfinin geldiği gibi bir bedel gelsin isterse hiçbir bedel gelmesin hazfîcâizdir.¹⁴⁹

يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكَ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ □

*Ey Yusuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme. (Ey Kadın) sen de günahının bağışlanmasını dile çünkü sen günah işleyenlerdensin.*¹⁵⁰

Es-Siirdî'nin yukarıdaki açıklamasına şâhit getirdiği bu âyette nida harfi kendisinden bedel hiçbir şey gelmediği halde cevazen hazf olmuştur. Çünkü burada nidada bulunurken “yusuuuuf” şeklinde sözün uzatılması durumu söz konusudur. Eğer cümleden bu durum anlaşılıyorsa hazfîcâiz olur. Çünkü hazf sözün kısaltılması manasına geldiği için orada uzatıldığını gösteren bir karine olmazsa hazfîcâiz olmaz. Oysa sayılan diğer durumlardaböyle birşey söz konusu olmadığı için nidanın hazf edilmesi durumunda karine bulunmayacağından hazfîcâiz olmaz.¹⁵¹

Münadanın Hazfî

Münada da asıl olan münadanın zikredilmesidir. Ancak bir karine bulunması durumunda cevazen hazf edilebilir.¹⁵²

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ

*“Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah’a secde etmesinler diye(şeytan onları yoldan çıkarmış)”*¹⁵³

Müellifin şâhit getirdiği bu âyette geçen يسجدوا lafzının nida olup olmaması durumu ihtilaflıdır. ألّا'nın tahfif ve tenbih için geldiğini kabul ederler için burada münada mahzuf olup

¹⁴⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 31-32; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 255-262.

¹⁴⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 32; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 262-263; Mehmet Yakışık, Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2013, s. 30,31.

¹⁵⁰ Yûsuf: 12/29.

¹⁵¹ Dervîş, IV, s. 475-476; el-İbrahim, s. 238; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 32; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 263; Yakışık, s. 43; Yrd. Doç. Dr. R. Resul Sevinç, Arapça Temel Gramer Kuralları, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 481; el-Câmi, s. 223.

¹⁵² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 32; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 265.

¹⁵³ Neml: 27/25.

âyetin takdirî: لَا يَا قَوْمُ اسْجُدُوا şeklinde. Münadanın hazfedildiğini gösteren karine ise nida harfinin fiile gelmesinin mümkün olmamasıdır.¹⁵⁴

Âyeti şeddeli şekilde kabul edenlere göre ise burada tahfif yoktur. Muzâriyi nasbeden أن ve لا'nin birbirine idğamı söz konusudur. Dolayısıyla bu örnek münadanın cevazen hazfedilen bâbdan değildir, çünkü burada münada yoktur.¹⁵⁵

Araplar nida sigasını yani 'ya' mendupte de kullandılar. Bu mendup يا veya وا ile kendisine ağıt yakılan acı duyulan şeydir. 'وا' lafzî mendube mahsustur. Mendubun î'rab hususunda ve mebnîlik hususundaki hükmü münadanın hükmü gibidir. Mendubun sonu 'ا' ziyadesiyle söylenebilir. Duruş halinde 'الهاء' getirilir. وا غلام زيدا gibi. Eğer müennesin müzekkere benzeme durumu söz konusu olursa غلامكيه denir.¹⁵⁶

İhtisas

أيتها ve أعني fiillerinden biri ile mansub olmasıdır. Nasb edilen isim ال takısıyla, marifeye muzâf olarak veya özel isim şeklinde gelir.¹⁵⁷ أنا أفعل كذا أيها الرجل: İnsanlar arasında özellikle ben böyle yapıyorum.

اللهم اغفر لنا أيها العصابة: Topluluk arasında Allah'ım özellikle bizi affet.

نحن معاشير الأنبياء لا نورث: Biz - yani peygamber topluluğu – miras bırakmayız.¹⁵⁸

2.2.3.7.4. İstiğal

Üçüncü mevzî istiğaldir: Mef'ûlun bihin amilinin kıyasen veya vucuben hazf edilildiği üçüncü yer istiğal yani açıklanmak şartıyla amili gizlendirilen mef'ûlun bihtir. O mef'ûlun bih kendisinden sonra kendisine râci' olan zamir veya kendisiyle bağlantılı bir kelimedede amel etmesi sebebiyle kendisinden amel etmekten vazgeçen fiil veya şibih fiildir. زيداً ضربته aslı ضربته زيداً ضربت. Eğer o isme fiil veya muradifi veya mülâzımı (gerekli olan fiil) getirilirse o fiil ya da şibih fiil onu nasp eder. Cümlelerin başına gelmesi gereken ضربته زيداً ضربت gibi. زيداً ضربته زيداً ضربت fiili lazım fiildir ve kendinden sonraki ismi nasb etmez. Bu cümleden ضربته زيداً ضربت fiilinden hazf edilen bir fiil olduğu anlaşılıyor. Burada hazf edilen fiil جاوزت fiilidir. ضربته غلامه زيداً ضربت bir isimdir. Kendisinden sonra ضربت fiili vardır. Zeyd'e giden muteallıkında zamir amel etmiştir. Zeyd'in fiili vucuben ve kıyasen mahzuftur. Eğer bu cümlelerin başına ضرب fiili gelse anlam uygunluğu olmaz. Dolayısıyla münasibi getirilir. Mülâzım olan kelime أَهَنْتُ aşağılamak, onurunu kırmak, hor görmek, incitmek anlamındadır. ضرب fiiline mülâzımı olan أَهَنْتُ tarafından nasp edilmiştir.

¹⁵⁴ Dervîş, VII, s. 192; el-İbrahim, s. 379; Sevinç, s. 481; Yakışık, s.43.

¹⁵⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 32; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 265, 266; Yakışık, s.43.

¹⁵⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 32, 33, es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 266-268.

¹⁵⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 33.

¹⁵⁸ Çağmar, s. 420-421.

Fiilin mülâzımıhazf edilmiştir. *زَيْدًا حُبِسْتُ عَلَيْهِ* Zeyd'den sonra *حُبِسْتُ* fiili vardır. Bu fiil Zeyd'e giden zamirde amel etmiştir. Bu amel etmesi sebebiyle Zeyd'de amel edemez. *زَيْدًا حُبِسْتُ*, fiilinin mef'ûlu olamadığı anlaşıyor. Burada kıyasen ve vucuben bir fiil mahzuftur. *حُبِسْتُ* meçhûl fiildir ve harfi cersiz mef'ûl alamaz. Dolayısıyla *حُبِسْتُ* 'nun mülâzımı tarafından nasb edilmiştir ki bu dasamimi olmak, bağlantısı olmak, ilişkisi bulunmak anlamına gelen *لَا يَسْتُ* fiilidir. Bu örnekteki *زَيْد* kelimesi kendinden sonraki fiil ile tefsir edilen bir fiil tarafından nasb edilmiştir. Bu ismin ref edilmesine aykırı bir karine bulunmadığında veya talep dışında bir fiil ile birlikte gelen *أَمَّا* ve mufacee için olan *إِذَا* gibi nasbı tercih ettiren karineden daha güçlü bir karine bulunduğu müpteda olarak ref edilmesi tercih edilir. *ضَرَبْتُ زَيْدًا* şeklinde olabilir.¹⁵⁹

أَمَّا isim cümlesi üzerine geldiği için kendisinden sonra gelen kelimenin müpteda olması daha güçlü bir karinedir. *إِذَا* dan sonra isim cümlesi geldiği için ref tercih edilir. *خَرَجْتُ فَإِذَا زَيْدٌ يَضْرِبُهُ عَمْرُو* örneğinde olduğu gibi. (Çıktım bir de ne göreyim Zeyd Amr'ı dövüyor.)

إِذَا Müfâcee: İki şekilde kullanılıyor. Kendisinden sonra fiil cümlesi geldiğindecezm etmeyen şart edatı olur. Kendinden sonra isim cümlesi geldiğinde ise *إِذَا* müfacee olur.¹⁶⁰

İstiğalde Merfu Mansub veya Eşit Seviyede Olma Durumu

İstiğalde fiilden önce gelen isim ya zorunlu olarak hazfedilen bir fiilin mef'ûlü olarak ve cümlede bu fiilin aynısı veya ona yakın bir fiile gelip onu tefsir etmesi suretiyle mansûb olur. Ya da mübteda olarak merfu olur ve kendisinden sonra gelen fiil cümlesi haber kabul edilir. Ayrıca lafzî amillerden soyutlanmış olarak ve onun aksini tercih ettirecek bir karine bulunmadığında veya ref karinesi nasb karinesinden daha güçlü olduğunda yine mübteda olarak merfu okunur.

Ancak bazı durumlarda atıf yoluyla cümleler arasındaki uyumdan dolayı nasb tercih edilebilir. Eğer fiilden önceki isim; istifham, nefy, şart, iza şartiyye gibi edatlardan sonra ve emir veya nehiyden önce gelirse veyahut da kendisinden sonra gelen cümlelerin sıfatla karıştırılması ihtimali olursa mef'ûl olarak mansub okunur.¹⁶¹

Molla Halîl bu şekilde açıkladığı konuyu aşağıdaki âyetleri şahit getirerek pekiştirir.

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ
*Allah, bir kısmana hidâyet etti, bir kısmına da sapıklık layık oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı.*¹⁶²

¹⁵⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 33-34; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 272-277.

¹⁶⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 34; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 277-278.

¹⁶¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 34; Mehmet Raşit Arabacı, Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça'da Mef'uller ve Türkçedeki Karşılıkları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2011, s. 65,66; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 278-280.

¹⁶² A'râf: 7/30.

Yukarıdaki birinci âyette iki cümle vardır. Birinci cümlede fiilden önce gelen فريقا mahzuf هدى fiilinin mef'ûlun bihi olarak mansuptur. İkinci cümlede ise حق fiili عليهم 'deki zamirinde amel ettiği için meşguldur ve فريقا 'de amel edemez. Bundan dolayı فريقا mahzuf bir خذل veya اضل fiilinin ameli ile mansub idi. Burada ikinci حق ve هدى fiilleri mahzuf fiilleri tefsir etmek suretiyle onlara işaret etmişlerdir. فريقا'nin mansub okunması ise tercihidir. Merfu okunabileceği gibi mansub da okunabilir. Ancak aralarındaki uygunluktan ve önceki mansub cümleye atfedildiğinden ötürü mansub okunması evladır.¹⁶³

أَنَا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

*Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.*¹⁶⁴

Molla Halîl'in şâhit getirdiği ikinci âyet, haber ile sıfatın karışma ihtimali olduğunda haberin zorunlu olarak mansub olmasına istişhâddır. Âyette geçen كُلَّ lafzî كُل şeklinde merfu okunursa خَلَقْنَاهُ haber olabileceği gibi sıfat da olabilir. Ancak sıfat yapılırsa kastedilen manaya aykırı olur. Bundan dolayı böyle bir karışıklık ihtimalini ortadan kaldırmak için mahzuf bir fiilin mef'ûlu olarak mansub okunması zorunludur. Âyetin takdirî بقدر خَلَقْنَاهُ fiili mahzuf خَلَقْنَا fiilinin müfessiridir.¹⁶⁵

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ

*İşledikleri her şey ise kitaplarda kayıtlıdır.*¹⁶⁶

Molla Halîl üçüncü âyeti merfu okunması gereken hususa istişhâd getirerek konuyu şöyle açıklar: İstişalde bazı durumlarda mansub okumanın muhtar olduğu zannedilir. Ancak orada merfu okumak vaciptir. Örneğin bu âyette geçen كُل kelimesinden sonra gelen fiil, zamirde amel etmesi sebebiyle meşguldur ve onda amel kılınması sahih değildir.¹⁶⁷

Çünkü amel kılınırsa âyetin takdirî فِي الزُّبُرِ şeklinde olur ki böyle bir kullanım manayı fasit kılar. Bundan dolayı كُل kelimesinin mübteda, فعلوه sıfat ve فِي في zarfının ise ref mahalinde haber olması gerekir.¹⁶⁸

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ □ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَلَيْسَ لَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda

¹⁶³ Dervîş, III, s. 338; el-İbrahim, s. 153; es-Siirdî el-Kâfiye s. 34; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 278.

¹⁶⁴ Kamer: 54/49.

¹⁶⁵ Dervîş, VIII, s. 390; el-İbrahim, s. 530; es-Siirdî el-Kâfiye s. 34; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 280,281.

¹⁶⁶ Kamer: 54/52.

¹⁶⁷ Dervîş, VIII, s. 391; el-İbrahim, s. 531; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 35; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 283.

¹⁶⁸ Dervîş, VIII, s. 391; el-İbrahim, s. 531; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 35; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 283.

onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.¹⁶⁹

es-Siirdî bu duruma da değindikten sonra iştiğalde merfu okunması gereken diğer bir hususa yukarıdaki dördüncü âyeti istişhâd getirerek şöyle açıklar: الزانية و الزاني izmar alâ şeriteti tefsir bâbında gibi görünüyor. Çünkü الزانية و الزاني kelimelerinden sonra fiil var ve bu fiil isimlere râcî' olan هما zahirinde amel etmiştir. Dolayısıyla mahzûf bir اجدوا fiili tarafından mansubtur gibi anlaşılabilir. Ancak kurra âlimleri merfu okumuşlardır. Bu konuda İmam-ı Müberred (ö.286/900) ve İmam-ı Sibeveyh'in görüşleri vardır. İmam-ı Müberred الزانية و الزاني kelimelerinin başındaki ال takısı التي manasında ismi mevsuldür. İsmi fâil ve ismi mef'ûllerin başındaki ال takıları ismi mevsul manasındadır. التي زنت الذي زنى - Mübtedadır ve şart manası içerir. Fiil cümlesi de haberdur. Şart manasını içerir. Ref vaciptir. İmamı Sibeveyh'e göre iki ayrı cümle vardır. الزانية و الزاني Başka bir cümle واحد منهما فالجدوا كل واحدة منهما başka bir cümledir diyor. الزانية و الزاني Mahzûf bir muzâfın ileyhidir. الزانية و الزاني demektedir. Haberi de mahzûf إن ثبت زناهما ise mahzûf bir şartın cevabıdır. واحد منهما ما يتلى عليكم dir. İkinci cümle واحد منهما فالجدوا كل واحدة منهما demektedir. İmamı Müberred ve İmamı Sibeveyh'in görüşü dışında nasb okunur.¹⁷⁰

Kural gereği nehiy ve emirden önce gelen mezkûr ismin mansub okunması gerekir. Ancak bu kural her zaman uygulanamayabilir. Nahivciler ise konulan kurallara aykırı düşmemesi için farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda Molla Halîl bu âyeti delil göstererek ف harfî ile başlatılan emir sigasından önce vakî olan ismin bulunduğu bütün durumlarda ف şartı cezaya bağlayan şeydir ve ف ile başlayan fiil kendinden öncekinde amel edemez. Bundan dolayı, o isim mübteda, fiil ise haber olur; der.¹⁷¹

2.2.3.7.5. Tahzîr

Dördüncü mevzî tahzîrdur. Kendisinden sonra olan şeyden sakındırmak için اتَّقِ fiilinin takdirîyle mamûl olandır veya muhazzerun minh (kendisinden sakındırılan) mükerrer olarak zikredilmiştir. اتَّقِ والاسد إِيَّاكَ Muhâtabı aslandan sakındırmak için söylenen bir lafızdır. Mef'ûlun bihtir. Fiili olan اتَّقِ veya بَعْدُ mahzûfur. Fiil hazf edilir. Çünkü tehlikeli durum söz konusudur. Fiili söylemekle vakî kaybetmemek için fiil hazf edilir.¹⁷²

¹⁶⁹ Nûr: 24/2.

¹⁷⁰ Dervîş, VI, s. 338; el-İbrahim, s. 153; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 35; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 283, 284.

¹⁷¹ Dervîş, VI, s. 557, 558; el-İbrahim, s. 153; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 35; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 283, 284.

¹⁷² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 35; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 284, 285.

2.2.3.7.6. Mef'ûlun Fih

Mef'ûlun fih, mezkûr için kendisinde işlendiği zaman ya da mekânın ismidir. Mef'ûlun fihin mansub olmasının şartı 'في' harfini gizlemektir. Zaman zarflarının hepsi 'في'nin gizlenmesini kabul eder. Mekân zarfları ise eğer mübhem olursa 'في'nin gizlenmesini kabul eder. Eğer böyle olmazsa 'في'nin gizlenmesini kabul etmez. Mübhem mekân zarfları altı yöndür. Bunlarda: ¹⁷³ dir. خلف - يمين - شمال - فوق - تحت - أمام

Bunlardan في takdir edilir yani gizlenir. Bunlara kapalı oldukları için عند ve لدى ve benzerleri دون eklenmiştir. Mekan zarfı çok kullanıldığı için ciheti sitte gibi kendisinden 'في' lafzıhazf olunmuştur. دون: İleri, geri, alt anlamında kullanılıyor. دخلت - سكنت - نزلت gibi fiiller en sağlam görüşe göre çok kullanıldığı için في harfi kendilerinden hazf edilir. دخلت الدار gibi. Mef'ûlun fih gizli amil ile nasb edilir. Aynı şekilde amilinin gizlenmesi şartı ile nasb edilir. ¹⁷⁴

2.2.3.7.7. Mef'ûlun Leh

Söz konusu için kendisi için işlendiği şeyin ismidir. Oluş sebebini bildirir.

ضَرَبْتُهُ تَأْدِيًّا - قَعَدْتُ عَنِ الْحَرْبِ جَبْنًا

Ancak İmamı Zeccac buna muhalefet ederek “Mef'ûlun leh'in müstakil bir mef'ûl olmadığını, mef'ûlun leh'in mef'ûlun mutlak olduğunu ve mef'ûlun leh'lerin master olduğunu” ifade ediyor. ¹⁷⁵ ضَرَبْتُهُ تَأْدِيًّا أَدَبْتُهُ بِالضَرْبِ تَأْدِيًّا

Ancak Cumhur Nuhat “Bir şeyin diğer bir şeyle te'vil olması hakikaten o nevi'ye dâhil olduğunu göstermez. Mef'ûlun leh'in nasb olmasının şartı la'mı gizlemektir. Mef'ûlun leh'ten lam'ın hazf edilmesi için; mef'ûlun leh'in master olması, fiilin fâili ile mef'ûlun leh'in fâilinin aynı olması, fiilin oluş zamanı ile mef'ûlun leh'in oluş zamanının aynı olması gerekir” diye ifade ediyor.

Mef'ûlun leh muallel fiilin fâiline ait bir iş olduğu ve mevcut olmakta muallel fiile yakın olduğu zaman mef'ûlun leh'in lam'ının hazfîcâizdir. ¹⁷⁶

2.2.3.7.8. Mef'ûlun Maah

Lafzen veya manen olan bir fiilin mamûlüne musahabat için و'dan sonra zikredilen isimdir.

ما تصنع demek Fiilin yani تصنع'un fâiline arkadaşlık için yani bu işin beraber yapıldığını ifade etmek için و'dan sonra gelen isim زيد'dir.

¹⁷³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 35; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 287-289.

¹⁷⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 36; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 290, 291.

¹⁷⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 36; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 300, 301.

¹⁷⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 36; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 302.

زيد Mef'ûlun maahıtır. Fiil manen olmuştur. Fiil lafzen bulunursa ve atıfta câiz olursa iki vech câizdir. جئتُ أنا وزيدًا gibi. Eğer atıf câiz olmazsa nasbı taayyün eder. جئتُ وزيدًا gibi. Eğer mana fiil olursa ve atıfta câiz olursa, atıf taayyün eder. ما لزيد وعمرٍو gibi. Eğer atıf câiz olmazsa nasb tayin eder. مالك وزيدًا gibi.¹⁷⁷

2.2.3.7.9. Hal

Hal, fâil'in ve mef'ûl'un bih'in durumunu lafzî, manen veya te'vilen açıklayan isimdir.

ضربتُ زيدًا قائمًا - زيدٌ في الدار قائمًا - هذا زيدٌ قائمًا

Halin amili; fiil, şibih fiil veya mana fiildir. Halin şartı nekra olmasıdır. Hal sahibi de marife olur.

العراك kelimesi مررتُ به وحده, أرسلها العراك ve bunun benzerleri nekra ile te'vil edilmiştir. Aslı مُعْتَرِكَةٌ dur. وَحْدَهُ kelimesi مُنْفَرِدًا demektir. Bu tür cümleler fiil ile te'vil ediliyor. Mahzuf fiillerin mef'ûlun mutlakıdır, mastardır. Hal olan cümleler hazf edilmiştir. Bu mastarlar hal olan cümle-i fiiliyyenin yerine geçmişlerdir. Aynı şekilde bu kelimeler marife olduğu fakat nekra takdirinde olduğu söylenmiştir. Eğer hal sahibi nekra olursa halin takdimi vaciptir. Ayrıca hal zarf olması dışında amili manevî üzerine takaddüm etmez. En sahih görüşe göre hal, mecrur zil halin önüne geçemez. Durum ifade eden her ismin hal olması sahihtir. هذا بُسْرًا أَطْيَبُ مِنْهُ رُطْبًا gibi. Hal bazen cümle-i haberiyye olur. İsim cümlesinden oluşan hal olursa başında rabıt vâv ve zamir veya vâv veya zayıf olmakla birlikte sadece zamir olur. Müsbet muzâri fiilde rabıt sadece zamir ile olur. جاءني زيد Hal cümlesi fiil-fâilden meydana gelmiştir. Müsbet bir fiili muzâridir. Rabıt fiilin tahtındaki هو'dir. Bu cümleyi zil hal olan زيد'de bağlar. Rabıtın sadece zamir olmasının sebebi muzâri fiilin lafzen ve manen ismi fâile benzemesidir. İsmi fâil hal olduğunda rabıt sadece zamir oluyor. Dolayısıyla muzâri fiilde ismi fâile benzediği için kendisinde rabıt sadece zamirdir.

İsim cümlesi ve muzâri fiil dışındakiler vâv ve zamir ile olur veya ikisinden biri ile olur. Bunlar: Menfî muzâri, müsbet ve menfî mazîdir. Müsbet mazî olduğunda gizli ve açık bir قد gereklidir.¹⁷⁸

¹⁷⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 37; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 305-309.

¹⁷⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 37-39; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 311-334.

Mazî Müsbet Hal Cümlesinde ‘ق’ın Mukadder Olarak Gelmesi

Hal’de asıl olan müfred olarak gelmesidir. Ancak bazen cümle olarak da gelebilir. Hal, cümle-i ismiyye haberiyye olarak geldiğinde ya (و) ve bir zamir ile birlikte gelir ya da sadece (و) veya sadece zamirle gelir. Mazî müsbet fiille gelen hal ise mutlaka zahir veya mukadder bir ق ile gelir.¹⁷⁹

Müellif bu açıklamaya şu âyeti istişhâd getirir:

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مَبِئَاتٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمْ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا

*Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp(tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı da sizinle savaşırlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayı size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol(yetki) vermemiştir.*¹⁸⁰

Molla Halîl’in açıklamasına şâhit getirdiği bu âyette hal, حصرت صدورهم olan cümle-i ismiyyedir. Ve buradaki hal, müellifin yukarıda değindiği gibi “sadece zamirle gelen” hususa örnektir. حصرت صدورهم cümlesi جاؤ daki fâil olan zamiri hal-i olarak gelmiştir. Ayrıca müspet mazîde olması gerektiği üzere ق mukadder olarak gelmiştir. Âyetin takdiri قد حصر صدورهم şeklindedir.¹⁸¹

2.2.3.7.10. Temyiz

Temyiz, mezkûr ya da mukadder zattan yerleşmiş olan kapalılığı kaldıran isimdir. Birincisi; mezkûr zattan kapalılığı kaldıran isimdir, çoğu kere müfred miktardan kapalılığı kaldırır. Müfred miktar, ya adedde ya ölçüde ya mikyasa (kıyas) ya da alandadır.

Mezkûr zattan kapalılığı kaldıran ismin amili, ismi mübhemi tam’dır. İsmi mübhemi tamın beş şeyden biri ile tamam olması, fiilin fâiliyle tamam olmasına müşabih olup kendisinden sonra gelen temyiz mef’ûl makamında olmakla nasb okunur.

Bu beş şey: Adet, vezin, azlık çokluk ifade eden miktar, alan, büyüklük küçüklük ifade eden kıyas’tır.

Temyiz, cins isim olursa müfred olur. Ancak çeşitleri kast edilirse istisnadır. O zaman temyiz sayı bakımından uyar. Tesniye ve cemi’ gelir. Eğer müfred miktar (ismi mübhemi tam) tenvin veya tensiye nun’u ile olursa izafet câiz olur. رطلٌ زيتٍ gibi. Cemi’ şibih nun’unda

¹⁷⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 39; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 334;Sevinç, s. 219, 223.

¹⁸⁰ Nisâ: 4/90.

¹⁸¹ Devîş, II, s.288-289; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 39; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 334-335; el-Câmî, s. 261-262; Aboubacar Mohamadou, İbn Âşûr’ün Et-Tahir ve’t-Tenvîr Adlı Eserinde Sarf ve Nahiv Merkezli Tercihleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül, 2019, s. 136.

câiz değildir. Miktar olmayan mezkûr zattan kaplılığı kaldırdığında daha çok izafetle kullanılır. İkincisi; Mukadder zattan kaplılığı kaldıran isimdir, cümledeki veya cümleye benzeyen şeydeki nisbetten kaplılığı kaldırır. طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا gibi. İzafetteki nisbetten hâsıl olan mukadder zattan kaplılığı kaldırır. أعجبنى طيبُهُ نَفْسًا. Bu örnek cümlede temyiz طيبُهُ muzâfun'ya izafetinden meydana gelen mukadder zattan kaplılığı kaldırmıştır. Eğer temyizi muntasabun anı için kılmak sahih olan isim olursa temyiz muntasabun anı ve müteallık için câiz olur. Eğer böyle olmazsa muntasabun anı'nın müteallık içindir. زَيْدٌ طَيِّبٌ أَبًا - زَيْدٌ طَيِّبٌ أَبَوًى gibi.

Temyizi ister muntasabun anı için kılmak sahih olan isim olsun ister olmasın temyiz; müfred, tensiye ve cemi'likte kast edilen şeye mutabakat eder. Ancak temyizin cins isim olması müstesna. Cins isim çeşit bildiriyorsa müfred, tensiye ve cemi' getirir. Eğer temyiz sıfat olursa muntasabun anıyla uyumlu olmakla beraber o muntasabun anı için olur ve onun hal olma ihtimalide olur. Temyiz, amili üzerine tekaddüm etmez. İmam Mazîni ve Müberridin hilafı olduğu halde en sahih görüş temyizin fiili üzerine tekaddüm etmemesidir.¹⁸²

2.2.3.7.11. Müstesna

Müstesna muttasıl veya munkatı olur. Müstesna muttasıl, lafzen veya takdirene İلاً ve kardeşlerinden biri ile çokluktan (birden fazla mana ifade eden müstesnamindir) çıkarılmış isimdir. Müstesna Munkatı ise; çokluk ifade eden bir lafızdan çıkarılmadığı halde İلاً ve kardeşlerinden sonra zikredilen isimdir.¹⁸³ Müstesna, sıfat manasında olmayan İلاً 'dan sonra olumlu (nefy, nehiy ve istifham edatı olmayan) kelâmda olursa mansub olur. Ya da müstesna, müstesna minhten mukaddem olduğu zaman veya müstesna çoğu lehçede munkatı olduğunda mansub'tur. Veya عدا ve خلا 'dan sonra çoğu lehçede mansub'tur. لا يكون ve ليس ما عدا ما خلا 'dan sonra da mansub'tur. Müstesna minhten mezkûr olduğu halde olumsuz kelâmda İلاً 'dan sonra gelen müstesnada nasb câiz olur bedel ise ihtiyar olur. ما فعلوه إلا قليلاً و إلا قليلاً gibi.¹⁸⁴

Müstesnanın doğru bir mana ifade etmesi için olumsuz bir kelâmda olduğunda müstesna minhten zikredilmemiş olduğu zaman müstesna amillere göre î'rab alır. ما ضربني إلا زيدٌ Müstesna minhten zikredilmemesi sadece anlamın doğru olması şartıyla olumlu cümlede olabileceğinden عالمًا زَيْدٌ إلا عالمًا gibiler câiz değildir. Müstesna minhten lafzı üzerine bedel yapmak imkânsız olduğu zaman müstesna minhten'in mevzîinden bedel yapılır. ما جاءني من أحدٍ إلا لا جاءني من أحدٍ Çünkü مِنْ harfi ispattan sonra ziyade kılınmaz. Yani İلاً 'dan sonra gelemez. مِنْ olumsuzluk ve İلاً 'dan sonra gelmez. Bundan dolayı müstesna, müstesna minhten mahallinden bedel yapılır. ليس زيدٌ شيئاً إلا شيئاً nin hilafına

¹⁸² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 40-41; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 340-352.

¹⁸³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 41; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 353-356.

¹⁸⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 41; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 357-363.

olarak. Çünkü ليس fiil olduğu için amil olup, kendisinden dolayı amil olma durumunu devam ettiği için nefy manasının bozulmasının hiçbir tesiri yoktur. إلاّ, ليس ‘dan sonra da amel edebilir. Çünkü ليس fiildir. Bu sebepten ليس زيد إلاّ قائماً cümlesi câizdir. Burada müstesna minh zikredilmemiş ليس ‘nin haberi olarak hafz edilmiştir. Müstesna amilleri hasebince î’rablanır. Ancak ما زيد إلاّ قائماً misali câiz değildir. سواء, غير, سوى kelimelerinden sonra müstesna mecrurdur. سواء, سوى, غير muzâftır. Müstesna muzâfun ileyh olarak mecrurdur. Çoğu kullanımda حاشا ‘dan sonra mecrurdur. Harfî cer ve fiil olarak kullanılır. Eğer harfî cer olarak kullanıldıysa kendisinden sonra gelen isim harfî cerin ismi olmakla mecrurdur. Müstesna mecrurdur. Fiil olarak kabul edilse kendinden sonra gelen kelime mef’ûl müstesna olur. İstisnadaki غير kelimesinin î’rabı إلاّ ile müstesnanın î’rabı gibidir. غير kelimesi istisnadaki إلاّ üzerine haml edilen sıfattır.

إلاّ sıfattaki غير kelimesine haml edildiği gibi غير kelimesi de istisnadaki إلاّ üzerine haml edilen sıfattır. Gayru mahsur menkur cemi’ye (sınırsız ve nekra bir cemi’) tabi olduğu zaman istisna yapmak özürlendiği için (istisna yapmak mümkün olmadığı için) sıfattaki غير kelimesine haml edildiği gibi غير kelimesi de istisnadaki إلاّ üzerine haml edilir.¹⁸⁵

Molla Halîl, müstesnanın alması gereken î’rabı izah ettikten sonra şu âyetleri istişhâd eder.

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَنْبِيئًا

Eğer biz onlara, “hayatınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın” diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğütleritutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu.¹⁸⁶

Birinci âyet müstesnanın hem bedel hem de mansub olabileceğine dair istişhâd getirilmiştir. Bu âyette müstesna, tam ve menfîdir. Bundan dolayı âyette geçen قَلِيلٌ kelimesi hem bedel olarak merfu okunabilir, hem de müstesna olarak mansub okunabilir. Bazen müstesna kural gereği müstesna olması gereken yerde farklı bir durumdan ötürü müstesna yapılmayıp kural dışı olarak bedel yapılır.¹⁸⁷

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’in Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.¹⁸⁸

Müellifimiz ikinci âyeti bu duruma istişhâd getirmiştir. Buna göre âyetteki الله lafzînin kural gereği müstesna olarak okunması gerekir. Ancak müstesna olarak okunduğunda mana

¹⁸⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 42-43; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 365-377.

¹⁸⁶ Nisâ:4/66.

¹⁸⁷ el-İbrahim, s. 8; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 363.

¹⁸⁸ Enbiyâ: 21/22.

olarak إِلَهَةٌ'nun, yani birden fazla ilahın varlığını kabul etmiş oluruz. Bundan dolayı buradaki الله lafzî kurala aykırı olarak bedel yapıp merfu okunmuştur. Müellifimiz de böyle bir duruma dikkat çekerek bu âyeti istişhad getirmiştir.¹⁸⁹

وَرُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا
أَخْصِيهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا خَاسِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا □

*Kitap ortaya konulur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. “Eyvah! Bize bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!” derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin rabbin hiç kimseye zulmetmez.*¹⁹⁰

Molla Halîl üçüncü âyeti müstesnada fiilin isim makamında gelmesine şâhitgetirir. Buna göre bazen, “istisna”da fiil müstesna makamında bulunabilir. Örneğin munkatı müstesnada müstesna, müstesna minhin bir cüz’ü olmadığı için bazen fiil müstesnanın görevini yapar. Nitekim bu âyette geçen الاخْصَاءُ müstesna minh olan الْمُعَادَرَةُ'nun cinsinden değildir. Burada اِخْصَى fiili gelip müstesnanın makamında bulunmuştur. Bu konuda farklı görüşler de olmakla birlikte müellifimiz cumhurun görüşüne katılarak fiilin müstesna makamında olabileceğini belirtmek için bu âyeti istişhâd getirmiştir.¹⁹¹

2.2.3.7.12. Kâne ve Kardeşlerinin Haberi

Kâne ve kardeşlerinin haberi, kâne ve kardeşleri dâhil olduktan sonra isminin müsnedidir. İsmi müsnedun ileyhtir. Haberin durumu, mübtedanın haberi gibidir. Kâne ve kardeşlerinin haberi marife olarak ismi üzere tekaddûm edilebilir. كان الفتى موسى gibi bir cümlede hangisinin haber hangisinin isim olduğuna dair bir karine yoksa haber tekaddûm edemez. Bazen kânenin ameli hazf edilir. الناس مَجْزُيُونَ بِأَعْمَالِهِمْ إِنَّ خَيْرًا فَخِيرٌ.¹⁹²

Kânenin Cevazen ve Vucuben Hazf Edildiği Yerler

Burada إِنَّ şartiyyeden sonra bir isim gelmiştir. Ancak إِنَّ den sonra fiil gelir. İki fiili cezm eder. Burada إِنَّ den sonra bir mahzuf olduğu görülüyor. Eğer إِنَّ densonra bir isim gelirse ve sonrasında da ف gelirse burada كان'nin hazf edildiği anlaşılır. Burada dört vecih câiz olur.

Birincisinin nasbı evvel ikincisinin merfu birinci vecih خَيْرًا فَخِيرٌ

İkincisinin mensub okunması ikinci vecih خَيْرًا فَخِيرًا

Üçüncüsünün ref okunması üçüncü vecih خَيْرٌ فَخِيرٌ

¹⁸⁹ Derviş, VI, s. 295; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 43-44; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 378-379.

¹⁹⁰ Kehf: 18/49.

¹⁹¹ es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 381-382.

¹⁹² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 44; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 383-386.

Kânenin hazfı **أَمَّا أَنْتَ مُنْطَلِقًا** gibi misallerde vacip olur. Bu cümlede **أَمَّا** mübteda ve üzerine dâhil olur. Haber merfu olmadığı için hazf söz konusudur. Aslında **لأن كُنْنا مُنْطَلِقًا** idi. **لأن** deki **ل** harfi cer semaen hazf edilir. **إِنْ كُنْتَ** oldu. İhtisar için **كان** hazf edilir. **و ت** **أَمَّا** munfasıl zamire çevrilip **أَنْتَ** oldu. **كان**’nin yerineolarak **ما** getirilir. **ن** mime çevrilip **أَمَّا** kânenin haberi olarak kalmıştır.¹⁹⁴

İnne ve kardeşlerinin ismi inne ve kardeşleri dâhil olduktan sonra inne'nin müsnedin
ileyhidir. إِنَّ زَيْدًا قَاتِلٌ gibi.¹⁹⁵

La'nın ismi müfred (muzâf ve şibih muzâf olmayacak) olursa nasb edildiği hal üzere mebnîdir. لا رجل - لا مسلمات - لا مسلمين gibi.¹⁹⁶

La'nın ismi marife ya da la ile ismi arası ayrılmış olursa (başka kelime girerse) ref'i ile tekrarı vacip olur. ¹⁹⁸ لا زَيْدٌ فِيهَا وَلَا عَمْرٌو - لَا فِيهَا رَجُلٌ وَلَا إِمْرَأَةٌ.

2. vecih: Birinci kelimenin fetha ikinci kelimenin mansub olmasıdır. Birinci لَ cinsini nefy eder. حَوْلَ fetha üzere mebnîdir. İkinci لَ zâiddir. Birinci لَ'ın nefyliğini te'kid için gelmiştir. قُوَّةُ Kelimesi حَوْلَ'nin mahalline hamlen (atfetmiş) mansubtur. حَوْلَ Lafzen fetha üzere

53

mebnîdir. Mahalli karibinde لا'nın ismi olmakla mansubtur. Mahalli beidinde mübteda olmakla merfudur. قوة de حول nin mahalli karibine hamlen mansubtur.

3. vecih: Birincisinin fetha ikincinin ref olması لا cinsini nefy için olan لا'dır. حولunun fetha üzere mebnî ismidir. İkincisi merfu'dur. لا'zâiddir. حول'nın mahalli beidine haml olmuştur. قوة diye

4. vecih: Her ikisinin ref olması. Her ikisi mübteda olarak merfu okunur. أغير الله حول. sorusunun cevabı olarak gelmiştir.

5. vecih: Birincisin zayıf bir kavil üzere ref olması, ikincisinin ise fetha üzere mebnî olmasıdır. Birinci لا ليس 'ye benzeyen لا'dır. Dolayısıyla ismini ref eder. İkincisi cinsini olumsuzlaştıran لا'dır. Fetha üzere mebnîdir.¹⁹⁹

Cinsini nefy için olan لا'dan önce hemze geldiğinde لا'nın amelini değiştirmez. Bu hemzenin manası; istifham, arz yani teşvik ve temennidir.²⁰⁰ Bazen لا'nın ismi hazf edilir. لا mebnî olan isminin müfred ve kendisini takip eden birincisifatı hem mebnîdir hem de muğrebdir. لا رجل ظريف - لا رجل ظريفًا gibi. Eğer bu şartlar mevcut olmazsa o zaman sadece mu'reb olur. لا'nın mebnî olan isminin lafzına ve mahalline atfetmek câizdir. لا أب وابناً وابنًا gibi.²⁰²

2.2.3.7.15. “Leyse”ye Benzeyen Harflerin “Leyse” Gibi Amel Etmesi

ليس 'ye benzeyen harfler لا, ما, إن ve لات olup gibi isim cümlesinin başına gelerek ismini ref, haberini nasb eder ve manasını menfî kılarlar. Molla Halîl, haberinin başına ziyade bir ب gelmesi ve nefyetmesi konusunda ما'nın لا harfinden daha çok ليس 'ye benzediğini belirtir. Müellif, eğer ما harfine ziyade إن gelirse veya olumsuzluğu إلا ile bozulursa veyahut da haber öne geçerse amel etmekten düşer. لات 'nin ise ليس gibi amel etmesi için, isim ve haberinin zaman anlamı taşıması ve her ikisinin bir ibarede yer almaması gerekir.¹³⁷ diyerek bu konuyla ilgili şu âyetleri istişâd getirir.²⁰³

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve

¹⁹⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 46; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 397-399.

²⁰⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 46; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 399.

²⁰¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 46; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 400.

²⁰² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 46; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 401-402.

²⁰³ Dervîş, IV, s.481; Çelen, s. 129-130, 281-284; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 46-47; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 402-407.

Yusuf'a, "karşılarına çık" dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. "Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler.²⁰⁴

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَا تَجِئْ مَنَّا

Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.²⁰⁵

Müellifin istişhâd getirdiği birinci âyet ما'nın ليس gibi amel ettiği hususa işaret etmektedir. Âyette ما nefy edatı ليس gibi amel etmiştir. هذا ref mahalinde ismi بشرًا ise haberidir. Şeklindeki açıklamasından sonra لَات konusunda yukarıdaki ikinci âyeti istişhâd eder. Buna göre لَات'nin ismi mahzûf olan الْحَيْنُ ve haberi حَيْنٍ مَنَّا ise muzâfun ileyhtir. لَات yukarıda zikredilen şartları taşıdığı için ليس gibi amel etmiştir. Âyetin takdirî: لَات الْحَيْنُ حَيْنٍ مَنَّا şeklindedir.²⁰⁶

2.2.3.8. Mecerurat

Mecerurat: Muzâfin ileyhlik alametini taşıyan isimdir. Alametleri kesra, fetha, ya'dır. Muzâfun ileyh ise lafzen veya muratta olduğu halde takdiren olan harfi cer vasıtasıyla kendisine bir şey nispet edilen her isimdir.

Harf-i ceri takdir etmenin şartı muzâfin izafetten dolayı tenviden soyutlanmış isim olmasıdır.

İzafet ikiye ayrılır. Bunlar manevîye ve lafzîyyedir. İzafet-imanevîye mana ile ilişkilidir. Muzâfa bir mana yani marifelik ve hususîlik manası kazandırır. İzafet-ilafzîyye sadece lafızla ilişkilidir, mana ile alakası yoktur. Zira lafzîizafet manaya sirâyet edememektedir. Sadece lafızda tahfif için yapılır.

İzafet-i Manevîyye: Muzâfin mamûlüne muzâf olan sıfattan başka bir isim olmasıdır. Muzâfin ileyh, muzâfin mamûlü olmayacaktır. İzafeti manevîye ya اللام manasındadır. Muzâfin ileyh'in, muzâfun cinsi ve zarfı olmadığı yerde اللام manasındadır ya da من manasındadır. Muzâfun ileyh, muzâfin cinsi olduğu zaman izafet من manasındadır ya da في manasındadır. Muzâfun ileyh'in, muzâfin zarfı olduğu yerde في manasındadır. Bu az kullanılan bir izafet şeklindedir.

İzafet-i Manevîyye; Muzâfun ileyh marife olursa marifelik, muzâfun ileyh nekra olursa tahsis (hususîlik) ifade eder. İzafet-i manevîyyenin şartı; muzâfı marifelikten soyutlamaktır. Kufelilerin câiz gördüğü الثلاثة الأثواب vb. sayısal terkipler zayıf kabul

²⁰⁴ Yûsuf:12/31.

²⁰⁵ Sâd:38/3.

²⁰⁶ Dervîş, VIII, s. 327; el-İbrahim, s. 453; Çelen, 129-130; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 47.

edilmiştir. İzafet-i Lafzîyye muzâfın mamulüne muzâf olan sıfat olmasıdır. Hem mamulü hem de mamulüne muzâf olan sıfat olmalıdır. *الضاربُ زيدٌ وحسنُ الوجهِ* gibi.

İzafeti Lafzîyye, sadece lafızda hafiflik ifade eder. Bundan dolayı *مررتُ برجلٍ حسن الوجهِ* burada tahfiflik söz cümlesi câizdir. *الضاربُ زيدٌ* câiz değildir. *مررتُ بزيدٍ حسن الوجهِ* konusu olduğu için câizdir. *الضاربُ زيدٌ* İmam Ferraya hilaf olarak câiz değildir. *الواهبُ المائةِ* gibi örnekleri delil getirerek İmam Ferra câizdir diyor. Ancak bu delil zayıf bir delildir. İmam Ferra *الضاربُ الرجلِ* câiz ise *الضاربُ زيدٌ* de câizdir diyor. Ancak *الضاربُ* cümlesi *الحسن الوجهِ* deki muhtar olan veche hamledildiği için bu cümle câizdir.

الضاربُ vb. nin muzâf olduğunu söyleyen kimselere göre *الضاربُ* üzerine haml edildiği için câizdir.

Mevsuf sıfatına, sıfat da mevsufuna muzâf yapılmaz. *مسجد الجامعِ*, *وجانب الغريبِ*, *وصلاة* bu tür örnekler tevillidir. *وَجُرْدُ قَطِيفَةٍ* bu tür örneklerde tevillidir. *إِخْلَاقُ ثِيَابٍ* bu tür örneklerde tevillidir. Muzâfun ileyhe, umumîlikte ve hususîlikte denk olan isimden muzâf yapılmaz. *كليثٌ وأسدٌ وحبسٍ* bunların hilafına yani bu tür örnekler câizdir. *سعيدٌ كرزٍ* lakaba muzâf olmuş. Bu tür örnekler tevillidir.

Sahih veya sahihe mülhak olan isim mütekellim *ي*'sına muzâf yapıldığında *ي* fethalı veya sakin olduğu halde o ismin sonu kesralanır. Eğer, kelimenin sonunda 'ا' olursa 'ا' sabit kalıyor *عصاي* gibi. Hüzeyl kabilesi, kelimenin sonunda 'ا' olduğunda tesniyenin dışında 'ي'ye kalbeder. *عصي* sonu tensiye *ي*'si olursa idgam yapılır. Eğer kelimenin sonunda çoğul *و* olursa *ي* - *ا* - *و* olursa *ي* harfi *ي*'ye kalbedilir ve *ي*'ye idgam edilir. Kelimenin sonunda *ي* - *و* - *ي* fethalanır.

Esmâ-i Sitteye gelince onlar: *أَبٌ - أَخٌ - حَمٌ - هُنٌ - فَمٌ - ذُو* dır. Bu kelimeler mütekellim *ي*'sına muzâf olduğunda *أبي* - *أخي* diye okunur. İmam Müberrid, *أبي* diye söylenmesini câiz görmüştür. Çoğu kullanımda *في* denilir. *فمي* diye de kullanılır. Esmâ-i Sitte, izafet olmadığında *أَبٌ - أَخٌ - حَمٌ - هُنٌ - فَمٌ* denilir. *ذُو* zamire muzâf olmaz ve izafetsiz kullanılmaz.²⁰⁷

2.2.3.9. Tevabi'

Tevabi', bir cihetten olan öncekinin *î'rabıyla* *î'rablanmış* her ikincidir.²⁰⁸

2.2.3.9.1. Na't/ Sıfat

Molla Halîl, na't-ı umumen metbu'una mana olarak işaret eden tabiidir. Tahsis ve tevdihi için olduğu gibi bazen de övme, yerme, acıma veya te'kid için gelir.²⁰⁹ Na't'ın müştak,

²⁰⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 47-51; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 408-454.

²⁰⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 51; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 454-456.

umumî veya hususî kullanımlarda metbuunda mevcut olan bir manaya delalet etmek amacıyla gayrı müştak olması arasında hiçbir fark yoktur. *ثَمِيمِيٌّ* وَذُو مَالٍ gibi. Nekra, cümle-i haberiyye ile vasıflanır. O zaman o cümlede bir zamir lâzım gelir. Mevsufun haliyle ve mevsufun müteallıkının haliyle vasıf gerçekleşir. Sıfat, kendinden önceki ismi niteliyorsa hakikî sıfattır. Eğer kendinden sonraki ismi niteleyip hususîlik kazandırıyorsa sebebi sıfattır. *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنٍ* Kölesi güzel olan bir adama rastladım. Kölenin durumunu bildirmiştir. Sebebi sıfattır. Birincisi: mevsufun durumunu bildiren sıfat; î'rabta, marifelik-nekrallıkta, müfret, tesniye, cemi'likte, müenneslik ve müzekkerlikte mevsufa uyar. On yerde uyar ve her terkipte dört şeyde uyum vardır. İkincisi: Mevsufun müteallıkının halini vasıflayan sıfat (sebebi sıfat), sıfat mevsufuna ilk beşte tabi olur. İrab (ref, nasb, cer), marife, nekra da uyar.

Geriye kalanlarda ise fiil gibidir. Fâilin istediğini yapar. Şibih fiil olup amel ettikleri zaman ve sıfat olduğu zaman sıfat hem mevsufu kendisine uyumlu olmasını ister hem de fâilin uyumlu olmasını ister. Bu uyum müenneslik- müzekkerliktir, Ayrıca fiilimsi fâilini açık isim olarak alırsa o fiilimsinin müfred olması vaciptir.

Bu bakımdan *قَامَ رَجُلٌ قَاعِدُونَ غِلْمَانُهُ* güzel oldu. *قَامَ رَجُلٌ قَاعِدُونَ غِلْمَانُهُ* bu misal zayıftır. *قَامَ رَجُلٌ قَاعِدُونَ غِلْمَانُهُ* câizdir.

Zamir, ne mevsuf ne de sıfat da olur. Mevsuf sıfattan daha hususîdir (marifedir) veya ona eşittir. Sibeveyh ve Cumhur nuhattan nakledildiği üzere en marife olan isim sırasıyla zamirler, özel isimler (alem), ismi işaretler, lam-ı tarifile marife olanlar, ismi mevsuller ve izafetle marife olanlardır. Bu bakımdan *ال* takılı bir kelime ancak kendi gibisiyle (*ال* takılı) veya ismi mevsulle veya marife bir isme muzâf olan bir kelimeyle sıfatlanır. Ancak ismi işaretler kapalı oldukları için ve bu kapalılığın ortadan kaldırılması gerektiğinden elif lam'lı kelimeyle vasıflanması gerekli görülmüştür. Bu bakımdan *مَرَرْتُ بِهَذَا الْأَبْيَضِ* cümlesi zayıf *مَرَرْتُ بِهَذَا الْعَالَمِ* cümlesi uygun görülmüştür.²¹⁰

Şeklinde açıkladıktan sonra şu âyeti istişhâd getirir:

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ

*Sûr'a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur.*²¹¹

Müellifin istişhâd getirdiği bu âyette *نَفْخَةٌ* kelimesi *نُفِخَ* fiilinin nâibul-fâili olarak mevsuf *وَاحِدَةٌ* ise onun manasını te'kid eden sıfattır.²¹²

Molla Halîl'in âyetistişhâd getirdiği diğer bir konu ise “atıf” konusudur.

²⁰⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 51; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 456-457.

²¹⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 51-53; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 458-476.

²¹¹ Hâkka: 69/13.

²¹² Dervîş, X, s. 194; el-İbrahim, s. 567.

2.2.3.9.2. Atıf

Matuf, metbuuyla beraber kelâmdaki nisbetten kast edilen tabidir. Tabi ile metbu arasına (matuf ve matufun aleyh arasına) on harften biri girer. Harf konusunda ayrıntılarıyla ele alınacaktır. قام زيد وعمرٌ gibi.

Atıf merfu muttasıl zamir üzerine yapıldığı zaman munfasıl zamir ile te'kid yapılır. ضربتُ أنا وزيدٌ gibi. Ancak, matuf ve matufun aleyh arasına başka kelime girerse te'kidi terk etmek câiz olur. ضربتُ اليومَ زيدٌ örneğinde olduğu gibi. Müellif bu açıklamasına şu âyetleri istişhâd getirir.²¹³

وَلَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا □ وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ
Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz.”²¹⁴

Müellifin yukarıdaki açıklamasından sonra istişhâd getirdiği bu âyetlerin birincisi, merfu muttasıl bir kelimeye atfedilince munfasıl zamir ile te'kid edilmesi gerektiğine örnektir. Buna göre âyette geçen أُسْكُنْ fiilindeki müstetir zamir أَنْتَ munfasıl zamiriyle te'kid edilmiştir. و ise atıf harfidir.²¹⁵

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى دَافُوا بِأَسْنَانِهِمْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ
Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”²¹⁶

İkinci âyet ise araya fasıla girmesinden dolayı munfasıl zamir ile te'kide ihtiyaç olmaması durumuna şahit getirilmiştir. Matuf olan أَشْرَكْنَا, أَبَاؤُنَا ifadesindeki نا kelimesine atfedilmiştir. Atıf harfi olan و dan sonra fasıla olarak zâid bir لا gelmiş ve nefy manasını te'kid etmiştir. Bu fasıladan dolayı te'kide ihtiyaç kalmamıştır.²¹⁷

Mecrur zamir üzerine atıf yapıldığında ise cer eden lafız (isim veya harf) tekrarlanır. ما زيدٌ بقائِمٌ أو ممرٌ بك وبزيدٍ gibi. Matuf, matufun aleyh hükmündedir. Bu bakımından ما زيدٌ بقائِمٌ أو ممرٌ بك وبزيدٍ cümlesindeki ذاهبٌ lafzının ref olması câiz olmuştur. İsmi (عمرٌ) açık isim olarak aldığı için ve isim cümlesi olarak matuf olmuştur. Farklı olan iki amilin, iki mamulü

²¹³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 54; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 476-478.

²¹⁴ Bakara: 2/35.

²¹⁵ Dervîş, I, s. 85; el-İbrahim, s. 6; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 54; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 478-479.

²¹⁶ En'âm: 6/148.

²¹⁷ Dervîş, III, s. 263; el-İbrahim, s. 148; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 54; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 479.

üzerine atıf yapıldığı zaman-İmam Ferrai'ye muhâlif olarak-bu atıf câiz olmaz. Ancak في الدار
 زيدا والحجرة عمرو cümlesi-İmam Sibeveyh'e muhâlif olması müstesna-câizdir.²¹⁸

2.2.3.9.3. Te'kid

Metbuun, nispet veya kapsam yönünden durumunu kararlaştıran tabidir. Te'kidin amacı dinleyenin gafletten yani dikkatsizlikten ötürü göreceği bir zararı önlemektir veya konuşanın hata yaptığı zannını önlemektir.²¹⁹

Te'kid, lâfzî ve manevî te'kid olmak üzere iki kısımdır. Lafzî Te'kid: Birinci lafzîn tekrarıdır. جَائِي زَيْدٌ misali gibi. Lafzî Te'kid, bütün lafızlarda meydana gelir. خَبِيبٌ نَبِيبٌ, حَسَنٌ gibi. Lâfzî te'kid bazen art arda gelen ve son harfîn kendisiyle aynı olan kendisine denk bir lafızla da olabilir. Arapça'da hasen besen gibi lafızlarla yapılan bupekiştirmeler de lâfzî te'kid sayılır. Buna itba' denir.²²⁰

Molla Halîl, itba' yoluyla olan te'kide şu âyeti şâhit getirir.

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا
Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi
istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yiyin.²²¹

İstişhâd edilen bu âyet lâfzî te'kidin özelliklerinden biri olan itba' hususuna ilişkindir. Âyette geçen هَنِيئًا مَرِيئًا kelimeleri, masdar makamında فَكُّوْهُ kelimesinde bulunan (و) zahirinin hali veya sıfatıdır. Her iki kelimenin de son harfleri aynı olup itba' vuku bulmuştur. Bu tür te'kid gerçekte lâfzî te'kid olmadığı halde böyle bir izlenim verir. Müellifimiz de böyle bir kullanımın olduğunu belirtmek için bu âyeti istişhâd etmiştir.²²² Manevî te'kid ise; kelimenin zahirine muzâf olarak gelen sınırlı sayıdaki lafızlarla yapılır. Bunlar نَفْسُهُ، وَعَيْنُهُ، وَكَلَامُهُ، نَفْسُهُ، وَكُلُّهُ، وَجَمِيعُهُ، وَعَمَلُهُ، وَاجْمَعُ، وَأَكْتَفُ، وَأَبْصُرُ، وَأَبْغُ gibi lafızlardır.

İlk ikisi (نَفْسُهُ، وَنَفْسُهَا،) sigalarının ve zamirlerinin değişmesiyle kullanılır. (وَكُلَاهُمَا، وَكُلَّتَاهُمَا) şeklinde çekimi yapılıır. İkincisi tensiye içindir. Bu te'kidler tensiye gibi i'rablanır ve zamire muzâftırlar. Tesniye dışında kalan كَلَّهُ، وَكَلَّهَا، وَكَلَّمَهُ، وَكَلَّمَهَا dir. Diğer sigalar أَجْمَعُ، وَاجْمَعُونَ، وَاجْمَعُوا matbularına dönen bir zamire râci' olurlar. Diğer sigalar

كُلُّ ve اجمع ile ancak hisseler veya hükmen ayrılması mümkün olan parçalı bir şey te'kid edilebilir. اشتریتُ العبدَ كله - اكرمتُ القومَ كلَّهم

النفس والعين bu misalin hilafına (bu misal uygun değil) merfu muttasıl zamiri **زَيْدٌ** ile te'kid edildiği zaman bir munfasıl zamir ile evvela te'kid olunur. **ضَرَبْتُ أَنْتَ نَفْسُكَ**.

²¹⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 54-55; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 479-485.

²¹⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 55; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 501-503.

²²⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 55-56; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 504-506.

²²¹ Nisâ: 4/4.

²²² Dervîş, II, s. 154; el-İbrahim, s. 77; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 56; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 507.

أجمع ve kardeşleri أجمع ya tabidirler. Bunlar أجمع üzerine takaddümetmez yani önce gelmez. أجمع olmadan kullanımı zayıftır.²²³

2.2.3.9.4. Bedel

Molla Halîl, bedel'i "herhangi bir vasıta olmaksızın kastedilen tabiidir" şeklinde tanımlar. Bedel, bedel-i kül, ba'z, iştimal ve ğalat olmak üzere dört kısma ayrılır. Birincisi bedeli kül minel kül: O bedelin medlülü (delalet ettiği mana), mübdelü minhin medlülüdür. Mübdelü minhin delalet ettiği anlam ile bedelin delalet ettiği anlam aynıdır. جاءني زيد أخوك gibi. İkincisi bedeli ba'z: Bedel mübdeli minhten bir cüzdür. Üçüncüsü bedeli iştimal: Bedel ve mübtelün minh arasında külliyyet ve cüziyyet dışında bir alaka olan bedeldir. Mübtelün minhin bir özelliğidir. Mübtelün minhe dönen zamir olmayacaktır. Dördüncüsü bedeli ğalat: Bedelin gayrısını yani mübtelün minhi yanlışlıkla söyledikten sonra bedele yönelmen bedeli söylemendir.

Bedel ve mübdelü minh; nekra, marife, açık isim veya zamir olarak gelebilir. Ayrıca nekranın marifeye bedel olduğu gibi marife de nekraya bedel olabilir. Ancak nekra marifeye bedel olduğunda bir sıfat alması gerekir veya bedel olan nekraya genel anlam ifade ederek mübdelü minhi kapsmalıdır.²²⁴ Müellif bu konuya şu âyetleri istişâd eder.

كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ

*Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız.*²²⁵

Molla Halîl birinci âyeti şöyle açıklar: بِالنَّاصِيَةِ mübdelün minh'dir. نَاصِيَةٍ ise ondan bedeldir. Nekra marifeden bedel olunca sıfat alır kuralı gereği كَاذِبَةٍ نَاصِيَةٍ kelimesinin sıfatı olarak gelmiştir.²²⁶

إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

*Hani, Rabbi ona mukaddes Tuvâ vadisinde şöyle seslenmişti.*²²⁷

İkinci âyette ise بِطُوًى bu kurala aykırı görünmektedir. Ancak müellif âyeti, "nekra marifeyi kapsamıştır." Şeklinde yorumlayarak "طُوًى, cins isimdir ve sanki burada mukaddes manayı iki defa kapsamıştır. Birincisi rabbin tecellisi, ikincisi ise Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya nidada bulunmasıdır diyerek burada nekirenin marifeyi kapsaması, tarifte ziyadelik meydana getirmiştir ve بِالْوَادِ طُوًى 'den bedel olarak sıfat makamındadır. " Şeklinde ifade eder.

²²³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 56-57; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 507-513.

²²⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 57; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 514-521.

²²⁵ Alak: 96/15-16.

²²⁶ Dervîş, X, s. 534; el-İbrahim, s. 597; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 57; Çörtü, s. 367.

²²⁷ Nâzi'ât: 79/16.

Ayrıca طَوَّى kelimesinin vadinin ismi olması da câizdir. Bu durumda özel isim olacağından marife olur ve marife marifeye bedel olmuş olur.²²⁸

2.2.3.9.5. Atful Beyan

Atful Beyan, metbuunu açıklayan sıfatın dışında olan bir tabidir. أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عَمْرٌ Atfi beyanın bedelden lafzen farkı أَنَا ابْنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشَرِّ gibi örneklerdedir.²²⁹

2.2.3.10. Mebnî

Mebnî: Mebnî asla benzeyen veya mürekkebe olmadığı halde vakî olan isimdir. Mebnî, mebnî asıl ve mebnî arız diye ikiye ayrılıyor. Mebnî Asıl dört tanedir: Harf, mazî fiil, emri hazır ve cümledir.

Mebnî Arız: Mebnî asla münasebet ve müşabeheti bulunmakla kendisine bina arız olmuş olandır. İkiye ayrılır. Birincisi: Mebnî arızı lâzım, mebnîlikten ayrılmayan demektir. Bu mebnîler; Zamirler, Esmâ İşaretler, Esmâ-i Ef'al, Mevsulatlar, Esvat, Mürekkebe Lafızlar, Kinayeler, Lafzî İsim Manası Fiil Olanlar ve Bazı Zarflardır. İkincisi: Mebnî Arızı Gayri Lâzım; Binadan (mebnîlikten) ayrılması mümkün olandır denerek tarif edilir. Mebnînin hükmü amilleri değiştiği için sonunun değişmemesidir. Mebnînin simgeleri; cezm (كَمْ), fetha (أَيْنَ), kesra (أَمْسِ) ve damme (مَنْذُ) dir.²³⁰

2.2.3.10.1. Zamir

Zamir: Mutekellim, muhâtab veya zikri lafzen, manen veya hükmen tekaddüm eden (önceden dile getirilen) gaib için vaaz edilen isimdir. Zamir; makabline itibarla muttasıl ve munfasıldır. Munfasıl zamir: Telâffuz edilirken kendinden önceki başka kelimeye ihtiyaç duymayan, birleşmeyen zamirlere denir. Muttasıl: Kendi başına olmayan ve kendinden önceki bir lafza muhtaç olandır. İrab yönüyle zamir; merfu, mansub ve mecrurdur. Merfu ve mansub zamirler muttasıl ve munfasıldır. Mecrurlar ise sadece muttasıldır. Böylece zamirler beş kısım olmaktadır. Bunlar; merfu muttasıl, merfu munfasıl, mansub muttasıl, mansub munfasıl ve mecrur muttasıldır.²³¹

Birincisi: وَضَرَبْتُ وَضَرَبْتُ ye kadar hepsi merfu muttasıl zamirdir.²³² İkincisi: Mansub muttasıl Zamirler; وَضَرَبْتُ ye ve وَضَرَبْتُ den İِنْنِ den İِنْنِ

²²⁸ Dervîş, VI, s. 170; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 57; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 521.

²²⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 58; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 522-525.

²³⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 58-59; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 527-533.

²³¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 59; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 534-537.

²³² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 59; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 538.

kadardır.²³³Üçüncüsü: Mecrur Muttasıl Zamirler; غلامِي و لِي den لِهِنَّ ye kadar olanlar mecrur zamirlerdir.²³⁴

Dördüncüsü: Merfu munfasıl zamirler; أَنَا den هُنَّ ye kadar olan zamirlerdir.²³⁵Beşincisi: Mansub Munfasıl Zamirler; إِيَّاهُنَّ den إِيَّايَ ye kadar olan zamirlerdir.²³⁶

Merfu muttasıl zamiri sadece gâib ve gâibe için olan mâzîde gizlenir. Muzâride ise mütekellim için mutlaken gizlenir ve muhâtab ve gâibe için olan muzâride zamir gizlenir. Sıfatı sarfiyye olan isimler de merfu muttasıl zamir gizlidir. Zamirin munfasıl olarak gelmesi ancak muttasıl zamirin getirilmesinin imkânsız olduğu yerde câiz olur. Bu, ya zamirin amili üzerine takdimi iledir. مَا ضَرَبْتُكَ إِلَّا أَنَا örneğinde olduğu gibi veya zamirle amili arası bir maksattan dolayı ayrılmasıdır. Veya zamirin amilinin hazf edilmesi iledir. إِيَّاكَ وَالشَّرَّ veya zamirin amilinin manevî olması iledir. أَنَا زَيْدٌ gibi. Veya zamiri merfu olduğu halde amilin harf olmasıdır. مَا أَتَقَاتِمَا gibi. Veya zamirin kendisi için olduğu kimsenin gayrisına cerayen sıfatın kendisine isnat edilmesiyledir. هَذَا زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ هِيَ. Burada haber زَيْد'e aittir. Zeyd'en haber veriyor. Zamirin muttasıl olarak gelmesi özürlendiği için zamir munfasıl olarak gelmiştir. İkisinden biri merfu olmadığı halde iki zamir bir arada bulunduğu eğer ikisinden biri daha marife olursa sen marife olanı öne geçirmişsen senin için ikinci zamirde tercih vardır. ضَرَبِي إِيَّاكَ - أُعْطِيْتُكَ إِيَّاهُ - أُعْطِيْتُكَ إِيَّاهُ. Eğer böyle olmazsa o zaman ikinci zamir munfasıldır. أُعْطِيْتُكَ إِيَّاكَ و إِيَّاهُ gibi. Kânebâbının haberinde tercih edilen zamirin munfasıl olarak gelmesidir. عَسَيْتَ لَوْلَا أَنْتَ لَوْ لَا أَنْتَ Çoğunlukla كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا و كُنْتُ إِيَّاهُ de sonuna kadar merfu muttasıl olur. Bazen لَوْلَاكَ ve عَسَاكَ olarak gelebilir. Mütekellim ya'sı ile birlikte nun'u vikaye mâzîde ve î'rab nunundan arî olan fiil-imuzâride lâzımdır. İrab nun'u bulunan muzâride, لَنْ ve إِنَّ vekardeşlerinde nunu vikayemuhtardır. قَدْ، وَقَطْرٌ، وَلَيْتَ، وَمِنْ، kelimelerinde nunu vikayenin getirilmesi tercih edilir. لَعَلَّ de ise nunu vikayenin getirilmemesi daha uygundur.²³⁷

Amiller dâhil olmadan önce ve dâhil olduktan sonra mübteda ve haber arasına mübtedaya uyumlu munfasıl merfu sigası girer. Bu zamir, haberin na't ve haber olması arasını ayırdığı için fasıl diye isimlendirilir. Bu zamir-i faslın getirilmesinin şartı haberin marife veya مِنْ ile kullanılan ismi tafdil kalıbında olmasıdır. İmam Halîl fasıl zamirinin î'rabta mahalli yoktur diyor. Cümlelerin herhangi bir ögesi değildir. Zamir sigasında gelmiş bir harftir. İsim

²³³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 59; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 539.

²³⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 59; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 540.

²³⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 59; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 540.

²³⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 59; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 542.

²³⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 59-60; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 534-555.

değildir. Bazı âlimler isimdir ama î'rabta mahalli yoktur diyor. Bazı Araplar zamir-i faslı mübteda ve sonrasını da haber kılar.²³⁸

Cümleden önce zamiri şan(هو) ve zamiri kıssa(هي) diye isimlendirilen ve kendisinden sonra gelen cümle ile açıklanan bir gaib zamiri takaddüm eder. Bu zamir amillerinin gerektirdiği şekilde munfasıl ve gizli veya açık muttasıl olur. Dikkat çekmek için gelir.

هو زيد قائم - كان زيد قائم - إنه زيد قائم

Zamiri şan ve kıssanın mansubken hafz edilmesi zayıftır. Ancak ile hafz edilmesi müstesna. hafifletilip kaldığında hazfilâzımdır.²³⁹

2.2.3.10.2.İsm-i İşaret

Esmâ-i işaret, kendisine işaret edilen şey için konulan isimdir. İsmi işaretten sonra lam-ı tarifli isme müşarun ileyh denir. İsmi işaretler ihtiyaç ilel gayr vafında mebnî asıldan biri olan harfe benzediği için mebnîdir. Harfler mebnî asıldır. Başka bir kelimeye muhtaç olduğu için işaret isimleri mebnîdir. İsmi işaret olan ذَا müfred müzekkerdir. ذَا'nın tesniyesi ذَان ve ذَيْن'dir. Müennesi içinde ذَا ve ذَيْن kullanılır. ذَا ve ذَيْن durulunca cezm okunacaksa ذِه şeklinde kesra olur. Müsennaları تَان ve تَيْن'dir. Müsennalarının da mebnî olduğu söyleniyor. ذَا ve تَان'ın cemi'si med ile veya kasr ile olsun أُولَاء şeklinde. İşaret isimlerinin başına tenbih harfi هَا bitişir. هَذَا gibi. İşaret isimlerin sonuna ise muhâtab harfi bitişir. ذَاكَ gibi. Böylece kendisine hitap harfi bitişen ismi işaretler beş içinde beştir. Yani yirmi beştir. Bunlar ذَاكَ'den ذَانْكَ'ye kadar ذَانْكَ'den ذَانْكَ'ye kadardır. ذَاكَ için uzak için ذَاكَ de ortauzaklık için kullanıldığı söyleniyor. ذَانْكَ ve تَانْكَ kelimeleri ذَاكَ gibi uzak içindir. Ancak, هُنَا sadece mekan içindir. Benzetme yoluyla mecaz olarak kullanılırlar.

Müellifimiz, ismi işaretlerin yakın veya uzak bir şeyi göstermek için kullanılan isimler olduğunu, ismi işaretlerin müfred ve cemi' olanları mebnî kabul edilirken, tesniye olanların ise ihtilafı olduğunu. Mebnî olarak kabul edenlerin olduğu gibi mu'reb kabul ederek tesniye gibi i'rab aldığını söyleyenlerin olduğunu ifade eder ve²⁴⁰ eserinde ref, nasb ve cer her üç durumda هَذَا'yi elif ile kullananlara atıfta bulunarak şu âyeti istişâd eder.

قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثُلَى

Şöyle dediler: “Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar.”²⁴¹

Âyette geçen إِنَّ, kural gereği ismini nasb haberini ref etmelidir. Ancak tesniye ismi işaretini mebnî kabul edenler إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٍ şeklinde okuyarak mahallen mansub kabul

²³⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 60-61; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 555-561.

²³⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 61; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 561-566.

²⁴⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 61-62; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 566-574.

²⁴¹ Tâhâ: 20/63.

ederler. Müellifimiz de bu âyeti, mansub durumdayken هَذَانِ şeklinde geldiğine istişâd getirmiştir. Burada إِنَّ harfî müşebbehe bi'l fiil, هَذَانِ onun ismi olduğu halde nasb halinde elif ile gelmiştir. لَسَاجِرَانِ ise haberidir.

Diğer bir grup âlim ise aynı kıraate göre إِنَّ harfî müşebbehe bi'l fiil değil de نَعَمْ anlamındadır. هَذَانِ mübteda, لَسَاجِرَانِ de onun haberidir ve هَذَانِ nasb durumunda değil deref durumunda olduğu için elif ile gelmiştir, görüşünü savunurlar.²⁴²

2.2.3.10.3. İsm-i Mevsul

İsmi mevsul, tam biz cüz olamayan ancak bir sıla veya âid ile tamam olan isimdir. Sıla, haberi cümledir. Âid de ismi mevsule râcî' olan zamirdir. Elif lam'ın sılası ismi fâil ve ismi mef'ûldur. İsmi fâil ve ismi mef'ûlün başındaki ال takısı الذي ve التي anlamındadır.

İsmi Mevsuller: بالالف و الباء: الذي, والتي, والذان, واللتان, بالألف و الياء: الذي, والتي, والذين, واللاتي.

الذي: Müfred müzekker için

التي: Müfred müennes için

الذان: Tesniye müzekker için

اللتان: Tesniye müennes için

الأولى: Cemi' müzekker ve müennes için daha çok müzekker için

الذين: Cemi' müzekker için

اللائي: Cemi' müzekker ve müennes için daha çok müennes için

اللاتي: Cemi' müennes

مَنْ: Akıl sahibi olanlar için

مَا: Akılsız varlıklar için

أَيُّ: Müzekker ve Müennes için hükmeder.

Sadece Tâî kabilesi ذُو'yu ismi mevsul olarak kullanmış. ما ve مَنْ'den sonra gelen ذَا'ler ismi mevsuldur. ماذا demektir. الذي : ماذا.²⁴³

İsm-i Mevsulde Âid Zamirinin Hazfî

İsmi mevsul, anlamı kapalı olduğundan her zaman onu açıklayan bir sıla cümlesine ihtiyacı vardır ve genelde bu sıla cümlesini de ismi mevsule bağlayan bir âid zamiri vardır. Bu zamir, bazen mahattab veya mütekellim zamiri olabilir.

Sıla cümlesi; isim cümlesi, fiil cümlesi veya şibih cümle şeklinde gelebilir ve sıla cümlesinde bulunan âid zamiri belli şartlarda hazfedilebilir.

²⁴² Dervîş, VI, s. 207; Şeyh Mustafa Galâyyînî, Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye, Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, trs. I, s. 129; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 61; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 568.

²⁴³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 62; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 575-587.

1. Merfu durumdayken zamir mübteda, haberi müfred olduğunda,
2. Zamir mansub muttasıl olarak müteaddî bir fiilin mef'ûlun bihi olduğunda,
3. Zamir hal veya istikbal manasına gelen ismi fâil, ismi mef'ûl gibi müştak bir ismin muzâfun ileyhi olduğunda.²⁴⁴

Molla Halîl sıla cümlesi hakkında yukarıdaki açıklamayı yaptıktan sonra aşağıdaki âyetleri istişâd eder.

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا
*Sihirbazlar şöyle dediler: "Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin."*²⁴⁵

Müellif yukarıdaki âyetlerden birincisini âid zamirinin mecrur durumdayken hazfedilmesine örnek olarak vermiştir. Âyette geçen قَاضٍ hal ve istikbal manasına gelen ismi fâildir. Onun muzâfun ileyhi olan ve مَا ismi mevsulüne dönen âid zamiri mahzuftur. Âyetin takdirî قَاضِيهِ مَا أَنْتَ قَاضٍ şeklinde²⁴⁶

وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ
*O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır. O, hüküm ve hikmet sahibidir. Hakkıyla bilendir.*²⁴⁷

İkinci âyette ise الذي isti'nafiye cümlesi olup i'rabda mahalli yoktur. (إله) 'a mutaallıktır. Birinci mahzûf mübteda olan هو 'nin haberidir. Görüldüğü gibi الذي ismi mevsulüne dönen âid zamiri mahzûf mübteda olan هو 'dir. Müellifimizin zikrettiği hazf şartlarını taşıdığı için hazfolmuştur.²⁴⁸

2.2.3.10.4. Ellezî ile Haber Vermek

الذي ile haber vermek istendiğinde الذي cümlesinin başına getirilir. Kendinden haber verilenin (mehberun anı) yerine الذي ye râcî' olan bir zamir konulup muhberun anı haber olarak tehir edilir.

الذي başa gelmesi, الذي ye dönen zamir, muhberun anı haber olarak tehir etmektir. Bu üç şart ismi fâil ve ismi mef'ûlde de sözkonusudur.

الذي ضربته زيداً ile haber vermek istendiğinde زيداً cümlesindeki söylenir. İsmi fâil ve ismi mef'ûlun binasının sahih olması için sadece fiil cümlesindeki takısı böyledir. Yani ال ile haber verilir. Fiil cümlesindeki bir kelimeden ال ile haber

²⁴⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 62-63; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 575-589.

²⁴⁵ Tâhâ: 20/72.

²⁴⁶ Dervîş, VI, s. 221; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 63; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 589.

²⁴⁷ Zuhurf: 43/84.

²⁴⁸ Dervîş, XI, s. 112; el-İbrahim, s. 490.

verilebilir. Yalnız isim cümlesindeki bir kelimedeki ال ile haber verilmez. Çünkü ال ismi fâil ve ismi mef'ûlun önünde olduğu zaman ismi mevsuldür. İsmi fâil malum fiilden ismi mef'ûlmeçhûl fiilden alınarak müştakdır. Dolayısıyla isim cümlesinde bu durum mümkün olmaz. İsmi fâili malume ismi mef'ûlu meçhûle dönüştürmek gerekiyor ancak isim cümlesinde fiil yoktur. Yani fiil cümlesi değildir.

Eğer الذي ile haber verme şartlarından biri olmadığı zaman الذي ile haber verme özürlendiği için zamiri şanda, mevsufta, sıfatta, amil olan mastarda, halde الذي'den başka bir kelimeye râci' olan zamirde ve bu الذي den başka bir zamire râci' olan zamiri bulunduran isimde الذي ile haber vermek mümtendir (câiz değildir).²⁴⁹

İsmi Mevsullerden Olan Mâ Lafzî Hangi Anamlarda Kullanılır?

İsim olan ما ya ismi mevsuldür, ya istifhamiyyedir, ya şartıyyedir, ya mevsufiyyedir ya şey manasında tammedir ya da sıfattır.

من de ما gibidir. Sadece tamme ve sıfat olarak kullanılamaz. أيّ وَايَّةٌ gibidir. Bu iki isim muğrebdir. Ancak sılasının başı hazf edildiğinde أيّ وَايَّةٌ mebnî olur.²⁵⁰

Molla Halîl أيّ وَايَّةٌ nun mebnî oluşuna aşağıdaki âyeti istişhâd eder.

ثُمَّ لَنُنَزِّلَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ إِيَّاهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا
Sonra, her topluluktan, Rahman'a karşı kim başkaldırmışsa onları mutlaka ortaya çıkaracağız.²⁵¹

Müellifin istişhâd getirdiği bu âyette أيّ ismi mevsulu ile başlayan cümlede sılanın başının hazf edilmesinden dolayı أيّ nun mebnî gelmesidir. أيّ'nin mahallinde mef'ûlün bihtir. Ancak damme üzere mebnîdir. Mebnî olmasının sebebi isim cümlesinden oluşan sılanın mübtedasının hazf edilmesidir. Bu âyette أَشَدُّ mahzûf bir هو zamirinden oluşan mübtedanın haberidir.²⁵²

Bu açıklamadan sonra müellif ماذا cümlesini örnek vererek ماذا'nın durumunu açıklar.

ماذا cümlesinde iki vecih vardır. İki vecihten biri الذي'dir. Bunun cevabında olan lafız merfudur. Diğer vecih أيّ شيء'dir. Bunun cevabı mansub'tur.²⁵³

²⁴⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 63; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 593-598.

²⁵⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 64; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 598-609.

²⁵¹ Meryem: 19/69.

²⁵² Dervîş, VI, s. 132; el-İbrahim, s. 310; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 64; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 605-607.

²⁵³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 64; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 608-609.

2.2.3.10.5. Esmâ-i Ef'âl

Emir veya mazî fiil manasında olan mebnî isimlerdir. رُوِيَ هِيَهَات - - Fiil isimlerinin çoğu emirmanasındadır.

فَجَارِ manasında olan نَزَالٍ gibi sülâsiden emri hazır manasında olan فَعَالٍ kıyasidir. فَجَارِ gibi marife mastar, فَسَاقٍ gibi sıfat olan mastar, adil ve vezin cihetinden emir manasında olan فَعَالٍ ye benzediği için mebnîdir.

Müennes kişilere âlem olan فَعَالٍ veznindeki lafızlar (قَطَامٍ gibi) Ehli Hicaza göre mebnîdir. Benî Tamîm'e göre de muğrebdir. Ancak sonunda râ harfinin olması hariç. Râ harfi dile ağır geldiği için Benî Temîm mebnî kabul etmiştir.²⁵⁴

2.2.3.10.6. Esvat

Kendisiyle ses hikâye edilen veya kendisiyle hayvanlara seslenilen her lafızdır. غَاقٍ ve خُغٍ gibi kelimelerdir vemebnîdirler.

Burada seslerden maksat mastar veya fiil ismi olmayan ve mekulul kavil olarak nakledilmeyen nasılsa öylece kalan seslerdir. Dolayısıyla bu açıdan vazi ile bir manaya delalet etmediklerinden isim değildirler. İsim bölümünde zikredilmeleri, isim yerine kullanılmaları ve onların hükümlerine tabi kılınmalarındandır. Terkibe sokulmamış isimlerin yerine geçtiklerinden ötürü mebnî kılınmışlardır.²⁵⁵

2.2.3.10.7. Mürekkeb Lafızlar

Aralarında bağ olmayan iki kelimedenden meydana gelen her isimdir. Binası şu şekildedir. Eğer ikinci lafız harf manası içerirse عَشْرَ وَخَمْسَةَ عَشْرَ bu sayıların kardeşleri yani 11-19 arası harf manasında olansayılar اثْنَيْ عَشَرَ hariç kelimesi عَشْرَ ile kullanıldığında tahfiflik için nun hâzî edilir ve murebe dönüşür. Eğer ikinci cüz harf manasını içermese ikinci cüz بَعْلِكَ gibi î'rablanır. Birinci kelime en fasih kullanılışa göre fetha üzerine mebnî kılınır. İkinci kelime gayrı munsarîf olarak î'rab alır.²⁵⁶

2.2.3.10.8. Kinaye

Kinaye, sözlük ve ıstılah bakımından herhangi bir maksatla muayyen bir şeyi kendisine delaletle açık olmayan bir lafızla tabir etmektir. Bahsedilen maksat dinleyenlere anlatılan şeyi mübhem bırakmaktır. Mesela زَيْد kast edilerek جَانِي فلان denilir. Buradaki

²⁵⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 64-65; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 612-633.

²⁵⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 65-66; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 633-637.

²⁵⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 66; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 638-645.

kinayeden maksat kinaye olarak kullanılan lafızlardır. Mastar manası değildir. Yani kinaye zikredilmemiş (mastar zikredilmiş) fakat ismi mef'ûl manası murat edilmiştir.²⁵⁷

وَكَمْ adetten kinayedir. كم istifhamiyye ve haberiiyedir. Soru edatı olarak kullanılan كم istifhamiyye harf manasında olduğu için mebnîdir. كم haberiiyeye olarak kullanılan كم çokluk nice manasındadır. Oda soru için kullanılan كم'e hamlen mebnîdir.

ise ك teşbih edatı yani harfi cer, ذا ise ismi işarettir. Beraber tek kelime olarak kullanılmış. Aslı üzere mebnîdir. كذا, كم manasındadır. İkisi de adet için kullanılır. Ancak كذا bazen adedin dışında da kullanılabilir. وَكِيتَ sözden kinayedir. كَيْتَ وَكِيتَ Her ikisi de fetha üzerine mebnîdir. كَائِنَ de nice manasındamebnî kinayelerdendir. Kemi istifhamiyyenin mümeyyizi müfred ve mansubtur. Kemi haberiiyenin mümeyyizi hem müfred hem mecrur hem de cemi' mecrur olabiliyor.²⁵⁸ Kemi istifhamiyye ve haberiiyenin mümeyyizinin başına dâhil olur.²⁵⁹ Kasas suresi 58. âyette olduğu gibi;

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِينُهُمْ لَمْ تَسْكُنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ

*Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını heâk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk, biz.*²⁶⁰

كم lerin cümlelerin başında gelme özelliği vardır. Kemi istifhamiyye ve kemi haberiiyeden her biri merfu, mansub, mecrur olarak vakî olur. Kendisinden sonra kendisine râci' olan zamirde amel etmesi sebebiyle kendisinde amel etmekten yüz çevirmemiş bir fiil olan her kemi istifhamiyye ve kemi haberiiye fiilin gerektirdiği duruma göre mamul olarak mansub olur.

كَمْ يَوْمًا ضَرَبْتُ كَمْ ضَرْبَةً ضَرَبْتُ

bir mef'ûle müteaddîdir. Bundan dolayı كم cümledeki konumuna göre mef'ûl oluyor.

Kendisinden sonra harfi cer veya muzâf olan her 'كم' mecrurdur.

غلام كم رجلاً ضَرَبْتُ بكم رجلٍ مررت

Kemi istifhamiyye ve kemi haberiiyeden sonra kendisine râci' olan zamirde amel etmekle kendisine amel etmekten ıraz etmemiş bir fiil bulunmazsa veya kendisinden önce harfi cer veya muzâf bulunmazsa bu kemler merfudur. Öyle merfu ki mübtada olan merfudur. Eğer mümeyyizleri zarf değilse mübtada olarak merfudur. Eğer mümeyyiz zarf olursa haber olarak merfudur.

كم يَوْمًا سَفَرُكَ كم رجلاً إِخْوَنُكَ

²⁵⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 66; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 645-646.

²⁵⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 66-67; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 646-648.

²⁵⁹ es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 649.

²⁶⁰ Kasas: 28/58.

كم عمّة لك يا جرير و (Mansub, mecrur, merfu olabilir.) Soruveişaret isimleri yine كم gibidir. (Senin nice eli bükülmüş halaların ve teyzelerin var ki Ya Cerir benim on aylık gebe develerimi sağdı.) gibi örneklerde üç vecih câizdir. Bu örnekten kasıt, herhangi bir yerde mana itibariyle كم'i hem istifhamiyye hem haberiyye yapmak mümkün ise ve mümeyyizinde hem mahzuf hem mezkûr olma imkânı varsa كم'de üç vecih câizdir. Bu üç vecih derken merfu, mansub, mecrur olması.

Bazen kem'in mümeyyizi كم ضربت وكم مالك gibilerde hazf edilebilir. Hazf edilen mümeyyize delalet eden bir karinenin bulunduğu her yerde كم'in mümeyyizi hazf edilebilir. كم درهما مالك وكم ضربة²⁶¹ demek isteniyor.

2.2.3.10.9. Zarflar

de 'لا غير, ليس غير, حسب' gibi izafetten kesilen zarflar mebnî olan zarflardandır. izafetten kesilen zarfların yerine getirilmiştir. Yani izafetten kesilmiş zarfların muamelesine tabi tutulur. Bukelimeler zarf olmadığı halde izafetten kesilen zarflar gibi muzâfın ileyhleri hazf edilmiştir ve damme üzerine mebnî kılınmışlardır. حيث 'da bunlardandır. çoğu kullanımda sadece cümleye muzâf olur. Hakikatte cümledeki mastara muzâftır. İster isim cümlesi olsun ister fiil cümlesi olsun kendisinden sonra mutlaka bir cümle gelir.

إذا gelecek anlamı içeren mebnî zarflardandır. Şart manası vardır. Bundan dolayı إذا'den sonra fiil tercih edilmiştir. Bazen إذا mufacee için olur. O zaman kendisinden sonra bir mübteda lâzım gelir. إذا, genel olarak şart anlamı içermekle birlikte nadiren sadece zarf anlamı taşıdığı da vardır. Ancak çoğunlukla şart anlamı taşıdığı için ondan sonra fiilin gelmesi tercih edilir. Bu durumda إذا kendisinden sonraki fiil cümlesine izafe olur.²⁶²

Müellif bu açıklamayı yaptıktan sonra şu âyeti istişhâd getirir.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ

(Ortalığı) бүрүдүгү zaman geceye andolsun.²⁶³

Molla Halîl'in açıklamasına şahid getirdiği bu âyette وَاللَّيْلِ cer mecrur olup mahzuf bir kasem fiiline mutaallıktır. إذا ise zaman zarfı ve kendinden sonraki cümlelerin muzâfidir. يَغْشَىٰ ise إذا'nın mahellen mecrur muzâfun ileyhidir. Âyetin takdirِ إِذَا يَغْشَىٰ كَانْنَا إِذَا şeklinde²⁶⁴.

Müellifin de istişhâd ettiği bu âyette olduğu üzere إذا, bazen şart manası ifade etmeksizin zaman zarfı olabilmektedir.

إِذْ de mebnî olan mazî zarflardandır. إِذْ'den sonra da cümle gelir. إِذْ de حيث gibi cümleye muzâftır ve cümleye muzâf olan şeyde hakikatte cümlelerin içermiş olduğu mastara muzâftır.

²⁶¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 67; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 650-655; el-Câmî, 397-406.

²⁶² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 67-68; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 655-667.

²⁶³ Leyl: 92/1.

²⁶⁴ Dervîş, X, s. 501-502; el-İbrahim, s. 595; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 68; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 667.

Mahzuf bir mastara muzâf gibidir. İki harf olmakla harfe benzediği için mebnidir. اذ:- dığı zaman,, -eceği zaman, -ince, iken manalarına gelir.

مهما: Molla Halîl'in ele aldığı zarflardan biri de مهما'dır. مهما şart ve zaman ismidir ve mürekkep değildir. Yani ما ve مه şartiyyeden olmayıp yalın haldedir. مهما müteaddî şart fiilinin başında geldiğinde mahallen merfu mübteda olur. Mef'ûl almamış geçişli bir şart fiilinin başında geldiğinde ise mahallen mansub mef'ûlun bih'dir. مهما da iki muzâriyi cezm eden şart isimlerindendir. مهما bazen zaman anlamı olmaksızın şart manasını içermekle birlikte akılsız nesneler için de kullanılır.²⁶⁵

Molla Halîl, bu açıklamasına şu âyeti şahid getirir.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ

*Dediler ki: "Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."*²⁶⁶

Müellifin istişhâd ettiği bu âyetteki مهما zaman anlamı olmaksızın şart edatı olarak gayri akıllar için kullanılmasına şahid getirilmiştir. Burada مهما cezmedici şart edatı olup ref mahallinde mübtedadır. تَأْتِنَا ise illet harfinin hazfî ile meczum muzâri fiildir. Şartın cevabı olan isim cümlesi (فَمَا نَحْنُ لَكَ) de cezm şartın cevabıdır ve مِنْ آيَةٍ de مهما yı beyan eden gayri akil nesnedir. Bu örnek de bize, مهما'nın zaman anlamı olmaksızın şart olarak gayri akıllar için kullanıldığına delildir.²⁶⁷

أَيْنَ: Molla Halîl'in ele aldığı diğer bir zarf ise أَيْنَ'dir. أَيْنَ mekan için şart ve istifham olarak gelen bir edattır. أَيْنَ ise أَيْنَ ile aynı manada olup lafzen veya takdiren gelir ve متى, أَيْنَ ve كيف manalarını içerir.²⁶⁸

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ □ فَاتُّوا حَرْثَكُمْ أُنَىٰ شَيْئِكُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَانْقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

*Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah'a karşı gelmekten sakının ve her hâlde onun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele.*²⁶⁹

Müellifimizin şahit olarak getirdiği bu âyette أَيْنَ, أُنَىٰ manasında mekân zarfı olarak gelmiş ve şart manası taşımaktadır.

أَيْنَ: Molla Halîl bu zarfı şöyle açıklar. "sadece müstakbel için yüceltme, önemseme gibi durumlarda istifham olarak kullanılır. متى ile benzer manada kullanılır, aralarındaki fark ise أَيْنَ sadece müstakbel ve yüceltme anlamında kullanılırken, متى mazî için de kullanılır ve sadece "müstakbel" ve "yüceltme"ye has değildir."²⁷⁰

²⁶⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 678-679.

²⁶⁶ A'râf: 7/132.

²⁶⁷ Dervîş, III, s. 435, el-İbrahim, s. 166; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 678-679.

²⁶⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 680.

²⁶⁹ Bakara: 2/223.

²⁷⁰ Dervîş, I, s. 332; el-İbrahim, s. 35; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 681.

“Hesap, mükâfat ve ceza günü ne zaman?” diye sorarlar.²⁷¹

Müellifimizin yukarıda zikrettiği konuya istişhâd getirdiği bu âyette أَيَّان istifham edatı olarak müstakbeli, yani kıyamet gününü soran zarf edatıdır. Zira kıyamet günü gelecekte vuku bulacak bir olaydır. Müellif de böyle bir durumda bu edatın kullanıldığına bu âyetşâhit getirerek işaret etmiştir.²⁷²

كَيْفَ: Bir şeyin halini veya sıfatını sormak için kullanılan istifham edatıdır.²⁷³

كَيْفَ cümledeki konumuna göre bazen haber, bazen hal, bazen de mef’ûlü mutlak olarak gelebilir. Molla Halîl, كَيْفَ nin cümle içinde mef’ûlü mutlak olarak gelmesine şu âyeti istişhâd getirir:²⁷⁴

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ط²⁷⁵

Rabbinin, fil sahiplerine (bir fille desteklenmiş orduya) ne yaptığını görmedin mi?²⁷⁶

Müellifin şâhit getirdiği bu âyette كَيْفَ istifham edatı ve mef’ûlü mutlak olup aslında كَيْفَ cümlesinde mahzuf olan فَعَلَ kelimesinin sıfatıdır.²⁷⁷

مُذُّ وَمُنْذُ evveli müddet manasında olup onu müfred marife bir lafız takip eden mebnî zarflardandır. Cemi’ müddet manasındadır. Cemi’ müddet manasında olduğunda مُذُّ وَمُنْذُ yu beyan edilmesi adet ile kast edilen zaman zikredilir. مُذُّ وَمُنْذُ ‘den sonra bazen mastar, fiil, أَنْ ve وَكَذَا vakî olur. Kendisinden sonra mastar, fiil, أَنْ geldiği zaaman muzâf olan bir zaman lafzî takdir edilir. مُذُّ وَمُنْذُ mübtedadır ve haberi de sonrasında gelen lafızdır. Ancak bu İmam Zeccâcın muhâlif olduğubir durumdur.

وَلَدْنُ, وَلَدْنِ, وَلَدْنِ, وَلَدْنِ şeklinde de kullanılır. وَلَدْنُ mebnî zarflardandır.

عِنْدُ yanında, huzurunda, katında, nezdinde, tarafında anlamlarındadır. Müfred veya cümleye muzâftırlar.

فَطُّ menfîmazî içindir. Mazî manalı fiillere mahsus zaman zarfıdır. Damme üzere mebnîdir. Asla, hiç, katiyen, kesinlikle, ebediyen gibi anlamlara gelir.

عَوْضُ da mebnî zarflardandır. Menfî müstakbel zaman içindir. Olumsuz cümlede ebediyen manasında kullanılan bir zarftır. Umumîyetle zam üzere mebnîdir.²⁷⁸

أَمْسُ dün anlamında kesra üzere mebnî zaman zarfıdır.²⁷⁹

الْآن şimdi şu an anlamında mebnî zaman zarfıdır.²⁸⁰

²⁷¹ Zâriyât: 51/12.

²⁷² Dervîş, IX, s. 304; el-İbrahim, s. 521; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 682.

²⁷³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69.

²⁷⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 683.

²⁷⁵ Fil: 105/1.

²⁷⁶ Diyanet: 701.

²⁷⁷ Dervîş, X, s. 586; el-İbrahim, s. 601; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 69; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 683.

²⁷⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 70; es-Siirdî, el-Kâmûs, I, s. 685-696; el-Câmî, 416.

²⁷⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 70.

2.2.3.13. Müsenna (Tesniye)

Kendisiyle beraber kendi cinsinden bir benzerinde olduğunu göstermek için sonuna elif veya ma kabli meftûh ya ve kesralı nun bitişen isimdir. Eğer maksûr isim sülâsi olduğu halde ve onun elifi vâv'dan dönüşmüş ise tesniyesinde elif,vâv'a dönüştürülür. Eğer elif vâvdan değil deya'dan dönüşmüşse ve üç harften fazla ise tesniyesi ya ileilir. عصا - عصوان / رحا - رحيان

قراء - قرآن Elif-i memdûde olan ismin hemzesi aslî olursa tensiyede hemze sabit olur. Eğer hemze müenneslik için gelmişse hemze vâv'a kalb olunur.

Eğer hemze asıl olmazsa ve te'nis için olmazsa iki vecih câizdir. Bu iki vecih hemzenin sabit kalması veya vâv'a çevrilmesidir. حمراء - حمراوان

العلباء kelimesi القرطاس ile aynı vezinde gelmesi için gelmiştir. العلبان - العلباوان İki vecih de câizdir. Tesniye'nin nun'u izafetten dolayı hafz edilir.

Molla Halîl'in âyetistişhâd getirdiği diğer bir konu ise tesniye/müsenna konusudur. İsimden tesniye yapıldığı gibi fiilden de tesniye yapılır. Ancak bazen müfrede hitap edilirken de fiilin tekrarlandığını belirtmek için fiil tesniye veya cemi' şeklinde gösterilebilir. Molla Halîl buna şu âyeti istişhâd olarak getirmiştir.²⁸⁴

حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ

*Nihâyet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım." der. Hayır! Bu, sadece Onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.*²⁸⁵

Müellifin açıklamasına istişhâd getirdiği bu âyette normalde muhâtab bir kişidir. Ancak ارجعي fiilinin üç defa tekrarlandığını belirtmek için cemi' olarak kullanılmıştır.

Âyetin takdirی ارجع ارجع ارجع şeklindedir. Görüldüğü gibi sık sık görülmemekle birlikte böyle bir kullanım da vardır. Tesniye için kullanımına örnek vermek gerekirse القالقي fiilinin tesniye şeklinde القيا olarak gelmesi gösterilebilir. Müellif de böyle bir kullanımın olduğunu belirtmek için bu âyeti istişhâd etmiştir.²⁸⁶

²⁸⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 77-78; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 41-51; el-Câmî, 442.

²⁸⁵ Mü'minûn: 23/99-100.

²⁸⁶ Dervîş, VI, 545; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 78; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 52.

2.2.3.14. Cemi'

Müfredinin harfleriyle bir takım değişiklikler kast edilen fertlere delalet eden isimdir. En sahih görüşe göre تَمْرٌ وَ رَكْبٌ cemi' değildir. رَكْبٌ cins isimdir. رَكْبٌ ismulcemi' yani topluluk isimdir. Cemi' manası ifade edip de müfredi kapalı ta ile ayırt edilen kelimelere cins isim denir. فُلُكٌ kelimesinin müfredi decemi'si de aynıdır. Cemi'ler sahih ve mükesserdir. Sahih olan müzekker ve müennes içindir.

Cemi' Müzekker Sahih: Müfredinin sonuna kendisinden daha fazlasının beraberinde bulunduğunu göstermek için mâ kabli mazmum vâv veya mâ kablimeksûr ye ve meftuh nun bitişen isimdir. Eğer, müfredin sonu mâ kablimeksûr ي olursa ي hazf edilir. قاضون gibi aslı قاضيون idi.

Eğer müfredin sonu elifi maksûra olursa elif hazf edilir ve mâ kabli meftuh olarak kalır. مصطفىون - مُصْطَفَيْنٌ gibi

Cemi' müzekker sâlim ون ile çoğul yapılacaksa o lafız isim olursa şartı müfredinin akıllı âlem ve müzekker olmasıdır. Eğer cemi'si yapılacak lafız sıfat olursa birinci şartı akıllı müzekker olmasıdır. İkinci şart ise, eğer sıfatsa فعلاء - أَفْعُلٌ vezninde olan sıfatı müşebbehe şeklinde gelmemesidir. Üçüncü şart ise sıfatın فعلى - فعلان vezninde gelmemesidir. سكران - سكرى gibi.

Dördüncü şart, cemi' müzekker sâlim yapılacak lafız müennesle sıfatlıkta eşit olmamasıdır. صبور - جريح gibi kelimeler. Bu lafızlar ون ile cemi' yapılmaz. Sadece müennese ya da müzekkere mahsus olmadıklarından ikisinden birine ait cem şekliyle cem edilmeleri güzel düşmez. Bilakis müzekker ve müennsi aynı olan siga ile cem edilirler. صبرٌ - جرحى gibi

Beşinci şart, sıfat olan o lafzın ta-i te'nisle olmamasıdır. علامةٌ gibi. Çünkü ta-i te'nisle çoğulun bir araya gelmesini kerih görmüşlerdir. Cemi'nin nunu izafetten dolayı hazf edilir.²⁸⁷

Cemi' Müennes

Cemi' Müennes, sonuna ا ve ت bitişen lafızdır. Cemi' müennes sâlimin şartı; eğer müzekkeri olan bir sıfat olursa ve o sıfatın müfredi ون ile cemi'lenmesidir. Eğer müfredi müzekker olmazsa şart ta-i te'nisten mücerred olmaması gerekir. حائض kelimesi gibi. Bu kelime ات ile çoğul yapılmaz. Eğer sıfat değil de isim ise bir lafız hiçbir şart aranmadan ات ile cemi'lenebilir.²⁸⁸

²⁸⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 78-79; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 55-68.

²⁸⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 79-80; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 69-74.

2.2.3.15. Cemi'Teksir (Mükesser)

Cemi' Teksir: Müfredinin binası değişen cemi'dir. رجال ve أفراس gibi

Cemi' teksirler; cemi' killet ve cemi' kesret olmak üzere iki kısma ayrılır:

Cemi' Killet: Sayıları 3'ten 10'a kadar olan -10 hariç- varlıklara delalet eden cemi'lerdir. Dört vezni vardır: فَعْلَةٌ - أَفْعَالٌ - أَفْعَالٌ vecemi' sahihlerdir.

Cemi' Kesret: 3'ten sonsuza kadar olan varlıklara delalet eden cemi'lerdir. Birçok vezni vardır.²⁸⁹

2.2.3.16. Musağğar

Musağğar yani küçültme, harf arttırılarak yapılır. Harf arttırma فُعَيْلٌ, فُعَيْلٌ, فُعَيْلٌ kalıplarına konularak yapılır.²⁹⁰

2.2.3.17. Mensûb

Kelimenin sonuna, kelimeye âidiyetlik kazandıran şeddeli ya harfinin gelmesiyle yapılır. بغداد/بغدادی gibi. Müennes kelimeler nisbet ya'sı bittiğinde müenneslik tâ'sı düşürülür. مَكْمَكَة/مَكْمَكِي gibi. Alem isimler dışındaki kelimelerde tesniye ve cemî olarak da kullanılırlar. قَنْسِرِي/قَنْسِرِيْنِي gibi.²⁹¹

2.2.3.18. Esmâ-i Aded

Eşyanın fertlerinin adedi için vaz edilen isimdir. Esmâ-i adedin kökleri on iki kelimedir. واحد, واثان, وواحدة, واثان أو ثنتان, عشرة dan واحد, عشرة ye kadar ve yüz ile bindir. Şöyle denir: واحد, واثان, وواحدة, واثان أو ثنتان, عشرة. واحد عشر, واثنا عشر, وإحدى عشرة, واثنتا عشرة, وثلاث عشرة إلى تسع عشرة و ثلاثة عشر, وثلاثة إلى عشرة. أحد عشر, واثنا عشر, وإحدى عشرة, واثنتا عشرة, وثلاث عشرة إلى تسعة عشر

ثنتان kelimesindeki ت harfi kelimenin lamel fiilinden yani ي harfinden bedeldir. Kelimenin aslı ثنيان dir. ثنى الشيء sözünden alınmıştır. ثنتان'deki ت harfi ne kadar te'nis alameti olsa da ثنتان'deki ت harfine hamledilmiş. Yani te'nis alameti değildir. ثنتا عشرة her ne kadar te'nis için olsa da ثنتان'deki ت ye hamledilmiştir.

ثلاث عشرة de ikinci cüz'ün müennes getirilme sebebi, tek bir kelime gibi olan yerlerde aynı cinsten iki te'nis alametinin gelmesini önlemek için müzekkerde ikinci cüz'ün yani ثلاثة tezkiri vacip olunca müenneste de te'nisi vacip olmuştur. عشر lafzî münferitken tâ harfini

²⁸⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 80; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 75.

²⁹⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 86.

²⁹¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 89.

Mastar, mef'ûlun mutlak olursa amel fiile aittir. Eğer mef'ûlun mutlak olan mastar, fiilden bedel olursa yani fiilin yerine geçmiş olursa fiilin hazfî vacip olmuşsa iki vecih câizdir.³⁰⁰

2.2.3.20. İsm-i Fâil

İsm-i fâil, hudus (geçicilik) manasıyla hadesin kendisi ile kâim olduğu kişi için hadesten çıkarılan (türetilen) isimdir. Sülâsi mücerreden ism-i fâilin kalıbı فَاعِلٌ vezni üzerinedir. Sülâsi dışındakiler mazmum mim ve sondan bir öncesinin kesrasıyla muzâri sigası üzerinedir.

زَيْدٌ مُّعْطِيٌّ - مُنْخَرَجٌ gibi. İsm-i fâil; hal manasına delalet etmesi, gelecek zaman- muzâriye- delalet etmesi, ism-i fâil ile muttasıf olan varlığa delalet etmesi veya istifham veya nefiye itimat etmesi şartıyla fiili gibi amel eder. İmam Kisaî'ye muhâlif olarak, ism-i fâilmazî için olursa izafetle vâcip olur. İmam Kisaî burada izafet vâcip değil câizdir diyor. İzâfet, izâfet-i lafzî'dir diyor. Kisaî'ye göre ister mazîye, ister hâl'e, ister istikbâle delalet etsin fark etmez ism-i fâil amel eder. Eğer ism-i fâilmazîye delalet ettiğinde başka bir mâmul varsa o zaman gizli bir fiilin mâmulüdür. زَيْدٌ مُّعْطِيٌّ عمرو درهماً

Eğer ism-i fâilin başına ال gelirse bütün zamanlar müsâvidir. İsm-i fâilden mübâlağa için vaz edilen isimler ضَرَّابٌ, ضَرْوَبٌ, مِضْرَابٌ, عَلِيمٌ ism-i fâil gibidir. Yani ism-i fâille aynı şartları taşırlar. Bunların tesniye ve cemi'si de ism-i fâil gibidir. İsm-i fâilin amel etmesiyle ve marife olmasıyla beraber hafiflik için tesniye ve cemi'sinde nununun hazfîcâizdir.

زَيْدٌ مُّعْطِيٌّ غَلَامَةٌ درهماً gibi kelimesini الصلاة nasb okuyanlar için.³⁰¹

2.2.3.21. İsm-i mef'ûl

İsm-i mef'ûl, işin kendisi üzerine vakî olduğu kimse için mastardan türetilen isimdir. Sülâsi mücerreden ism-i mef'ûlun sigası مَفْعُولٌ vezni üzerinedir. مَضْرُوبٌ gibi. Sülâsinin dışında sondan bir önceki harfin fethasıyla ism-i fâilin kalıbı üzerinedir. مَكْرَمٌ gibi. İsm-i mef'ûlun amel etmede ve amel etme şartlarındaki durumu ism-i fâilin durumu gibidir. زَيْدٌ مُّعْطِيٌّ غَلَامَةٌ درهماً gibi.³⁰²

³⁰⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 94-97; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 184-204.

³⁰¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 97; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 205-214.

³⁰² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 98; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 214-216.

2.2.3.22. Sıfatı Müşebbehe

Subût (süreklilik) manasına olarak kendisi ile hadesin kâim olduğu kişi için lafız fiilden türetilen isimdir. Sıfatı müşebbehenin sigası, ism-i fâilin Araplardan işitildiği gibi olan sigasından farklıdır. حَسَنٌ - صَعْبٌ - شَدِيدٌ

Sıfatı müşebbehe mutlak olarak-zaman şartıyla kayıtlı olmaksızın-fiilin ameli gibi amel eder. Meselelerinin taksimine gelince sıfatı müşebbehe ya lââm-ı tarif iledir ya da lam-ı tariftten mücerreddir. Mamûlü ise muzâf veya lââm-ı tarifli veya muzâf veya lam-ı tariftten mücerred olmasıdır. Bu taksimattan hâsıl olan altı şekildedir. Mamûlü, bu altı kısmın her birinde merfu, mansub ve mecrurdur. Böylece bu kısımlar onsekize çıkar. Sıfatı müşebbehenin mamûlünün merfu olması fâilliyyet üzerinedir. Mansub olması marifede mef'ûle benzemesinden dolayıdır ve nekrada da temyiz olmak üzere mansubtur. Mecrur olması izafet üzeredir. Bunlar üç î'rabla olduğunda tafsili حَسَنٌ وَجْهٌ şeklindedir. حَسَنٌ وَجْهٌ، حَسَنٌ وَجْهٌ، حَسَنٌ وَجْهٌ

Bu kısımlardan ikisi حَسَنٌ وَجْهٌ، حَسَنٌ وَجْهٌ mümtenidir-câiz değildir. حَسَنٌ وَجْهٌ da mevsûfa râci' bir zamire muzâf olmuş ve bu durumda ihtilaf vardır. Basralıların hepsi kabih görmekle şiir zaruretinde câizdir diyorlar. Kufeliler ise nesirde dahi kabih görmeden cevaz vermişlerdir. Geriye kalan onbeş kısımdan kendisinde bir zamir bulunan ahsendir. Kendisinde iki zamir olan ise güzeldir. Bu bahsedilen kısım iki tanedir. İki zamirden biri sıfattadır diğeri mamuldedir. Mamulün nasbı ile حَسَنٌ وَجْهٌ dir. Kendisinde hiç zamir olmayan ise kabihtir. Bunlar dört tanedir. Mamul hepsinde merfudur حَسَنٌ وَجْهٌ، حَسَنٌ وَجْهٌ، حَسَنٌ وَجْهٌ، حَسَنٌ وَجْهٌ kabihtir, çünkü kendisi mevsufa irtibatlayacak lafzî bir zamirden mahrumdur. Sıfatı müşebbehe ile mamûlü ref ettiğinde sıfatı müşebbehenin tahtında zamir yoktur. Çünkü sıfatı müşebbehe fiil gibidir. Eğer sıfatı müşebbehe mamulünü ref etmezse nasb ya da cer ederse o sıfatı müşebbehenin tahtında mevsufa râci' olan zamir vardır. Mevsufun durumuna göre müennes- tesniye- cemi' yapılır. Lâzım fiillerin ism-i fâil ve ism-i mef'ûlü zikredilen yerlerde (onsekiz kısımda) sıfat-ı müşebbehe gibidir.³⁰³

2.2.3.23. İsm-i Tafdil

İsm-i tafdil, gayrısına ziyadelikle beraber mevsuf için fiilden türetilen isimdir. Kalıbı أَفْعُلٌdür. İsm-i tafdilin bina kılınması mümkün olması için şartı لَوْنٌ ve عَيْبٌ olmayan sülasi mücerreddin bina kılınmış olmasıdır. Çünkü لَوْنٌ ve عَيْبٌ dan olan أَفْعُلٌ kalıbı gayrısı (ism-i tafdil dışındaki) içindir. Eğer sülasi mücerredin gayrısı kast edilirse ism-i tafdil yapılacak

³⁰³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 98-99; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 216-224.

kelimeye أَشَدُّ ve benzerleri bitiştirilir. هو أَشَدُّ مِنْهُ استخراجاً gibi. İsm-i tafdil yapılması gereken kelime temyiz olarak gelir. İsm-i tafdilde kural, fâilde ziyadelik elde etmek içindir. Bazen de mef'ûl için gelmiştir. أَعَدُّ daha mazur, أَلْوَمُ daha kınanmış, أَشْهَرُ daha meşhur, أَشْغَلُ daha meşgul gibi mef'ûllük manası vardır. İsm-i tafdil; muzâf, مِنْ ile veya ال takısı ile marife olarak üç vecihten biri ile kullanılır. Üç vecihten ikisini beraber kullanmak câiz değildir. زَيْدُ الْأَفْضَلُ مِنْ gibi زَيْدُ الْأَفْضَلُ gibi kullanmak da câiz değildir, ancak mufaddelun aleyh olarak bilirse müstesnadır. İsm-i tafdil muzâf kılındığında kendisi için iki mana vardır. Bu iki manadan birincisi; muzâfun ileyhinden üstün olduğunun kast edilmesidir. Şartı ise ismi tafdilin mevsûfunun muzâfun ileyhin kapsadığı gruptan olmasıdır. يَوْسُفُ أَحْسَنُ زَيْدُ أَفْضَلُ النَّاسِ gibi. يَوْسُفُ أَحْسَنُ زَيْدُ أَفْضَلُ النَّاسِ cümlesi birinci şarta göre câiz olmaz. إخوة kelimesi يوسف 'a râci' olan zamire muzâf olmakla يوسف kardeşlerinin içerisinde çıktığı için câiz değildir. Bu iki manadan ikincisi; mutlak bir üstünlük kastedilmesidir. Bu durumda ism-i tafdil açıklama için muzâf yapılır. O zaman يَوْسُفُ أَحْسَنُ إخْوَتِهِ câiz olur. Birinci manada –yani mevsûfun, muzâfun ileyhten üstünlüğü kastedildiğinde ism-i tafdilin müfred olması ve mevsûfuna mutabakat etmesi câizdir. Ancak ikinci manada ve ال takısı ile marife olan ism-i tafdilde mutabakat gerekir. İsm-i tafdil sadece müfred- müzekkerdir. İsm-i tafdil, ismi zahirde amel etmez yani onu fâil olarak alamaz. Ancak ism-i tafdil, manada şey'i evvele –birinci lafza- ve gayrısına itibarla mufaddal olan bir müsebbeb için sıfat olduğu halde lafızda başka bir şey için sıfat, haber, hal ve menfî olduğu zaman açık bir isimde amel edebîlir. مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُلُّ مِنْهُ فِي عَيْنٍ . Nefy dâhil olmadan ve dahil olduktan sonra da mufaddaldır. Nefy dâhil olunca رَجُلٌ e itibarla mufaddal yani رَجُلٌ üstün. Nefy dâhil olmadan önce زَيْدٌ e itibarla mufaddal yani üstün. Araplar أَحْسَنُ kelimesini ref etmiş olsalardı ile mamulu arasını ecnebi bir kelime ile fasl ederlerdi. Bu ecnebi kelime الكل dür. Bu ise câiz değildir. أَحْسَنُ فِي عَيْنٍ . مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُلُّ مِنْهُ فِي عَيْنٍ şeklinde de denilebilir. Eğer لَفْظُ عَيْنٍ takaddüm ettirilirse şöyle de denilebilir: مَا رَأَيْتُ كَعَيْنٍ زَيْدٍ أَحْسَنَ فِيهَا الْكُلُّ gibi.³⁰⁴

2.2.3.24. İsmi Zaman ve İsmi Mekân

Muzârisi fethalı ve dammeli ayn olan veya mankûs isim olan ismin مَفْعَل kalıbında gelmesidir. Muzârisi kesralı olan ise مَفْعِل kalıbında gelir. Bunlar kıyasîdegildir yani kuralsızdır. Kıyasîolmayan ismi zaman ve mekânlar şöyledir: مَظَنَّةٌ, مَقْبَرَةٌ.

Bir işin o mekânda sıklıkla yapıldığını göstermek için kullanılan kalıp مَفْعَلَةٌ kalıbıdır.³⁰⁵

³⁰⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 99-101; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 224-238.

³⁰⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 101.

2.2.3.25. İsmi Alet

İsmi alet, müştak bir isim olup bir işin yapıldığı alet veya aracın ismidir.³⁰⁶ مِفْعَل مَحْلَب örneklerde olduğu gibi hepsinde kesralı mim ve sakın fe gelir. مِفْعَلَة مَكْسَحَة/مِفْعَال مِفْتَا ح/ مِفْعَلَة مَكْسَحَة مِفْعَال مِفْتَا ح gibileri kıyasîdeğildir.³⁰⁷

2.2.4. Fiil

Fiil, üç zamandan birine yakın olarak kendi başına bir anlama delalet eden kelimedir. Fiilin başına الجوازم سوف, السين, قَدْ, gelmesi fiilin hassalarındandır. Sonuna تاء التانيث ساكنة nin ve تاء فعلتun gelmesidir. Fiil; mazî, muzârî ve emir diye üç kısma ayrılır.³⁰⁸

2.2.4.1. Mazî Fiil

Mazî fiil; içinde bulunulan zamandan önceki zamana delalet eden fiildir. Mazî fiil, harekeli merfu zamiri ve cemi'vâvî ile beraber olmadığından fetha üzere mebnîdir.³⁰⁹

2.2.4.2. Muzârî Fiil

Muzârî fiil; zamanı hal ve zamanı istikbal arasında müşterek olarak vakî olduğu için ve أَنِثُ harflerinden biriyle ism-i fâile benzeyen fiildir. أَنِثُ harflerindeki hemze müfred mütekellim içindir. Nun mütekellimin gayrısıyla beraber mütekellim içindir. Tâ harfi; muhâtab, gaibe müfred müennes, gaibe tesniye müennes içindir. Ya harfi müfred, müennes gaibe ve tensiye müennes gaibe dışındaki gaibler içindir. Muzaraât harfleri rubai fiillerde mezmûmdur. Bu rubâiler ister mücerred rubâi olsun ister sülasi mezid rubai olsun fark etmez. Rubâinin dışındakilerde meftûhtur.³¹⁰

Muzârî fiiller dışındaki fiiller muğreb olmaz. Muzârî fiile te'kid nunu bitişmediğinde ve cemi' müennes nunu bitişmediğinde muğreb olur. Muzârî fiilin î'rabı; ref, nasb ve cezm'dir. Tesniye, cemi' ve müennes muhâtab için olan merfu bariz zamirden soyutlanmış sahih olan muzârî fiilin î'rabı damme, nasb halinde fetha ve cezm halinde sukûn iledir. يَضْرِبُ gibi. Muzârî fiile, merfu muttasıl zamiri bitiştiğinde ref hali nun ile nasb ve cezm hali nun'un hazfî iledir. يَضْرِبُونَ, يَضْرِبَانِ, يَضْرِبُونَ, يَضْرِبُونَ ile illetli olan muzârî fiil; ref hali takdirenden damme ile merfu, nasb hali lafzen fetha ile mansub ve cezm hali illet harfinin hazfî iledir. Sonu الأليف ile illetli olan muzârî fiil; ref ve nasb hali takdirîdir, cezm hali ise hazf iledir.

³⁰⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 102; İbrahim, Sarmış, Arapça Dil Bilgisi, 3.Baskı, Esra Yayınları, Konya, 2007, s. 424.

³⁰⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 102; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 242.

³⁰⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 103; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 244.

³⁰⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 103; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 245.

³¹⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 106; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 269-272.

Muzâri fiil; nasb ve cezm eden amilden soyutlandığında merfu olur. يقوم gibi. Muzâri fiil; أن, den sonra أو ve الواو ve الفاء dan sonra كي ve لام الجود dan حتى sonra mansub olur. أن ile mansub olur. ³¹¹gibi.

أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ
فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

*Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden her kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirsiniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*³¹²

Nasb eden hafifletilmiştir. أن şeddeli أن gelen fiillerden sonra gelen أن şeddeli أن nin kendisinde iki vecih vardır.

ظننتُ أن تقوم - ظننتُ أن تقوم denilebilir.

نُفْسُكَ نَفْسُكَ gibidir. Manası nefy müstakbeldir. ³¹³

فَلَمَّا اسْتَيْسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ آبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي
يُوسُفَ قُلْنَ ابْرَحْ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْتِيَ آبَاؤُنَا يَنْصَحُوا لَنَا فَقَالَ لَئِنْ أَتَيْتُمُوهُمْ فَصِرَفْتُمُوهُمْ فَصَرَفُوا وَخَلَوْتُمْ يَبُورَ

*Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler. Büyüklere dedi ki: “Babanızın Allah adınasızdan söz aldığını, daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Artık babam gelmeye izin verinceye veya Allah, hakkımda hükmedinceye kadar burdan asla ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır.”*³¹⁴

Tekidli bir şekilde nefy olmuştur. Ebedilik ifade etmez.

إن: Maba'di makabline itimat etmediği ve إذن den sonra fiili müstakbel olduğunda muzâri fiili nasb eder. أسلمت diyen kimseye الجنة'ye girersin diyerek إذن muzâriyi nasb etmiş. الواو ve الفاء dan sonra إذن gelirse iki vecih vardır. Birinci vecih amel ettirmektir. Atıf esnasında إذن kelimesinin makabline itimadı zayıfladığı için muzâriyi nasb etmesi câiz. Çünkü matuf, bir cümle olduğundan müstakildir. Amelini bozdurmak da câizdir. Zayıf da olsa atıf esnasında itimadın bulunduğu itibarla muzâriyi ref edebilir.

حتى: أسلمتُ كي أدخل الجنة: كي gibidir. Manası sebebiyettir. Makabli maba'dine sebeptir. حتى'nin fiili makabline nazarla müstakbel olduğu zaman كي veya إلى manasına olarak حتى'dan sonra muzâri fiil gizli أن ile mansub olur. أسلمتُ حتى أدخل الجنة

³¹¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 108; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 279-284.

³¹² Bakara: 2/184.

³¹³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 108; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 286-287.

³¹⁴ Yûsuf: 12/80.

كنتُ سرْتُ حتى أدخل البلدَ gizli bir أن ile nasb olmuş.

حتى'nın dahil olduğu fiille tahkiken veya hikaye yoluyla şimdiki hâl'i murat edilirse o ibtidida harfi olur ve kendinden sonraki muzâri fiil merfu olur. Sebebiyet de vacip olur.

كنتُ سرْتُ حتى أدخل البلدَ - مرضَ فلانٌ حتى لا يرجوهُ

Bu bakımdan iki şey sebebiyle yani şimdiki zaman kastedildiğinde حتى'nın ibtida harfi oluşu ve makablinin mâ ba'dine sebep olmasının vâcip olması sebebiyle كان nâkıs fiil olduğunda أدخلها حتى كان سَيَّرِي حتى da ref câiz olmaz.

حتى gibi كان örneğinde olduğu gibi أدخلها كان سَيَّرِي حتى tam fiil olarak kullanıldığında ibtidaiyye olur ve ref olması câizdir.

حتى'dan sonraki fiille şimdiki zaman kast edilmiş ve mâ kablîmâ ba'dine sebep olmuştur.

أسلمتُ للأدخَل الجنة: لَامٌ كِي Sebebiyet bildirir. Kendisinden sonra gelen أدخل fiili gizli bir أن ile mansub olmuştur.

Menfîkânen sonra te'kid lâmi'dir. Olumsuz kâne'nin haberinin başında gelir ve muzâri fiili gizli أن ile mansûb yapar. Kâne'nin olumsuzluğunu te'kid içindir.³¹⁵

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi, Bağışlanma dilerken de Allah onlara azap edecek değildir.³¹⁶

الفاء: iki şart ile. Fe'den sonra gelen muzâri fiilin gizli أن ile mansub olmasının iki şartı vardır. İkisinden biri mâ kablîmâ ba'dine sebep olacak, ikincisi ise mâ kablinin emir, nehiy, istifham, nefy, temenni veya arz olmasıdır.

الواو: Gizli أن ile fiili muzârinin mansub olduğu iki şart ile.

Birincisi cemi'yet-birliktelik-ifade etmesidir. Mâ ba'dinin mâ kabliyle birlikte olmasıdır. İkincisi ise الفاء'dan önce الواو de olanın aynısı olmasıdır. Böyle olursa muzâri fiil الواو'dan sonra gizli أن ile mansub olur.

أو: أو'den sonra gelen muzâri fiil gizli bir أن ile mansub olur. Ancak أو harfi cer olan إلى anlamında olduğu zaman ya da istisna edatı olan إلا anlamında olduğu zaman gizli أن gelir.

إلا أن: إلا أن anlamındadır.

Muzâri fiil, matufun aleyh isim olduğu zaman atıf harflerinden sonra gizli bir أن ile mansub olur. أعجبنى ضربك زيدًا وتَسْتَمُ

أن ni'ye ve atıf harfleriyle açığa çıkarmak câiz olur. Zâid veya nefy için olan لا ile beraber olan لا ni'ye de أن i ortaya çıkarmak vâciptir.

³¹⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 108-109; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 288-297.

³¹⁶ Enfâl: 8/33..

إن, مهما, إنما, حيثما, أين, ile meczum olur. لَمَّا, لَمْ, لا في النهي, كَلِمُ الْمُجَازَاتِ; Muzâri Fiil; kelime-i mücazaat(şart edatları)tir. إنما, inharftirdiğerleri ise isimdir. من, أي, أئى

Ancak كيفما'nın iki fiili muzâriyi cezm etmesi şâz-nadir-dır. Muzâriyi mazîye çevirmek olumsuz yapmak içindir. لَمَّا: لَمْ, لَمَّا gibidir. لَمَّا olumsuzluğun başladığı andan لَمَّا lafzının söylendiği ana kadar geçen bütün zamanları içerisine alarak hususîleşir ve لَمَّا'nın fiilini hazf etmektâizdir.

لام الأمر: Kendisi ile fiilin yapılması taleb edilendir.

لام للنهي: Kendisi ile fiilin yapılmaması taleb edilendir.

Kelime-i Mucâzât(şart edatları) كَلِمُ الْمُجَازَاتِ: iki fiilden birincisi sebep ikincisi müsebbep olduğu için iki fiille dâhil olur. Bu iki fiil de şart ve ceza diye isimlendirilir. Şart ve ceza her ikisi muzâri fiil olursa veya birincisi muzâri fiil olursa, cezm vaciptir. İkincisi - ceza cümlesi- veya birincisi muzâri olursa iki vecih câizdir. Ceza cümlesi merfu da olur cezm de olur.³¹⁷

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ

Kim yalnız dünya hayatını ve onun ziynetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar.³¹⁸

Eğer, ceza lafzen veya manen فَذَّ siz mazî olursa cezanın başına ف'nin dâhil olması câiz olmaz. Eğer ceza cümlesi olumlu muzâri olursa veya لا ile menfî olursa cezada iki vecih câizdir.

ف ceza cümlesinin başına getirilebilir de getirilmeyebilir de. Eğer bu zikredilen durumlar olmazsa cezada ف'nin gelmesi vâciptir. Ceza cümlesi isim cümlesi ise; isim cümlesi ile beraber ف yerine إذا gelir.

إن sebebiyet kast edildiği zaman emir, nehiy, istifham, temenni ve arzdan sonra gizlidir. لا تَكْفُرْ تَدْخُلِ النَّارَ أَسْلِمَ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ. İmam Kisaî'ye muhâlif olarak النَّارَ لا تَكْفُرْ تَدْخُلِ النَّارَ dir. Mana uygun olmadığı için câiz değildir. Çünkü bu cümlenin takdirî النَّارَ تَدْخُلِ النَّارَ dir. Mana uygun olmadığı için câiz değildir. Nahiv âlimlerinin çoğuna göre bu misal câiz değildir. Zira bu misalin takdirî kelâm menfî olmakla, menfî olan لا تَكْفُرْ تَدْخُلِ النَّارَ 'dur. İmam Kisaî ise bu misalin takdirî النَّارَ تَدْخُلِ النَّارَ 'dır mana doğru olmakla câizdir diyor. Ulema-i Cumhur ise sen menfîyi müsbete karine yapıyorsun bu doğru değildir. Müsbet müsbete, menfî menfîye karinedir dediler. İmam Kisaî ise müsbetin menfîye, menfînin müsbete karinesi örfür – adettir- bu da karine-i kaviyyedir diyor.³¹⁹

³¹⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 109-110; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 299-316.

³¹⁸ Hûd: 11/15.

³¹⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 110; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 323-327.

2.2.4.3. Emir

Emir, muhâtab alan fâilden kendisi ile fiil talep edilen ve muzaraât harfini hazf ile oluşturulan bir sigadır. Emrin sonunun hükmü, meczum fiilin hükmü gibidir. Muzaraâtan sonra hareke varsa sonu meczum ve olduğu gibi kalır. Eğer muzaraât harfinden sonra sakın bir harf olursa ve rubai olmazsa, bu sakın harften sonra damme olursa dammeli bir hemze-i vâsıl, sakın harften sonra dammelinin dışında olursa kesralı bir hemze-i vâsıl getirilir.

Eğer muzâri fiil rubai olursa fethalı kat'i hemze getirilir.³²⁰

2.2.4.4. Meçhûl Fiil

Meçhûl fiil: Fâili söylenmeyen mef'ûlun fiili yani fâili hazf edilmiş olan fiildir. Eğer meçhûl fiil mazî olursa, ilk harfi dammelenir sondan bir önceki harf ise kesralanır. Hemze-i vâsıl ile beraber üçüncü harf dammelenir ve ikinci harf ت ile beraber dammelenir. Başka bir kelimeyle karışma korkusundan dolayı dammelenir.

Aynel fiili illetli olanda en fasih olan قِيلَ ve بَيَعَ dir.

İşmâm ve vâv ile de kullanıldı. قُولَ ve بُوعَ

أُخْتِيرَ و أُتْقِدَ bâbı değil أُسْتُجِيرَ و أُقِيمَ bâbı aynel fiili illetli olan mâzi meçhûl gibidir. Çünkü أُسْتُجِيرَ و أُقِيمَdeki mezkûr kısım بَيَعَ قِيلَ gibi değildir. Zira illet harfinin mâ kabli bunlarda aslında sâkindir. Yani asılları meksûr ya ile أُسْتُجِيرَ ve meksûr vâv ile أُقِيمَ şeklindedir.

Eğer meçhûl yapılmak istenen fiil muzâri olursa, ilk harf dammelenir ve sondan bir önceki harf fethalanır. Aynel fiili illetli olursa illetli harf elife dönüşür.³²¹

2.2.4.5. Müteaddî ve Lâzım Fiil

Müteaddî bir müteallaka bağlı olan fiildir. ضَرَبَ gibi. Lâzım fiil müteaddînin tersidir. Müteallaka ihtiyacı yoktur. قَعَدَ gibi

ضَرَبَ gibi müteaddî fiiller, bir mef'ûle muteaddi olur, أَعْطَى و عَلِمَ gibiler iki mef'ûle müteaddî olur, أَرَى، أَنْبَأُ، نَبَأُ، أَخْبَرَ، خَبَرَ، حَدَّثَ gibiler üç mef'ûle müteaddî olur. Üç mef'ûle müteaddî olan fiillerin birinci mef'ûlu أُعْطِيَ'nun mef'ûlu gibidir. İkinci ve üçüncü mef'ûlü عَلِمْتُ'nun mef'ûlu gibidir.³²²

³²⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 111; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 329-330.

³²¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 111; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 334-336.

³²² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 112; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 337-347.

Müteaddî fiiller bazen lâzım fiilin mevzîinde olup mef'ûl almazlar. Mef'ûl almama durumu olumlu ve olumsuz cümlede vukû bulabiliyor.³²³ Molla Halîl bu duruma şu âyeti istişhâd getiriyor:

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ □

(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakîtlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.³²⁴

Bu âyette; müteaddî fiil kasr menziline sahiptir. Yani buradaki müteaddî fiilin vasıf olmayıp asla has oluşunu kastediyor. يعملون sözünde mef'ûl kastedilmiyor. Bu âyette kastedilen şey له dir. İlmi hakikatin kendisinde sabit olanla olmayanın bir olmamasıdır. İstifham inkâr için yani iki grubun bir olmadığı anlamındadır³²⁵

2.2.4.6. Ef'âl-i Kulûb

Ef'âl-i Kulûp: ظَنَنْتُ, حَسِبْتُ, خَأْتُ, زَعَمْتُ, عَلِمْتُ, رَأَيْتُ, وَجَدْتُ fiilleridir. Bu fiiller, isim cümlesinin ifade ettiği zan ve bilgiyi açıklamak üzere isim cümlesinin başına gelir ve isim cümlesinin her iki cüzünü nasb eder. İki mef'ûlünden biri zikredildiğinde diğerinde zikredilmesi ef'âl-i kulûb'un hassalarındandır. أعطيت bâbı bunun aksinedir. أعطيت bâbında iki mef'ûlünden biriyle yetinilip diğeri hafz edilebilir. Kelâm olmak bakımından iki cüzü müstakil olduğu için ve bir birinden bağımsız olduğu için ef'âl-i kulup mamüllerinin arasına girdiğinde veya mamüllerinden geriye kaldığında amelinin iptal edilmesinin câiz olması ef'âl-i kulûbün hassasındandır. Yine أعطيت bâbı bu hassanın aksinedir.

زَيْدٌ ظَنَنْتُ قَائِمٌ زَيْدًا ظَنَنْتُ قَائِمًا زَيْدًا ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا ظَنَنْتُ

İstifham, nefî ve ibtida lâm'ından önce talık (askıya alınmaları) da ef'âl-i kulûbün hassalarındandır. عَلِمْتُ أَرَيْدُ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرُو. Ef'âl'i kulûbün fâilinin ve mef'ûlünün bir şey için – yani aynı şahıs zamiri için olması- olması câizdir. عَلِمْتُكَ مُنْطَلِقًا. Ef'âl'i Kulûbün bazısı için kendisiyle bir mef'ûle geçtiği diğeri bir mana vardır. Bu fiiller ظَنَنْتُ, عَلِمْتُ, وَجَدْتُ, رَأَيْتُ, أَبْصَرْتُ, رَأَيْتُ anlamında kullanılırsa bir mef'ûle müteaddî olur. ظَنَنْتُ, انْهَمْتُ anlamında رَأَيْتُ, عَلِمْتُ anlamında عَرَفْتُ, وَجَدْتُ anlamındadır.³²⁶

³²³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 112.

³²⁴ Zümer: 39/9.

³²⁵ Derviş, VIII, s. 398.

³²⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 113; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 351-363.

2.2.4.7. Nâkıs Fiiller

Fâilin bir durumda olduğunu tespit etmek için vaz edilen lafızdır. Bu nâkıs fiiller: كان, صار, أصبح, أمسى, أضحى, ظلّ, بات, أض, عاد, غدا, راح, ما زال, ما انفكّ, ما فتىء, ما برح, ما دام, ليس. Arapların şu sözü gibi قعدتْ / قعدتْ كأنها حربٌ / قعدتْ ما جائتْ حاجتُك bu ifadelerde جائتْ ve قعدتْ tam fiil olduğu halde nâkıs fiil olarak kullanılmıştır. Bazı tam fiiller de nâkıs fiil olarak kullanılabilir. el-Endelüsî (ö.462/1070), “Arapların kullandıkları yerden başka جاء و قعد kelimelerinâkıs fiil olarak gelmezler.” demiştir.

el-Ferrâ' (ö.207/822) ise buna karşı çıkar ve kıyasî olarak kabul eder.

Nâkıs fiiller manasının hükmünü habere vermek için isim cümlesi üzerine dâhil olur ve birincisini ref, ikincisini nasb eder. كان زيدٌ قائماً gibi.

كان: Haberin isme daima mazî veya kesintiye uğramış olarak subûtunu ifade etmek için vaz edilmiş bir nâkıs fiildir. كان, صار manasında da olabilir. Kâne'nin tahtında zamir-i şan olabilir.

كان cümlede zâid de olabilir. كان manasında tam fiil de olabilir.

صار: Bir sıfattan bir sığata veya bir hakikatten bir hakikate intikâli ifade eder. Durum değışikliğı bildiren bir nâkıs fiildir.

أصبح, أمسى, أضحى, ظلّ, بات, غدا, راح: Haberin içeriğinin ifade ettiğı vakîtlere yakınlığını(meydana geldiğini) ifade etmek içindir. صار anlamında da kullanılırlar. Bazen de tam fiil anlamında olur.

ما زال, ما برح, ما فتىء, ما انفكّ: Haberi,fâili kabul edişinden itibaren haberin fâile sürekliliğini ifade etmek içindir. Bu fiillerin devamlılık bildirmesi için önlerinde nefy edatı bulunmalıdır.

ما دام: Haberin fâiline sabit olduğu süre ile bir şeyin tahsis edilmesi içindir. Bundan dolayı ما دام bir kelâma muhtaçtır. Çünkü ما dam zarftır. Zaman zarfı olan nâkıs bir fiildir. Başındaki ما, ma-i mastariyyedir.

ليس: Cumhur'a göre cümlelerin içeriğini zamanda olumsuzlaştırmak içindir. Sibeveyh ve Serrac'a göre mutlak nefy içindir.

Nefy fiillerin hepsinin haberlerinin ismi üzerine tekaddümü câiz olur. Bu nâkıs fiiller, haberlerinin kendileri üzerine tekaddüm etmesi hususunda üç kısım üzeredir:

Birinci kısım: Câiz olur ve bunlar كان den راح ye kadardır.

İkinci kısım: Câiz değildir. Başında ما lafzî olan fiillerdir. ما dışında İbni Keysân (ö. 320/932 (?))'a muhâlif olarak başında ما lafzî olanların takdimi câiz değildir.

Üçüncü kısım: Muhtelefun fih'tir. İhtilaf vardır. Oda ليس dir. Kufeliler, Müberred, İbnu's-Serrâc (ö. 316/929) ve Curcânî(ö. 816/1413)nin haberinin tekaddümünün câiz olmadığı üzerine ittifak etmişlerdir. Ancak Basralılar ise fiil oluşuna dayanarak câiz olduğunu söylemişlerdir.³²⁷

2.2.4.8. Ef'al-i Mukarebe

Ef'al-i Mukarebe; ümit, oluş veya başlama bakımından haberin yaklaştığını ifade etmek için vaz edilmiş olan fiildir.

Birincisi عسى dır. Gayrı munsarıftır. Ümit ifade eder. Haberi muzâri olur. عسى زيدٌ أن gelir. Bu bazen hazf edilir.

İkincisi كاد dir. كاد زيدٌ يجيء Haberde belirtilen işin meydana gelmesinin yakınlığını bildirir. Haberi muzâri fiil olur ve başında أن gelmez. Ancak bazen أن gelebilir. كاد fiili üzerine nefy edatı dahil olduğu zaman diğer fiiller gibidir. Yani menfî olur. Bazı âlimler ise ister mazî olsun ister muzâri olsun كاد nin başına nefy edatı gelse de müsbet olur demektedirler.³²⁸

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةً لَا شِئَةَ فِيهَا قَالُوا أَلَنْ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ □

Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.” Onlar, “İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin” dediler. Nihâyet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.³²⁹

Bu âyeti delil getirerek كاد nin başına nefy edatı geldiği halde müsbet olmuştur. mazîde menfî olsa dahi müsbettir. Muzâride diğer fiiller gibi olur. Yani menfidir demiştir.³³⁰

Üçüncüsü; başlama bildiren fiillerdir. Bunlar طَفِقَ, جَعَلَ, أَخَذَ, أَنْشَأَ, قَامَ, أَقْبَلَ, قَرَبَ, طَفِقَ, عَلَّقَ dir. Bu fiiller كاد gibidir. Haberlerine أن dâhil olmayan muzâri fiildir. Ve أَوْشَكَ dir. أَوْشَكَ de عسى gibidir. Haberin çoğu zaman أن li muzâri fiil olmasında ve bazen أن siz muzâri olmasında ve bazen tam fiil olmasında عسى gibidir. Aynı şekilde kullanımda كاد gibidir.³³¹

³²⁷ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 113-114; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 364-379.

³²⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 115.

³²⁹ Bakara: 2/71.

³³⁰ Derviş, I, 124; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 115.

³³¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 115; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 385-386.

2.2.4.9. Ef'al-i Medih ve Zemm (Övgü ve Yergi Fiilleri)

Övgü veya yergi meydana getirmek için vaz edilmiş fiillerdir. نِعْمَ و بُئْسَ bu fiillerdendir. Bu iki fiilin şartı; fâilinin ال ile marife veya ال ile marife olana muzâf veya mansub bir nekra ile veya لافز ile temyiz edilmiş bir zamir olmasıdır.³³²

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

*Sadakaları açık olarak verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da kefarete olur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*³³³

Fâilden sonra mahsûs zikredilir. نِعْمَ و بُئْسَ den sonra genellikle iki merfu isim gelir. Birincisi fâil ikincisi de mahsûs'tur. Bu mahsûs; mübtedadır ve kendisinden öncesi haberdır. نِعْمَ الصَّاحِبُ أَبُو بَكْرٍ veya mahsûs; mahzûf mübtedanın haberidir. Mahsûsun şartı; fâile mutabakattır.³³⁴

مِثْلُ الَّذِينَ حَمَلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمِثْلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَثْقَالَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْآيَاتِ الْكُذْبَىٰ يَأْتِ اللَّهَ وَنُكَرًا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

*Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.*³³⁵

Bu ve bunun gibi yerler te'vil edilmiştir. Yani fâil müfred, mahsûsu cemi' olandır.

الذين den önce bir مثل taktir edilmiş olabilir. Ya da الذين kelimesi القوم kelimesinin sıfatıdır, mahsûs değildir. الذين den sonra mahzûf مثلهم mahsustur. Eğer bir karine ile mahsûs biliniyorsa hafz edilebilir.³³⁶

وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ

*Yeri de biz döşedik. Biz ne güzel döşeyiciyiz.*³³⁷

حَبَّذَا da bu fiiller gibi نِعْم anlamındadır. حَبَّذَا'nın fâili ذَا dır. Mahsûs ne olursa olsun ذَا her zaman müfred gelir, değişmez. حَبَّذَا'nın mahsûsunun î'rabı نِعْم nin mahsûsunsun î'rabı gibidir. حَبَّذَا'nın mahsûsundan önce veya sonra حَبَّذَا'nın mahsûsuna mutabık olarak bir temyiz veya hal olabilir. حَبَّذَا رَاكِبًا زَيْدٌ gibi.³³⁸

³³² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 116.

³³³ Bakara: 2/271

³³⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 116; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 392-393.

³³⁵ Cuma: 62/5.

³³⁶ Derviş, X, 90-91.

³³⁷ Zâriyât: 51/48.

³³⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 116; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 394-396.

2.2.4.10. Teaccûb Fiilleri

Hayret ifade etmek için konulmuş fiillerdir. ما أَفْعَلُ وَأَفْعِلَ بِهِ kalıpları vardır. Bu iki siga gayrı munsarıftır. ما أَحْسَنَ زَيْدًا / أَحْسَنَ بَزِيدٍ gibi. Bu iki siga sadece ismi tafdilin kendisinden bina kılındığı şeyden bina kılınır. Yani renk ve zahiri bir kusur olmayacaktır. Fiiliteaccûbu, bina kılmak mümkün olmayan yerde ما أَشَدَّ اسْتِخْرَاجَهُ وَأَشَدُّ بِاسْتِخْرَاجِهِ gibi örneklerden yararlanılır. Bu iki teaccûb kalıbında takdim, te'hir ve fasıl ile tasarruf yapılamaz. Ancak İmamı Mazîni (ö.249/863) zarfla faslı câiz görmüştür. ما أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصُدَّقَ

Sîbeveyhi'ye göre ما nekra bir mübtedadır ve ما dan sonra olan أَفْعَلُ haberdır.

Ahfeş (ö.215/830 (?))'e göre ما ismi mevsuldür ve ما dan sonrası sıladır. Haber ise mahzuftur.

Sîbeveyhi'ye göre أَفْعِلَ fiil أَفْعِلَ fiilidir. أَفْعِلَ nin tahtında zamir yoktur.

Ahfeş'e göre بِه mef'ûldür. ب müteaddî yapmak içindir veya zâiddir.³³⁹

2.2.4.11. Zû Ziyade

Bir kelimeye yeni anlamlar vermek için kelimenin başına ortasına sonuna gelen zâid harflerdir. Eğer aslî harflerden biri şeddeli olarak gelirse ikinci defa kullanılan harf zâiddir. Zâid harfler şunlardır: سَأَلْتُمُونِيهَا³⁴⁰

2.2.4.12. İ'lâl

İllet harflerinin (ا و ي) telâffuzunda hafiflik olması için yapılan değişikliktir. Bu değişim; kalb yani bir harfin başka bir harfe dönüştürülmesiyle, hazf yani harfin atılmasıyla, iskan yani harekenin atılmasıyla yapılan değişimdir.

حَيَّانَ kalbe örnek

يُؤَلِّدُ hazfe örnek

يَقُولُ iskana örnek³⁴¹

2.2.4.13. İbdâl

Bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesiyle yapılan dönüştürme işlemidir. ه د ا ت م اذذكر / اصتبر اصطر ibdal harfleridir. İbdâl, telâffuzdaki kolaylıktan dolayı tercih edilir.

³³⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 117; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 397-402.

³⁴⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 117.

³⁴¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 123.

ثَنب ذِيب / سراط صراط / اذكر gibi örneklerde olduğu gibi mahreç ses uyumu birbirine yakın olan harflerde ibdal yapılır.³⁴²

2.2.5.Harf

Harf; başkasının yardımı ile bir manaya delalet eden kelimedir. Bundan dolayı kelâmın cüzü olmak için bir isme veya bir fiile muhtaçtır.³⁴³

2.2.5.1. Harf-i Cerler

Harf-i Cerler; fiil veya fiil anlamlıyı kendisinden sonra gelen kelimeye ulaştırmak için vaz edilmiş kelimedir.

Bu harf-i cerler; مِنْ, إِلَى, حَتَّى, فِي, الْبَاءِ, اللَّامِ, رَبِّ, وَاهَا, وَوَالْقَسَمِ, تَأْوَهُ, عَنْ, عَلَى, الْكَافِ, مُنْذُ, مُنْذُ, حَاشَا, عَدَا, خَلَا dır.

مِنْ: Başlangıç anlamı ifade eder. Mübhem bir şeyle kast edileni açığa çıkarmak için kullanılır ve parça manası verdirmek için gelir. Kûfeliler ve Ahfeş'e muhâlif olarak gayri mu'ceb kelâmı (olumsuz kelâm) zâiddir. Kûfeliler ve Ahfeş gayri mu'ceb olmasa da zâid olarak gelebilir der ve şu örneği getirirler:

قَدْ كَانَ مِنْ مَطَرٍ

Ancak müellif onlara şöyle cevap veriyor. Bu örnek ve bu örnek gibileri te'vil edilmiştir. Burada ya tebyin ya da teb'iz için gelmiştir. قَدْ كَانَ شَيْءٌ مِنْ مَطَرٍ قَدْ كَانَ بَعْضُ مَطَرٍ

إِلَى: İntihâ içindir. Yani mesafenin sona erdiğini ifade etmek içindir.

مَعَ: Beraberlik ve tebyin içindir.

حَتَّى: gibidir. Mesafenin sona erdiğini ifade eder. Çoğu zaman مَعَ (beraber) manasındadır. **عَلَى:** İmamı Müberred'in aksine zâhir isme hastır.

فِي: Zarfiyyet içindir. Bazen de عَلَى manasındadır.

الْبَاءِ: İlsak içindir. Yani mecruruna bir şeyin ulaştığını, bitiştiğini ifade etmek için gelir. İstiâne(yardım) içindir. Musâhabet (birliktelik) ifade etmek için gelir. Mukâbele(karşılık) içindir. Ta'diye(müteaddî yapmak)içindir. Zarfiyyet anlamı ifade etmek içindir. Fâili, mef'ûlu, mübtedayı ve nefy olan haberi te'kid içindir.

اللَّامِ:İhtisas anlamı ifade eder. Mahsûs olduğunu ifade eder. Ta'lîl içindir, bir işin zihnen sebebini bildirir. Yeminde ve hayret durumunda vâv anlamına gelebilir.

رَبِّ: Genellikle çokluk içindir. Azlık içinde olabilmektedir. رَبِّ kelâmın başında gelir. رَبِّ en doğru görüşe (Ebû Ali ve ona uyanların görüşüdür. Bunlar; Ebû Ali el-

³⁴² Mehmet Ali Sarı, "İbdal", DİA, İstanbul 1999, XIX, s. 263; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 132-135.

³⁴³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 136.

Fâile örnek:³⁴⁷

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرًا لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ □
*Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.*³⁴⁸

Mef'ûle örnek:³⁴⁹

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
“Allah’ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediş şeyleri O’na ortak koştuktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.”³⁵⁰

Nâibul fâile örnek:³⁵¹

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا
(Ey Muhammed!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur’an’ı) dinleyip şöyle söyledikleri vahyedildi: “Şüphesiz biz doğruya iletin hayranlık verici bir Kur’an dinledik.”³⁵²

Mübtedaya örnek:³⁵³

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنْ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
Allah’ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük(kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru yağdırdığımız zaman kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu diriltir, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz O, her şeye gücü hakkıyla yetendir.³⁵⁴

Muzâfun ileyhe örnek:³⁵⁵

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ □
Göğün ve yerin rabbine andolsun ki o (size va’dolunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.³⁵⁶

Harfe örnek:³⁵⁷

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Şüphesiz O, ölüleri diriltir ve O, her şeye hakkıyla kâdirdir.³⁵⁸

³⁴⁷ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 571.

³⁴⁸ Ankebût: 29/51.

³⁴⁹ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 571.

³⁵⁰ En’âm: 6/81.

³⁵¹ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 571.

³⁵² Cin: 72/1.

³⁵³ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 571.

³⁵⁴ Fussilet: 41/39.

³⁵⁵ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 571.

³⁵⁶ Zariyat: 51/23

³⁵⁷ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 571.

³⁵⁸ Hac: 22/6.

لَا‘dan sonra اِنَّ diye okudular. Çünkü لَا den sonrası mübtedadır. لَا‘dan sonra اِنَّ diye okudular. Çünkü لَا den sonrası fâildir.

Bazı durumlarda ا elifin hem kesralı hem de fethalı okunması câiz olmuştur. Bu durum izâ-îmufâcee ve fa-î cezaîyyeden sonra geldiğindendir.

Aynı şekilde İnne-i meksûranın lafzen veya hükmen olan ismi üzerine ref ile atıf câizdir. Fakat enne-i meftuhada câiz değildir. Ref ile atıf yapmanın şartı: Kûfelilere muhâlif olarak lafzen veya taktiren matuftan önce gelmesi şart kılınmıştır. Haber zikredilmeden önce اِنَّ isminin mebnî olmasının اِنَّ‘nin isminin mahalline atfın cevazında tesiri yoktur. Müberred ve Kisaî(ö. 189/805) muhâliftir. اِنَّكَ وَزَيْدًا ذَاهِبَانِ

اِنَّ: İsmnin mahalline ref ile atfın câiz olup olmaması bakımından اِنَّ gibidir. Bundan dolayı yani اِنَّ cümleinin manasını değıştirmediği, اِنَّ için ise manasını değıştirdiği için اِنَّ‘i meksûra ile habere ismi ile kendi arası fasl edildiği zaman isme ve isim ile haber arasını fasl eden kelimeye ibtidâ lâm-ı dâhil olur.

اِنَّ‘i meksûra hafifletilir ve ondan sonra bir lâm gerekir. Hafifletildięi zaman amelinin iptali câiz olur. Habere lâm getirilmesinin sebebi اِنَّ hafifletilip اِنَّ yapıldığında ا�‘i nâfiye ile karıştırılma durumu vardır. ا�‘i muhaffefe, mübtedanın başına gelen fiillerden bir fiilin başına gelebilir. Bu duruma Kûfeliler ve Ahfeş muhalefet etmiştir, onlar bütün fiillere dâhil olabileceğini söylemişlerdir.³⁵⁹

قَالَ تَاللَّهِ اِنْ كُذِّبْتُ لَتُرْدِيَنَّ

Ona şöyle der: “Allah’a andolsun, neredeyse beni de helâk edecektin.”³⁶⁰

ا�‘i meftûha hafifletilir ve gizli bir zamiru’s-şân’da amel eder. ا�‘i muhaffefe bir cümleye dâhil olur. Şân zamiri dışında amel etmesi kural dışıdır. ا�‘i muhaffefe fiil cümlesinin başına geldiğinde fiilin başına حرف النفي gelir.³⁶¹

مُزَعَّمِلٌ، 73/20³⁶² عِلْمٌ اَنْ سَيَكُونُ

وَتَعْلَمُ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا Mâide, 5/113³⁶³

وَحَسَبُوا اَنْ لَا تَكُونُ فِتْنَةً Mâide, 5/71³⁶⁴

اَنْ سَوْفَ يَكُونُ مَا تَرِيدُ³⁶⁵

كَأَنَّ: Teşbih içindir. Hafifletilir كَأَنَّ kalır ve en fasih görüşe göre amelinden bozdurulur yani amel etmez.

³⁵⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 139-140; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 572-583.

³⁶⁰ Sâffât: 37/56.

³⁶¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 140; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 583-584.

³⁶² es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 584.

³⁶³ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 584.

³⁶⁴ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 584.

³⁶⁵ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 584.

لَكِنَّ: İstidrâk(önceki kelâmdan ortaya çıkan bir vehmi defetmek) içindir. Olumluluk ve olumsuzluk açısından birbirine zıt olan iki cümlelerin ortasında gelir. Bu zıtlıktaki değişiklik manadadır. **لَكِنَّ** hatifletilir **لَكِنَّ** kalır. Amel etmez. **لَكِنَّ** ile beraber الواو in gelmesi câizdir.

لَيْتَ: Temenni içindir. İmam Ferrâ': İsmi nasb haberini ref eden bir harf değil de تمنيت manasında mana fiil sonrasında gelen her iki mamul mansub olarak mef'ûldür.' diyor.

لَيْتَ زَيْدًا قَائِمًا

لَعَلَّ: Teracci(ummak) bildiren bir harftir. **لَعَلَّ**'nin harf-i cer olarak kullanılması kural dışıdır.³⁶⁶

2.2.5.3. Atf Harfleri

الواو, **الفاء**, **ثم**, **حتى**, **أو**, **إمّا**, **أم**, **لا**, **بل**, **لَكِنَّ** atf harfleridir. İlk dördünde cemi'yyet anlamı vardır.

الواو: Sıra olmadan cemi'yet manası vardır.

الفاء: Sıralama olarak cemi'yyet manası vardır.

ثم: **الفاء** gibi sıra vardır. Ayrıca mühlet vardır.

حتى daki mühlet hiç mühlet olmayan **ثم** gibi mühletli olarak tertibi ifade eder. **حتى** nin ma'tufu kuvvet veya zaafi ifade etmesi için metbuundan bir cüzdür.

أو, **إمّا**, **أم**: Mübhem olan iki durumdan birisi içindir.

أو: Veya, ya da, ve, yahut, ya anlamlarında kullanılır. Muhayyer bırakma ve seçenек sunma, şüphe, ipham, bölüm ve sınıflama, toplu anlamdan bağımsız ayrıntılı anlamda, **أم** gibi önceki anlamdan vazgeçme, **إلى** gibi –e kadar anlamında, **إلا** anlamında kullanılır.³⁶⁷

إمّا: Şüphe ve tereddüt bildirmektedir. **إمّا** kelimesi ile bir şey başka bir şeye atf edilirse önce matufun aleyhin başına **إمّا** kelimesi getirmek sonra ona **إمّا** ile matufu atfetmek gerekmektedir. **جاءني إمّا زيدٌ وإمّا عمرو**

أم المتصلة: Em-i muttasıla, iki müsaviden (matuf-matufun aleyh) biri Em-i diğeri hemzeyi takip eder olduğu halde mütekellim tarafından ikisinden biri sabit olduktan sonra muhataptan tayin talep için istifham hemzesini gerektirir. **وَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ** Vâkı'a, 56/59.³⁶⁸ Bundan dolayı **أَرَأَيْتَ زَيْدًا أَمْ عَمْرًا** cümlesi câiz olmamıştır. Ancak Sîbeveyhi'ye göre bu misal câizdir, fasihtir. “Ancak **أَرَأَيْتَ زَيْدًا** daha fasihtir” demiştir. Bundan dolayı Em-i muttasılanın cevabı ta'yin iledir. Evetveya hayır ile değildir.

³⁶⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 140; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 585-592.

³⁶⁷ Çelen, s.84-85; Çağmar, s. 412.

³⁶⁸ es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 625.

بَلْ وَالْهَمْزَة gibidir. Öncesinin ve sonrasının ayrılmaz olmasını gerektirmeyen أَمْ الْمُنْقَطِعَة İlk şeyden vazgeçmeyi ifade etmekte بَلْ gibidir. İkinci şeyden şüphelendiğini ifade noktasında da الْهَمْزَة gibidir. إِنَّهَا لِأَبْلٌ أَمْ شَاءَ

şeklinde ikinci إِمَّا yerine أَوْ getirmek câizdir.

لا, بَلْ, لَكِنْ: Matuf ve matufun aleyhten birini belirlemek içindir.

لا: Matufun aleyhte geçerli olan hükmü matuftan uzaklaştırmak içindir.

بَلْ: Hüküm matufa aittir. Matufun aleyhten vazgeçtiğini ifade etmektedir.

لَكِنْ: Olumsuzluk gerekir. Cümlenin başında nefy veya nehiy olması gerekmektedir.³⁶⁹

2.2.5.4. Tenbîh Harfleri

Tenbîh Harfleri: هَا, أَمَّا, أَلَا, دَر. Muhâtabın dikkatini çekmek için kelâmın başında söylenen harflerdir.³⁷⁰

2.2.5.5. Nidâ Harfleri

Nidâ Harfleri: يَا en genel olanıdır. أَيَا وَهَيَا uzak için kullanılır. أَي ve الْهَمْزَة yakın için kullanılır.³⁷¹

2.2.5.6. Onay Harfleri

Onay Harfleri: بَلَى, أَجَلْ, جَلَلْ, بَجَلْ, جَيَّرْ, إِنْ, إِي. dir.

نَعَمْ: Kendinden önceki ifadeyi onaylar.

بَلَى: Olumsuzlu olumlu yapar.

أَجَلْ, جَلَلْ, بَجَلْ, جَيَّرْ, إِنْ: Haber vereni onaylamak içindir.

إِي: İstifhamdan sonra ispattır ve kendisinden sonra kasem harfi gelir.³⁷²

2.2.5.7. Hurûf-u Ziyâde

Hurûf-u Ziyâde: الْكَاف, الْمِيم, الْبَاء, اللَّام, الْكَاف, إِنْ, أَنْ, مَا, لَا, مِنْ, الْبَاء, اللَّام, الْكَاف

ما: i nâfiye ile beraber zâid olarak gelir.

أَنْ: den sonradır. الْقَسَم ve لَوْ arasında gelir. الْكَاف ile zâid gelmesi azdır.

إِنْ ve أَيْنَ, أَيُّ, مَتَى, إِذَا: harfleriyle beraber şart edatları oldukları zaman gelirlerve bazı harf-i cerlerle beraber zâiddir. مَا'nın muzâftan sonra zâid olması azdır.

³⁶⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 141-142; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 594-630.

³⁷⁰ Çelen, s. 137-139; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 142.

³⁷¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 142.

³⁷² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 142.

أقسم ile Nefiyden sonra الواو ile beraber zâiddir ve أن ni mastariyeden sonra zâiddir. 373
beraber gelmesi azdır. Muzâf ile لا'nın zâid olması şâz(kural dışı)dır.

374 من, الباء, اللام, الكاف: Bunlar daha önce anlatıldı.

2.2.5.8. Hurûf-u Tefsir

Tefsir Harleri: تفسير harfleridir. أن söylemek anlamına gelen fiile mahsustur. 375

2.2.5.9. Hurûf-u Mastar

Mastar Harfleri: أن, ما, أن ilk ikisi fiil cümlesinin başına, أن ise isim cümlesinin başına gelir. 376

2.2.5.10. Hurûf-u İstikbâl

Hurûf-u İstikbâl: لا, لن, سوف, أن, لن, لا dir. 377

2.2.5.11. Hurûf-u Teşvik

Teşvik Harfleri: هـ, لا, لؤما, لها, لأ, لؤلا, سوف, أن, لن, لا dir. Mazîye dâhil olduklarında kınama, muzâriye dâhil olduklarında teşvik ifade ederler. Sözün başında gelirler. Bu harfler lafzen veya takdiren olan bir fiille kullanılırlar. 378

2.2.5.12. Harf-u Tevakku' (Beklenti)

Harf-u Tevakku' (Beklenti): قد harfidir. Muzârîde taklîl(azlık) içindir. Mazîde ise tahkîk (pekiştirme) ifade eder. 379

2.2.5.13. Harfâ İstifham

Soru Harfleri: هل, هـ, هـ dir. Sözün başında gelirler. هـ ile hem isim cümlesi hem de fiil cümlesinden sualedilir. İsim cümlesinin başına geldiğinde haberi isim olmalıdır. هـ tahkîk manasında olan قد anlamında da kullanılır. هـ ile de hem isim hem fiil cümlesinden hem de müfreden yani bir parçadan sual edilir. 380

373 es-Siirdî, el-Kâfiye s. 143.

374 es-Siirdî, el-Kâfiye s. 143.

375 es-Siirdî, el-Kâfiye s. 143.

376 es-Siirdî, el-Kâfiye s. 143.

377 es-Siirdî, el-Kâfiye s. 144.

378 es-Siirdî, el-Kâfiye s. 144.

379 es-Siirdî, el-Kâfiye s. 144.

380 Çelen, 95-100; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 144.

2.2.5.14. Hurûf-u Şart

Şart Harfleri: اِنْ, لَوْ, اَمَّا. Kelâmın başında gelirler.

اِنْ: Mazînin başına gelse de istikbâl manası ifade eder.

لَوْ: 'nin aksinedir. Muzârinin başına gelse dahi mazî anlamı verir.

اِنْ lafzen veya takdiren olan bir fiil gerektirir. Bundan dolayı hemzenin fethasıyla لَوْ denildi. Çünkü iki mamulüyle birlikte اِنْ fiildir. لَوْ den sonra mahzûf bir fiil vardır. Mahzûf fiile bir karşılık gibi olması için مُنْطَلِقٌ (ism-i fâil) yerinde fiil ile اِنْطَلَقْتُ denilir. Mahzûf bir fiil olduğu anlaşılın diye اِنْطَلَقْتُ getirilir.

Eğer اِنْ'nin haberi câmid olursa o câmid ismin haber mevkine gelmesi câiz olur. Çünkü haber mevkine fiilin gelişi mümkün değildir.³⁸¹

وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

*Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*³⁸²

وَلِيُخْشِ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ □ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

*Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.*³⁸³

Kelâmın evvelinde kasem, kelâmın evveline şart harfi üzerine tekaddûm ederse şart harfinden sonra lafzen veya manen mazî fiil gelmesi gerekir. O zaman cevap lafzen kasem için olur.

وَاللّٰهُ اِنْ اَتَيْتَنِيْ لَأَكْرَمَنَّكَ / وَاللّٰهُ اِنْ لَمْ تَأْتِنِيْ لَأَكْرَمَنَّكَ

Şartı veya şarttan başka bir kelimeyi kasem üzerine tekaddûm ettirerek kasem, cevabın cüzleri arasına girerse kaseme itibar edilmesi ve şartın geçersiz sayılması veya aksi câiz olur.

اَنَا وَاللّٰهُ اِنْ تَأْتِنِيْ اَتَكَ / وَاِنْ اَتَيْتَنِيْ وَاللّٰهُ لَا تَنْبَيْكَ

اَمَّا: Şart, tafsil ve te'kid için kullanılır. اَمَّا'nın fiili hazf edilir.

اَمَّا mahzûf 'nin yerindedir.

اَمَّا ile cevabın başındaki ف arasına ف harfinin peşindekilerden mutlaken bir cüz getirilir. اَمَّا ile ف arasına gelen lafız cezanın mamulüdür, şartın mamulüdür şeklinde de görüşler vardır. Eğer اَمَّا ile ف arasındaki lafız, takdimi câiz olan bir lafız olursa birinci görüş

³⁸¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 145.

³⁸² Lokmân: 31/27.

³⁸³ Nisâ: 4/9.

kabilindendir. Eğer takdim câiz olmazsa ikinci görüş kabilindendir. Birinci görüş Molla Halîl ve Sibeveyhi'ye, ikinci görüş ise Müberred'e aittir.³⁸⁴

2.2.5.15. Hurûf-u Red'i

Red'i harfî كلاً'dır. Bazen gerçekten حَقًّا manasında olur. حَقًّا manasında olduğu zaman isim olur. Ancak nahivcilerin çoğu harf olduğu görüşündedirler.³⁸⁵

2.2.5.16. Lâm'lar

Lâm'lar yedidir:

1. Marifelik Lâm-ı: Bilinen kişilere işaret eden, cinsi marifeleştiren, önceden bahsi geçen nekra bir ismi marife yapan, hakikati belirten, kapsamlılık ifade eden lââm'dır.³⁸⁶

Hakikati belirten lââm'a Molla Halîl şu âyeti istişhâd eder:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ ط عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah'ın "ol" deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de mülk (hükümlerlik) O'nundur. Gaybı da, görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.³⁸⁷

2. Yemin için Gelen Lâm-ı Muvattie: Yemin cümlesindeki şart edatının başına gelen lââm'dır. Cevap şarta değil yemine aittir.

3. Lev ve Levlâ'nın Cevabında Gelen Lâm: Lev ve levlâ'nın cevabında gelir. Pekiştirme ifade eder.

4. İbtidâ Lâm-ı: Mübteda ve haber'in başına gelen fethalı lââm'dır.³⁸⁸

5-6. Muhaffef ve Nâfiye Arasını Ayıran Lâm: Fiile benzeyen اِنْ harfinin haberinin başına gelerek olumsuzluk اِنْ ayrılmaktadır.

7. Lââm-ul Emir: Muzâri fiilinin başına gelen kesralı bir lââm'dır.³⁸⁹

³⁸⁴ Çelen; s. 161-162; es-Siirdî, el-Kâfiye s. 146; es-Siirdî, el-Kâmûs, II, s. 696-697.

³⁸⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 146.

³⁸⁶ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 147; Çelen, s. 377-380.

³⁸⁷ En'âm: 6/73.

³⁸⁸ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 147.

³⁸⁹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 148.

2.2.5.17. Ta-u Te'nis Sakine

Müsnedin İleyhin(fâil) müennes olduğunu ifade etmek için mazî fiile bitişir. Eğer müsnedin ileyh, gayri hakikî müennes bir ismi zâhir olursa muhayyer olunur. Tesniye ve cemi' alametlerinin fiilin sonuna bitiştirilmesi zayıf bir görüştür.³⁹⁰

2.2.5.18. Tenvin

Tenvin: Fiili te'kid etmek için değil kelimenin son harfinin harekesine tabi olarak gelen sakinnun'dur. Başka bir özel isme muzâf olan ابن kelimesi ile mevsuf olan özel isimden tenvin vücuten hazf edilir. جاءني رجلٌ ابنُ زيدٍ / زيدٌ بنُ عمرو.³⁹¹

Tenvinin Kısımları

Tenvin-i Temekkun: Munsarîf isimlerde bulunur. Bu tenvin sebebi ile isim, fiile müşabehetten çıkar. زيدٌ gibi.

Tenvin-i Tenkîr: Marife ve nekra arasını ayırmak içindir. Ekseriyetle mebnî isimlere dâhil olur. سيبويه lafzı gibi. سيبويه lafzı tenvinli okunursa nekra olup şu isimle müsemma bir zat murad olunur. Tenvinsiz okunursa marife olup zâtı ma'rûf murad olunur.

Tenvin-i Mukâbele: Cemi' müzekker sâlim nununa karşılık olarak cemi' müennese verilen tenvindir. مسلماتٌ gibi.

Tenvin-i Ivaz (Bedel): Mahzuf muzâfun ileyhten ıvaz olarak muzâfa verilen tenvindir. يؤمِّنُ و كَلٌّ gibi.

Tenvin-i Terennüm: Mısraların ve beyitlerin sonuna şiirin okunuşunu güzelleştirmek için katılan tenvindir.³⁹²

2.2.5.19. Te'kid Nûnu

Te'kid Nûnu: Sakin muhaffedir ve tesniye elifinin bitiştiği fiil dışındaki fiillerde fethalı ve şeddeli nûn'dur. لَيْسَ جَنَّ وَلَيْكُونَنَّ gibi. Te'kid nûnu; emir, nehiy, istifham, temenni, arz ve tehditdeki (teşvik) mustakbel fiile mahsûstur. Muzârî fiilin başında nefy edatı bulunduğu te'kid nûnunun gelişi azdır. Nûnu te'kid kasemin, müsbet olan cevabında gereklidir.³⁹³

وَاللَّهُ لَا يَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ

³⁹⁰ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 148.

³⁹¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 148; el-Câmî, 594.

³⁹² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 148; Çelen, s. 387-389.

³⁹³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 148.

*Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım.*³⁹⁴

İmâ'dan sonra çoğu zaman te'kid nûnu gelir. Te'kid nûnunun öncesi cemi' müzekker zamiri olan vâv ile birlikte mezmûmdur ve muhâtaba zamiri ya ile birlikte öncesi meksûrdur. Bunların dışındaki yerlerde nûnu te'kid'in öncesi fethalıdır. Tesniye ve cemi' müenneste اضرِبَانْ و اضرِبَانْ denir. İmam Yunus (ö.182/798)'a muhâlif olarak tesniye vecemi' müennese nunu muhaffefe dâhil olmaz.

İlletli fiiller nûnu muhaffefe ve nûnu müşeddede ile geldiğinde; tesniye ve cemi'nin dışındaki fiiller cemi'vâvı ve müfred müennes muhâtaba ya'sı olan bâriz zamirle birlikte oldukları zaman ayrı bir kelime geldiğinde nasıl muamele ediliyorsa bunlarda da öyle olur. Eğer bâriz zamirle birlikte bulunmazsa muttasıl (yani tesniye elif'i) gibidir. Bundan dolayı اُغْزِنَ, اُغْزَوْنَ, تَرَوْنَ, تَرَوْنَ, اُغْزِنَ, اُغْزَوْنَ denilir. Nûnu muhaffefe kendisinden sonra sakın nûn gelirse ve vakıf halinde hazf edilir. Öncesi fetha olan hazf edilmez, elife dönüştürülür.³⁹⁵

الْمَالِ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

*Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.*³⁹⁶

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَّقِ اللَّهَ فَالْأَوَّلُ اللَّهُ

*Kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar başarıyı elde edenlerin ta kendileridir.*³⁹⁷

الْمَالِ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

*Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.*³⁹⁸

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتْ أَخْرِجِي عَلَيْنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

*Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf'a, "Çık karşılarına" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. "Haşa! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler.*³⁹⁹

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ السَّعَةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ □

³⁹⁴ Enbiyâ: 21/57.

³⁹⁵ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 149.

³⁹⁶ Âl-i İmrân: 3/1-2.

³⁹⁷ Nûr: 24/52.

³⁹⁸ Âl-i İmrân: 3/1-2.

³⁹⁹ Yûsuf: 12/31.

*Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay bir yolculuk olsaydı, (sefere katılmayan münafiklar da) mutlaka sana uyarlardı. Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi. Gerçi onlar, "Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraberçıkardık" diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah, biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar.*⁴⁰⁰

2.2.5.20. Hâ-u Sekte

Hâ-u Sekte: Duraklama harfidir. Kelimenin sonunda duraklamak istendiğinde söylenir. Bu duraklamanın amacı son harfin ve harekenin durumunu belirtmektir. لَمْ يَخْشَ örneğinde olduğu gibi. Sekteyi harekeli okumak lahındır.⁴⁰¹

2.2.5.21. Vakf

Sin ve şın harfiyle yapılan duraktır.⁴⁰²

2.2.5.22. Harfu İnkâr

İnkâr, soru hemzesi ile sorgulanan cümlede belağî bir amaç hedeflenerek ortaya çıkan anlamlardan biridir. أَزِيدُنِيهِ وَأَزِيدَانِيهِ⁴⁰³

2.2.5.23. Harfu Tezkîr

Mütekellimin konuşurken sesi uzatmasıdır.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Tevbe: 9/42.

⁴⁰¹ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 151.

⁴⁰² es-Siirdî, el-Kâfiye s. 151.

⁴⁰³ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 152.

⁴⁰⁴ es-Siirdî, el-Kâfiye s. 152.

SONUÇ

Yapılan bu çalışma sonucunda, gramer çalışmaları başlamadan önce de Arapların konuşmalarında fasih bir dil kullanmaya önem verdikleri ve bundan dolayı önceleri pek rastlanmayan ve i'rab hatası denilen “lahn”ın ancak İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle Arap olmayanların da dili kullanmaya başlamaları sonucunda ortaya çıktığı sonucuna vardık. Bunun sonucunda Arap dilinin bozulmasını önlemek için dilin kâidelerini tespit etmeye yönelik gramer çalışmalarının başladığını görmekteyiz. Bu kâidelerin tespit edilmesi esnasında Arap dilinin aslî metinlerinden olan Kur'an-ı Kerîm, Hadîs-i Şerif ve Arap şiirlerinden şâhit getirme ihtiyacı doğmuştur.

Bu çalışmalar başlangıçta Arap dilini koruma ve Kur'an-ı Kerîm'in doğru okunup anlaşılması arzusuna yönelik olsa da; sonraları dilbilgisini öğrenme ve öğretmeyi de içine alan bir ilim dalı haline geldiğine ve dil âlimleri tarafından birbirinden değerli eserler telif edildiğine şâhit olduk. Bu alanda eser kaleme alan âlimlerden biri de 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Molla Halîl es-Siirdî'dir. es-Siirdî, sadece bir-iki alanla ilgilenmeyi yetersiz görmüş ve kendi döneminde yaygın olan ve olmayan birçok ilimde eser kaleme almış ve başta kendi çocukları olmak üzere bu alanda birçok âlim yetiştirmiştir.

Bu çalışmamızda Molla Halîl es-Siirdî'nin gramer alanında kaleme aldığı en önemli eseri “el-Kafiye”de gramer konularını kendine has bir yöntemle hem düz hem de şiir şeklinde açıkladığını ve konuya dair ince ve ihtilaflı noktalara Arap dilinin aslî metinlerinden şâhit getirmek suretiyle açıkladığını gördük.

Sonuç olarak bu çalışmada Molla Halîl'in eserinde gramer konularını ele alırken takip ettiği yöntem ve istişhâd getirdiği âyetler üzerinde durulmak suretiyle gramer konuları açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Mehmet Mahşuk, Şerhuİbn ‘Akîl’dekiŞâhidÂyetlerin İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2015, (s. 1).

Açıkgenç, A, (2018) “Said Nursî”, DİA, Ankara, 2018, (XXXV, 565).

Akot, Bülent, “Molla Halîl Es-Siirdî ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 47, 2016, (s. 1006).

Arabacı, Mehmet Raşit, Cümledeki İşlevleri Açısından Arapça’daMef’ûller ve Türkçedeki Karşılıkları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2011.

Arslan, Kıyasettin, “Nahiv Kâidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar”, TurkishAcademicResearchReview, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, s. (61,64).

Aşçıoğlu, Osman, “Arap Dilinde Şart Kipi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: IV, Sayı: 4, 1992, (s. 190).

Atay, Zeynep, Arapça Dilbilgisi Nahiv, 8. Baskı, Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Avcı, Hüseyin, Arapça Lügatlarda Hadîslerle İstişhâd (Lisânu’l-Arab Özelinde), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyyetü’l-‘ârifîn, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âşârü’l-muşannifîn, Darulİhyai’t-Turasi’l-‘Arabî, Beyrut, trs.

Bedava, Abdullah, “İbn ‘Âşûr’un tefsirinde İstişhâd Yöntemi” Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2018/1, (s. 313).

Bedir, M, “Mutekaddimûn”, DİA, İstanbul 2006, (XXXII, s. 186).

Bingöl, Abdulkerim, Molla Halîl es-Siirdî ve el-Kâfiyetu'l-Kubrâ Adlı Eseri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisaans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2011.

Bolelli, Nusrettin, “Nahivde Hadîsle İstişâd Meselesi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5-6, 1987, (s. 165).

Bursali Mehmed Efendi, Tâhir, Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınevi, İstanbul, 2017.

Cahız, el-Beyan ve't-Tebyin, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.

Câmî, NûriddînAbdurrahmân b. NizâmiddînAhmed b. Muhammed, el- Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye Molla Câmi, Şifa Yayınevi, İstanbul, 2015.

Çağmar, M. Edip, “Molla Halîl el-İs'irdî'nin “Risâletun fî İlmi't-Tecvîd” Adlı Eseri”, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2009, (s. 155).

Çakır, Mehmet Saki, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi”,Artuklu Akademi Araştırma Makalesi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2019, (s. 5-7).

Çelen, Mehmet, Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme, Kalem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

Çörtü, Mustafa Meral, Arapça Dilbilgisi Nahiv, İfav Yayınları,11. Baskı, İstanbul, 2011.

Demir, İsmail, “İbnMu'tî'ninKitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişâd”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2015, (s. 17).

Demirayak, Kenan, Arap Edebiyatı Tarihi-1 Cahiliye Dönemi, 1. Baskı, Erzurum, 2009.

Dervîş, Muhyiddîn, İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânühü, Daru'l İrşadLi Şuûni'l Camiîyye, Beyrut, trs.

Dımaşkî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî, fî Usûli'n-Nahv, Mektebu'lİslamiyye, Beyrut, 1987.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerîm Meâlî

Durmuş, İ, “İstişhâd”, DİA, İstanbul, 2001, (XXIII, 397).

Dündar, Mahmut, “Molla Halîl Es-Si’irdî’nin İlmî Faaliyetleri”, TurkishStudies, Cilt: 13/17, 2018, (s. 98).

Efendioğlu, M, “Muhadramûn”, DİA, İstanbul, 2005, (XXX, s. 395).

Ekinci, Kutbettin, Kur’ân’da Hazf, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Er, R, “Müvelledûn”, DİA, İstanbul 2006, (XXXII, s. 227).

Erbil, Kadir, Arapça Dilbilgisi Nahiv, Ravza Yayınları, İstanbul, 2012.

Ergüven, Şahabettin, ”Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2007/1, (s.158).

Galâyyînî, Şeyh Mustafa, Câmiu’d-Durûsi’l-Arabiyye, Mektebetü’l Asriyye, Beyrut, trs.

Gökçe, Cüneyt, Molla Halîl Es-Si’irdî, “Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü’l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 34, 2015, (s. 77).

Hemedânî, Ebû’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvinî, Mu’cemüMekâyîsi’l-Luga, Daru’lFikr, Dımeşk, trs.

İbn Manzur, Ebû’l-Fazl İbn Mükerrrem Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî el-Mısırî,Lisânu’l-Arab, Dâru Sâdır, 3. Baskı, Beyrut, 1414/1994.

İbrâhim, Muhammed et-Tayyib, İrabü’l-Kur’an’il-Kerim’il-Müyesser, Beyrut,1. Baskı, 2001.

Karabela, Nevin, “Arapçada Dil Hataları ve Kisaî’nin MâTelhanufîhi’l-Âmme’si Üzerine”, Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, 2011/1, (s. 95).

Karadavut, Ahmet, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 7, 1997, (s. 327).

Karakaya, Nejdet, Bir Dilci Olarak Molla Halîl es-Si’irdî, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006.

Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu’cemu’l-Müellifin, Terâci’u Musannifi’l-Kutubi’l-Arabîyye, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.

Memduhoğlu, Adnan, “Molla Halîl Es-Siirdî ve Usûlü’l-Fıkh adlı Elyazma Eseri”, Ahmet Erkol-Abdurrahman Adak (Ed.), İbrahim Hakkı Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri: Beyan Yayınları, 1 Ocak 2008-İstanbul, (s. 294-295).

Memduhoğlu, Adnan, “Molla Halîl Es-Siirdî’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, 2019, (s. 610).

Mohamadou, Aboubacar, İbn Âşûr’ün et-Tahir ve’t-Tenvîr Adlı Eserinde Sarf ve Nahiv Merkezli Tercihleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül, 2019.

Mustafa, İbrahim, Ahmet Hasan Zeyyat, Hamid Abdu’l-Kadir, Muhammed Ali en-Neccar, el-Mu’cemu’l-Vasît, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.

Nalçakan, Zübeyt, Arapça ve Türkçe’de İsim Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2008.

Nassar, Hüseyin, el-Mu’cemu’l-‘Arabî Neş’etuhû ve Tatavvuruhû, Dârul Mısır, Kahire.

Öncü, Mustafa, Molla Halîl es-Siirdî’nin “Basîretu’l-Kulûb” Adlı Tefsirinin Arap Dili ve Belagatı Açısından Tahlili, Sonçağ Akademi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2019.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5, 1989, (s. 370).

Özbalıkçı, Mehmet Raşit, Kur’ân ve Hadîs’in Arap Gramerindeki Rolü, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.

Özcan, Abdullah, Molla Halîl es-Si’irdî’nin Basîretü’l-Kulûb fi Kelâm-i Allâmi’l-Guyûb Adlı Tefsîrinin Tahkik ve Tahlili (Bakara- İsrâ), (yayınlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2018.

Özcan, Abdullah, Osmanlı Döneminde Tefsir, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2018.

Özdoğan, Mehmet Akif, “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mefûl-ü Mutlak”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, 2015, (s. 19).

Özdoğan, M. Akif, “Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevler”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, 2015, (s. 3-12).

Pakiş, Ö, “Molla Halîl Siirdî”, DİA, İstanbul, 2005, (XXX, s. 250-251).

Pakiş, Ömer, Molla Halîl Es-Si’irdî ve Tefsirdeki Metodu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

Râzî, Muhammed b. Hasan, Şerhu’l-Kâfiye, (thk: Yahya Beşir Mısırî), Neşru Resaili’l-Cami’â, Suûdî Arabistan, 1996.

Sarı, M, A, “İbdal”, DİA, İstanbul, 1999, (XIX, s. 263).

Sarmış, İbrahim, Arapça Dil Bilgisi, Esra Yayınları, 3. Baskı, Konya 2007.

Sevgili, Macit, “Zokayd Medrese ve Tekkesinin Veysel Karenî Yöresindeki Etkileri”, Mehmet Bilen-Şevki Efe (Ed.), Uluslararası Veysel Karanî ve Mânevî Kültür Mirâsımız

Sempozyumu: 20-21 Mayıs 2011 - Bitlis, Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Ankara, 2012, (s. 194).

Sevinç, R. Resul, Arapça Temel Gramer Kuralları, Ensar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013.

Siirdî, Molla Halîl, el-Kâfiye fi'n-Nahv ve's-Sarf, Mektebetü Diyarbakır, 2011.

Siirdî, Molla Halîl, el-Kâmûsü's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'me'ânî, Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır, 2012.

Şâfiî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv, 2. Baskı, 2006 (1427).

Şâfiî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ, Beyrut-Lübnan, trs.

Şan, Lokman, “Hz. Osman Mushaflarında “Za” Ve “Dâd” Harfleri (Molla Halîl Siirdî'nin Yaklaşımı Çerçevesinde)”, Artuklu Akademi, Cilt: 7, Sayı: 1, 2020, (s. 127).

Tekin, Ahmet, “İbnu'l-Hâcib İle Molla Halîl Es-Siirdî'nin El-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 3, 2018, (s. 889).

Tekin, Mahmut, “Molla Halîl ve Onun El-Kâmûs'us-Sânî Fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Meânî Adlı Eserin Kaynakları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 65, 2019, (s. 1393).

Tekin, Serkan, “Molla Halîl'e (1754-1843) Göre Mesih/İsa'nın Nüzulü”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2020, (s. 238).

Tuncel, M, “Siirt”, DİA, İstanbul 2009, (XXXVII, s. 173-175).

Tural, Hüseyin, “Arap Dilinde Şiir ve Hadîslerle istişhâd Mes'elesi I”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 1990, (s. 73).

Tural, Hüseyin, Arapça Gramer ve İ'rab Teknikleri, İfav Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

Ülker, Şehmus, “Şerhuİbn ‘Akîl’deİstişhâd Yöntemi”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı:23, 2019, (s. 810).

Ülker, Şeymus, Arap Dilinde İsim Cümlesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2013.

Yakışık, Mehmet, Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2013.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Kuveyt, 1419/1998.

Ziriklî, Hayreddin, el-A'lâm, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

Zübeydî, EbûBekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhiç, Tabakâtü'n-Nahviyyînve'l-Luğaviyyîn, Dârülmaârif, 2. Baskı, Kahire-Mısır, 1119.